

“ભાવા, હું પેહસ્તમાં માતે કેમ ઓજખીશ? આ જીવતી મા છે તે નહી હો?”

‘જી ચૂપ રહ્યા. આનો શું જવાબ આપવો તે તે સમજી શક્યા નહી. તેની ચેપકાદી ઉપરથી જાણ કાઢી બીજીન સમજ્યા.
(સર્કે ૩૬૦)

૩૦૬૨

દુખિયારી બચું

અથવા

સુધરેલા સંસારમાં શું શું સંભાલવાનું છે?

એક વાર્તા.

(ઈંગ્લેન્ડ ઉપરથી)

રચનાર

કેપ્તુશરો નવરોજી કાખરાજી.

(પાંચ ચિત્રો સાથે.)

મુંબઈ,

નંદા. ર. રાણીનાના યુનિયન પ્રેસમાં છાપાયે.

સને ૧૮૮૭ ઈસવી.

આ પુસ્તક ઈ. સ. ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટની રૂએ ૨૭/૪૨ ફરાવ્યુંછે
અને તેના સમ્મલા હક તેના રચનારને છે.

અર્પણ પત્રિકા.

મારા પરમસ્નેહી મિત્ર

શેઠ સોહરાબજી શાપુરજી બંગાલી, સી. આઈ. ઈ.

એઓને

આ અદના લખાણમાં આપેલું

સંસાર સુધારાનું તથા તેના જોખમોનું નાનું ચિત્ર

એઓની

તે સુધારા વિષે કદરદાની ભરેલી આગેવાનીને માટે

તથા

તેના જોખમોની સાહુચેતી ભરેલી સમજણને માટે

મારી પિછાણ તથા પ્રજ્ઞતા હેશાનતી

એક માનપુરંક ઈલાખી લખે

આદરપૂર્વક અર્પણ કરેછું.

કેપ્તુશરો નવરોજી કાપરાજી.

સુંબઈ, જુન, ૧૮૮૭.

બચું જાણતી હતી કે શીરીનને આ વખતે દહાડા રહ્યા હતા. તેને એ ત્રણ મહીના થયા હતાં, માટે એવી હાલતમાં શીરીન આ દીકરાની ખિમારીની વાતો સાંભળે એ લવજીને પસંદ નહીં હતું. કદાચ તે હેબત આવ્યો તો ?

એજ પ્રમાણે એક વખત બચુંની ગર્ભવતિ હાલતમાં લવજી એટલેજ આતુર થતો હતો !

આ વાત ચાલેછે તેટલામાં મોટા ડાકટર આવી લાગ્યો. ને ઘણો કામિલ હતો. વાંચનાર જાણે છે કે તે લવજીનો દોસ્ત હતો. બચું તેને ઓળખતી હતી—પોતાના પરિચરપણાની વખતની ઓળખતી હતી—કે જ્યારે એજ ડાકટર બચુંની દવા કરવા ધણીવાર આવ્યો હતો.

“વેલ ! પ્યારા માસટર જાલ !” ડાકટરે તે સુસ્ત છેકરાને પોતાના ઓળા ઉપર લઈ હસાવી રમાડીને હકીકત પૂછી. “કેમ છે બા ? હવે કાડલીવર તેલ ગમેછ કેની ? જો, કેવો મજેના કાયદો થયો !”

“છટ ! મને મુદલ નથી ગમતું.” જાલ છછણી પડ્યો અને આ વાતને દરમેઆન ડાકટરે તેની નાડી તપાસી, જીભ જોઈ, આમડી તપાસી, છાતી તપાસી, ઈત્યાદી અને પૂછ્યું “તુંને ઉંધ આવેછ, પ્યારાં બાળક ?” જાલે હા કહ્યું અને ડાકટરે તેને ઉંધી જવા ફરમાવ્યું. “ધણુંજ મજેનું. તું જરા પોઢી ઉઠે તો ધણુંજ સારું.”

“મને તરસ લાગીછ, હું જરા પાણી પીવું ?” જાલે પૂછ્યું.

“અલખત દીકરા” લવજીએ ફરમાવ્યું. “બાળાજીની પાસે જ, તે તુને સોજું પાણી આપાવશે.”

“નહી, નહી.” ડાકટરે વધાર્યું “ત્યારે તો મેહતર કે બાળાજીને કેહ કે તાજું કુધ મંગાવી આવે. પાણીને બદલે કુધ જ પી મેટા.”

જાલ હેશીયાર થઈ દોડી ગયો અને હવે લવજીએ ડાકટર સાથે મસલત ચલાવી.

બચું એકચીત્તવાલી ધનતેજરીથી ડાકટરનાં એકેએક બોલ સાંભળતી મેઢી.

“કેમ ડાકટર, હવે શું ધારેછ ?” લવજીએ પૂછ્યું.

“હું ધારેછ કે” ડાકટરની રીત મુજબ આ ડાકટર બોલવા જતો “છેકરાની હાલત અલખતાં બારીક છે, પણ—”

“ઊભા રહે, ડાકટર,” લવજી તેને અટકાવી બોલ્યો. “મને ખરેખરે જાણવું છે. તમે કાંઈપણ આચકા વગર જે હોય તે ખુલ્લા દિલથી કહે તો મેહરબાની.”

“ખરે હમેશા પસંદ પડતું નથી. કેટલીકવાર ખરે બયંકાર હોયછે.”

“તેની કીકર નહી” લવજીએ વધાર્યું.

“આ બાળકની કાંઈ મા જીવતી નથી કે તેને કુખી કરવાની ખીહીકથી ખરી વાત છુપાવીયે. વાસતે ખરી હકીકત મને કહે.”

“ખરી તે માઠી હકીકત છે. હું બીહુંછ કે એ ગોલાખી બચ્ચાની—”

“અજલ ! અજલ !”

“હા અજલ નકી છે. અહીનાં ખીયાં એના તનમાં જતમનાંજ છે. તે હવે ખુલ્લાં માલમ પડેછ.”

આ ખરા બોલાસાથી લવજીની છાતીમાં કેવો કારી તીર વાગ્યો હશે તે તો બાદ જાણે—કેમકે તે પોતાના જીસાને દાખી શકતો હતો અને જીસો બાહરે કાઢાડવાની તેને ટેવ નહીં હતી. પણ જો કોઈ જોનાર હોત તો તે જોત કે ડાકટરના આ શબ્દોથી બચુંની છાતી લગભગ ખેસી ગઈ હતી. તે અંદરથી ગુંગલાતી હતી.

“એની મા કાંઈ જીવતી નથી” એમ લવજી ડાકટર આગળ બોલ્યોછે તે ખરે નથી. જાલની મા જીવતી છે અને અહીંજ હાજર છે અને જોના ખીહવા વિષે લવજીને ધનતેજરી લાગતી હતી, તેનેજ ખીહીક પેઢીછે.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“માના દેખતાં નહીં ધટે એવી વાત.”

લવજી માથું નાખી દઈ થોડીવાર ચૂપ બેસી રહ્યો. તેનાથી બોલી શકાયું નહીં. પણ સંતે તેણે હીમત કીધી.

“ડાકટર, એ બચ્ચાંને આ નાપાક રોગ ક્યાંથી લાગ્યો હશે? મારી આલાદમાં તો કોઈને ખેલી નથી, કે નહીં એની માના લોહીમાં હતો.”

“બેચ્ચાંની માફ છે!” ડાકટરે દુઃખથી જવાબ દીધો. “જલની બેહેસ્તન માના અંગમાં ખેલી રોપાવાનો મને મજબૂત શક હતો અને એની મમાઈ તો ખેલીથીજ મરણ પામી હતી. મુગામિદીના ઘેરમાં હુંજ ડાકટર હતો.”

“અફસોસ!” લવજીએ ગંભીર અફસોસ ગુજારી. “પણ શું મારા દીકરાને માટે તમે કાંઈજ આશા નહીં આપી શકો?”

“આશા તો છેલી ધડી સુધી સહને છે-યછ.” ડાકટરે ઘણી દિલસોજીથી કહ્યું “પણ તમે મારાથી ખરેખરે જાણવા ચાહો છો?”

“ખરેખરે ને ખીજું કાંઈજ નહીં.”

“ત્યારે ખરી વાત એ કે આ મીઠા જીવડાને માટે આશા કાંઈજ નથી. એના બેહુ ફેફસાં અતિરાય ખવાઈ ચાલ્યાં છે.”

“અને એમ ક્યાંવર રહેશે વાં?” નહીં ખમાય એવાં જોસથી કાટકાટ થતો દીધો દાખીને લવજીએ પુછ્યું.

“તે નહીં કેહવાઈ શકાયે. બિચારે ખાળક જીવે તો એમ ને એમ ઘણા મહીના કાહડે અને નહીં તો કાંઈજ નહીં. મારી બલામણ છે કે હવે એના ઉપર શિખવવા બણાવવાનો બોલો પાડતા ના અને સ્લેટ ચોપડીના વેળાંનો બિચારને કંટાળો આપતા ના. એ ચીજોની એ બિચારને કદીખી જરૂર પડવાની નથી.”

અને હવે બરાબર એજ વખતે ડાકટરે “મેરુમ બુશો” તરફ જોયું, કેમકે તેણે

ધાણું કે આ છેલી જે સલાહ તેણે આપી તે એ આરતને આણુગમતી હશે. છોકરાં બણાવવાનો તેનો ધંધો છે અને તે સારજ તેને આ ઘેરમાં રાખી છે, પણ જલને શિખવવાની ડાકટરે મનાઈ કીધી તે તેની રોજી ઉપર લાત મુકવા સરખું છે. માટે આ સલાહ “મેરુમ બુશો” ને કેમ ગલે બેસે છે તે જાણવા સાર ડાકટરે તેની તરફ જોયું.

પણ તેણે અચરતી વચે જોયું કે આ વાતચીતથી કેમ મરુમ બેચુદ્ધ થવા જતી હતી. તેનો દરામણો ફીકો ચેહરો તેના બુરખાની અંદરથી વકીક દેખાતો હતો.

“શું છે, મેરુમ, શું છે?” ડાકટરે પુછ્યું.

બચુએ જવાબ સાર મોહકું ઉઘાડ્યું પણ તેનાથી બોલાયું નહીં. તેના હોઠ હીલતા હતા પણ તેમાં વાચા નહીં હતી. ડાકટરે તુર્તજ તેની આગળ વાંકો વળી તેનો જીરખો ઉંચકી નાખ્યો, તેનો ચસમે ખેંચી કાઢાડ્યો અને તેના પ્રીકા ચેહરા ઉપર પંખો નાખવા લાગ્યો.

બચુએ પોતાનો ચસમે ડાકટરના હાથમાં રેહવા દીધો નહીં. તુર્તજ તેણે તે ચસમે પાછો પોતાના હાથમાં ખેંચી લીધો અને લવજી એજ વખતે આગળ આવતો હતો તેટલામાં બચુએ ચસમે પેહરી લીધી.

ખરી ખીના એટલીજ હતી કે “જલની માના દેખતાં વાત નહીં થઈ શકે” એવી આ વાત તેની ખરી, સગી માની હજીરમાં ચાલી રહી હતી!

“કાંઈ ફિકર ના કરેજી.” એકવાર ફરી ‘મેરુમ બુશો’ એ હીમત પકડી જવાબ દીધો. “મારો ખાતર તમારી અગત્યની મસલત બાંગી પાડો નહીં. મને આજ થોડા દિવસ થયા છતીમાં દમ બરાઈ આવે છે, પણ હવે હું સારીપેઠે છું. તમે એટલી તસદી ના લેવો.”

આ વાદલ વીંછી ગયા પછી લવજી અને ડકટર પાછા ધીરજથી વાતે વળગ્યા.

“ડકટર, હવે ઉપાય શો?” લવજીએ પુછ્યું.

“ઉપાય કાંઈ નથી. એ બચ્ચાંને હવે દવાદારનો ખોટો કેટલો આપતા ના. માત્ર કાડલીવર તેલ ચાલુ રાખજો અને ખાવા પીવાનું એ બચ્ચું માગે તે એને આપજો દરએક ચીજ એની ખુશી પ્રમાણે રાખજો. એને ગમે તેમ રેહવા દેજો. એને ચાલવા ગમે તો ચલાવજો, રમવા ગમે તો રમાડજો, અને સુવા ગમે તો સુવડાવજો.”

“કાંઈ હવાના ફેરફાર કીધાથી એને કાચદો થશે?” લવજીએ કાંઈ પણ આશાની ધનિતેન્દ્રીમાં પુછ્યું.

“હવા ફેરફાર કીધાથી માફું પરિણામ કદાચ થોડું લાંબું જશે.” ડકટરે નિરાશાનો જવાબ આપ્યો. “કદાચ તે પરિણામ થોડાંક અઠવાડયાં દૂર જશે, પણ આવડું આકૃત અટકવાનું નથી.”

લવજી પાછો કુખિયારી ખામોસ રહ્યો.

“વળી આ બચ્ચાંની હવા ફેરફાર કરવાનું તમારીથી બનશે કેમ?” ડકટરે વાત આગળ ચલાવી. “શું તમે ધંધોધાપો છોડીને એને લઈ જવાના છો? એ બચ્ચાંની મા જીવતી હોત તો જુદી વાત હતી. કદાચ તેની મા સાથે મોકલી રાકાત. તેની મતરાઈતી સાથે તેને મોકલવાની હું ભલામણ કરતો નથી. શીરી-નબાઈની તખીયત હાલ સારી નથી!”

અરે! જાલની સગી મા જીવતી છે—તે અહીં હાજર છે—તે પોતે આ વાત સાંભળે છે! પણ તે કશું બોલી શકતી નથી!

અને હવે ડકટર સાથની મસલત પુરી થઈ. તે પાછો જવા ઉઠ્યો અને લવજીએ તેને જતાં જતાં અરજ કીધી કે “ડકટર! ડકટર! કાંઈખી કરીને મારા દીકરાનો જીવ બચાવો!”

“અફસોસ! મારા ખારા લવજીભાઈ,” ડકટરે દીલાસો આપ્યો. “ખોદા જેમને ખોલાવી લેવા આહુ છે તેમને જો અમે ડકટરે

થોખાવી રાકીએ તો અમેને ખોદાઈ માન મળે. નહી, મારા દોસ્ત, માણસને જીવતાં રાખવાનું ડકટરના હાથમાં નથી.”

હવે ડકટર વિદાય થયો, તેને લવજી દરવાજાવેર મુકવા ગયો અને બચું થોડી પણ એકલી પડી, તેટલાંમાં તેણે પોતાનો ભરાઈ આવેલો દીપો ખાલી કરી પોતાના કુખી મન સાથે સારી પેટે રડી લીધું.

તુર્તજ લવજી ડકટરને મુકીને પાછો આવ્યો. એને રડવાથી પોતાની છાતીનો ભાર ખાલી થવાથી બચું વધારે ખલાસી ભરેલા ખોલાસાથી વાત કરી રાકી.

“માઠા અફસોસની આ વાત છે, મેડમ!” લવજી બચુંની પાસે વાતે ખેડો. “પણ હું ધારું કે મને એ ગળ્ય નેટલો અચ્ચુચ લાગ્યોછ તેટલો તે તમોને નહીં લાગ્યો હશે.”

આ તે શું કહેવાય? આ તો લવજી પોતાની આગલી બાયડી સાથે, આ માદાં બચ્ચાંની મા સાથે, ખાનગી મસલતે ખેડો. જાણે કે બચુંને પોતાની ધણીયાણીજ પિછાણતો હોય, જાણે કે પોતાનાં બચ્ચાં વિષે તેને દીલાસો દેતો હોય તેમ વાતે ખેડો.

ખરેખર પોતાના વહાલા દીકરાને લગતા બયભરેલા સમાચારના ગમમાં લવજી પોતાની અને મેડમ બુશો વચેનો અંતર લગભગ ભુલી ગયો હતો. એને બચું પણ પોતે એક પગારદાર દાસી પેટે આ ઘરમાં માત્ર બચ્ચાંની ચાકરી કરવા આવેલી છે તે વાત લગભગ ભુલી જઈને પોતે આ બચ્ચાંની મા હોય તેમ છુટથી વાત કરવા લાગી. પોતાની બદલાયલી હાલતમાં આ ઘરમાં આવ્યા પછી એવી છુટથી તેણે લવજી સાથે કદી વાત કરી નથી.

“આ બચ્ચાંને હું પોતાના સરખી આ-હુંહું, સાહેબ,” તે બોલી “અને ડકટરે પોતાના માઠા સમાચાર એવી ખોલ્લી રીતે કહ્યા છે કે તે સાંભળતાંજ મારો જીવ ફરી આવ્યો છે.”

“હવે મારે તમોને અરજ કરવી છે,”

લવજી બચુંની વધારે પાસે આવી બોલ્યો,
“અને તે એકે આ બચ્યાંને મોટે ડાકટર
ના કહી ગયોછે એ વાત મારી ધણીયાણી
શીરીન આગળ કરશે ના. આ વાત બચ્યાંની
માની આગળ કરવા લાયક નથી.”

બચ્યાંની માતા કાનને ન લાયક વાત લ-
વજીએ તે બચ્યાંની મા આગળજ કહાડીએ
તે તે બિચારો થોડુંજ બોલે છે !

“મેડમ, તમે એ વાત શીરીનને કેહવાની
જરૂર નથી. હું પોતેજ તદ્દપીરથી એ વાત
તે બીહિ નહી તેવી રીતે તેને જાહેર કરીશ.”

“શીરીનબાઈને હેબતવાનું કારણ શું
છે?” બચુંએ તપી આવેલાં તનથી પુછ્યું,
“તેવણુ કાંઈ આ બચ્યાંની મા નથી કે તેવ-
ણુને એટલું બધું લાગે?”

“મેડમ બુથાં, એમ બોલો ના.” લવજીએ
તેની શુદ્ધિ ડેકાણે આણી. “ગમે તે પણ
તે માજ કેહવાય.”

“હું માફ માયુંછું, સાહેબ,” બચું પસ-
તાવાથી બોલી “પણ હું જોઉંછું, સાહેબ, કે આ
બચ્યાંની મા તેની પાસે નથી એમ સમ-
જવામાં એ બચ્યાં ઉપર વધારે દુઃખ આવી
પડ્યુંછે.”

“એમ કોણ કહે છે?”

“હમણા મોટો ડાકટર પોતે તેમ બોલ્યો
હતો. દીકરા જલને હવા ફેરફાર કરવાની
વાત ઉપરથી ડાકટરે હમણાજ કહ્યું કે જો
એ બચ્યાંની મા હવાત હોત તો તેની સાથ
એ દીકરાને હવા ફેરફાર કરવાની ડાકટર બ-
લામણુ કરત.”

“હા, ખરી વાત છે. ડાકટરે એમ કહ્યું
ખરું.”

“પણ હું નથી જાણતી કે માતાની ગે-
રહાજરી સારું એ કોમળ બચ્યાંએ એટલું
ખમવું શા વાસતે જોઈએ? તમે સાહેબ
હમણાજ બોલ્યા કે શીરીનબાઈ ગમે તે પણ
એ બચ્યાંની માજ છે. ત્યારે એને હવા ફે-
રફાર કરી તનદરોસ્ત કરવા મોકલવામાં
ઘોલ કેવી હોય?”

“શીરીનની તખીયત ધણી નાજુક છે,

મેડમ. એને આ વખત દહાડા રહ્યા પછી
એના જીવને સુખ નથી. વળી શીરીનનું
ચીત એક ખીજ મોટી રોકાણુને લીધે ડે-
કાણે નથી ત્યારે તેની સાથ મારાં દરદી બ-
ચ્યાંને સોંપી હું દેશાવર કેમ મોકલાવું?”

“આ અડચણુ તમારી ખરેખરી છે,
પણ ત્યારે એ બચ્યાંને, સાહેબ, મારી સાથ
હવા ફેરફાર કરવા મોકલવો. હું લઈજવ
ખુશી છું. હું માગી લઉંછું કે એની સગી
મા જીવીજ તમે મને ગણો. હું એને મા-
ની પેટે ચાહુંછું એમ ત્યારે કહુંછું ત્યારે
ખાટું નથી કેહતી. તમે જો એ બાળક
મને સોંપશે તો હું એને જીવ કરતાં વ-
ધારે જાલવીશ.”

“તમે એને ચાહેછો તે વિષે મને જ-
રાખી શક નથી, મેડમ.” હેરાનના જુસ્સાથી
લવજી બોલ્યો. “અને તે વિષે હું તમારો
થોડો આભારી થયો નથી. ખરેખર તમે
મારા દીકરાની મા જીવાંજ છે અને તેને મોટે
માની ગરજ સારોજ. અને આ બાળકને
તમારી સાથે મોકલી આપવાને મને કશી અ-
ડચણુ હોત નહી. પણ—”

“પણ શું, સાહેબ? તમારા મનમાં ખીજો
વેહમ શું છે?”

“વેહમ કાંઈ નથી. હું એમ કેહવા જતો
હતો કે જો આપણા જલની જીંદગીની ડા-
કટર કાંઈ પણ આશા આપતે તો હું તેને
મોટી ખુશીથી શીરીન સાથ નહીતો તમારી
સાથ હવા ફેરફારને મોટે મોકલી આપતે.
પણ ડાકટર તો નાની નાજ કેહજી ત્યારે
ફાકટ શા પછાડા? ડાકટરના બચ ભરેલા
રાબ્દો તમેને યાદ છેની કે હવા ફેરફાર
કીધાથી જલનો જીવ અચવાનો નથી?”

“થોડાક દહાડા તો જીવ અચશે વાર? એ
કુધમલ બચ્યાંની જીંદગીના થોડા વ-
ધારે દહાડાખી કાં નહી ઉમેરીએ? એનું આ-
વરદા જેટલું લાંબું થાય એટલું કરીએ.”

“આવરદા હશે તો અહીં પણ જીવશે.
પણ મેડમ, એટલા દહાડાએ પોતાના બાપથી
અને ભાઈ ખેતથી જુદા પડશે તેથી એને

સોહવાશે નહીં ને બ્યારે ગેરકાયદો થશે. હવે તો બ્યારે મારા એ કોમલ જીવથી જીવદાન થવાની છે ત્યારે તો ખેતર કે જીવે તેટલા દહાડા એને મારી આંખો આગળ રેહવા દેવો. હું એને છોડવાનો નથી.”

લવજી ગમે એવો ધાડી છાતીનો હતો,

પણ આટલું બોલતાં તેનું હૈયું પીગલી ગયું. તેની આંખોમાં પાણી આવી ગયાં અને તે રમણે લુછવા લાગ્યો.

બચુંનું તો રડવું થોભેજ કેમ? ને વાત માની આગળ નહીં ફરવાની તે સાંભળીને પછી સગી માને તે શું રડવું નહીં આવે?

પ્રકરણ ૨૧ મું.

છુપ્પું વારંટ.

ઉપલી વાતમાં તુર્તજ જાલ આવી લાગ્યાથી લવજી અને બચુંએ પોતાનું રડવું ઘપી નાખ્યું.

“ડાકટર ગયા કે?” જાલે બ્યારડામાં ડાકિયું કરી પુછ્યું. “મને દવા પાસે તેની ખીલીકથી હું પાછો આવ્યોજ નહીં. પણ ને ડાકટર નહીં હોય તો હવે અંદર આવું.”

“દીકરા, તું દવા પીવાને ના કરેજ, તારે તુંને સાઈંકેમ થશે?” જાલને પોતાના બોલા ઉપર ખેસાડી બકીઆ લેતાં લવજીએ સમજાવ્યો. “દવા પીયે તો તુંને કાયદો થશે.”

“દવાથી મને શું કાયદો છે બાવા?” જાલે સાદાં દિલે પુછ્યું “ડાકટર શું કહેજ કે હું મરી જવાનો છું?”

“હં! હં! એમ નહીં બોલીયે” મેડમ જુથે તુર્ત તેને ધમકાવી પડી.

“મરવાની ખરાબ ખરાબ વાતો તુંને કોણ કહેજ, જાલ?” લવજીએ પુછ્યું.

“કોઈ મને કેહતું નથી, પણ આસપાસ લોકો વાત કરેજ તે હું સાંભળુંજ.”

“નહીં દીકરા. કોઈની સાંભલેલી અજાણી વાત માનીયે નહીં. જોતી તુંને જીવતો રાખવા અને સુખી ફરવા તો અમે આટલી બધી મેહનત કરીયેજ. ચાલ હવે તું ‘મેડમ’ સાથે પેર જાય છે કે?”

“હું તમારી સાથે ફરવા આવું, બાવા?”

“હું તો પાહલીમાસાને ત્યાં ચાલતો જવાનો છું.”

“તો હુંખી તમારી સાથે ત્યાં ચાલતો આવીશ.”

અલખતાં જાલને હવે કોઈખી વાજખી સીજ તેનો બાપ ના પાડે એમ નહીં હતું.

બાપ દીકરા ચાલતા હીરાભાગીને ત્યાં ગયા. જાલને લીધે લવજીને આસતે ચાલવું પડ્યું. મેડમ જુથે પણ લંગડા પગને લીધે ઝડપથી ચાલવાને અશક્ત હતી.

હીરાભાગીના ઘેરમાં તે જીર્જગ શેઠ પોતાનાં ઘરડાં ડોસાં સરખાં ધણીયાણી સાથે બાગના દરવાજા ઉપર બાહાર નીકળી ખેડા હતા. હીરાંબાઈ ઉમરે ઘરડાં નહીં હતાં, પણ કુએ અને જંજાલે કરી તેવણ કમરમાંથી વાંકાં વળી ગયાં હતાં. આજે તેવણ જરા ખુશીમાં હતાં. કાં? તે તેવણ જાણતાં નહીં હતાં. શું લવજીને આટલું માન મળે છે તેથી? શું જમસુને ઉઘાડો પાડવાનો વખત આવ્યે છે તેથી? શું તે લુછાએ પાહાલણજી ઉપર આબરની ફરિયાદ મારી છે તેથી? કોણ જાણે? પણ હીરાંબાઈને કાંઈ તાજી ઉલટ આવી છે. તેવણ બસ એમજ ધારે છે કે કાંઈ પણ સાઈં થવાનું છે.

જાલ દોડતો જઈ પોતાના બાપની માસીને ગળે વળગી પડ્યો. બચું તેની પછવાડે જઈ ઉભી. લવજી પાહાલણજી હીરાભાગી સાથે ખીજી ગમ કાંઈ હરસેની વાતે ઉભા.

“લવજી, લવજી, એ વળી શું તુકાન?” તેને મળતાં વારજ પાહાલીમાસા સરસતા

પ્રમાણે તેના ઉપર ઉતરી પડ્યા. “આજેજ મેં સાંભળ્યું કે માજીજી પાસે મોરલી મૂર વકીલ આવીને કાંઈ છુપું વારંટ લઈ ગયોછ. એ શું છે?”

“તમે શું સાંભળ્યું તે કહોની?” લવજીએ સાંભળ્યું. “શા માટે વારંટ લીધું? કાણુપર લીધું?”

“હું બરાબર નથી જાણતો. પણ મેં સાંભળ્યું છે કે હુસનશાહની ખૂનને લગતી કાંઈ ખીના છે! ને કેહછ કે પેલા કુકતો, મારો કમખખન કુકતો, બહાર પડવા નીકળ્યો-છ ને દેખાડવા માગેછ કે તે પોતે નિર્દોશ છે ને ખૂન તો ખીજાએ કરીધું છે? એ બધું શું ખતવા બેઠું?”

“શું બનેછ અથવા શું બનવાનું છે તે હું કાંઈ જાણતો નથી.”

“તું નહી જાણે? તું તે પોસ્ટાનો હી-માયતી ને તુંજ નહી જાણે? તે છેકરો જી-વેછ કે નહી તેની મને તો ખબર નથી, પણ જો હું તુને કહુંછ કે નાદાનની સુજે ચાલતો ના ને કાંઈ વાત માનતો ના. બધું જ્યુંડું! જ્યુંડું! હુસનશાહનું ખૂન કરનાર એજ પો-સ્ટો છે. મારી ખાતરી થઈછ. રહી રહીને હવે ક્યાંથી તેનું નિર્દોશપણું સાબિત કરવા તે કે તેનો વકીલ જાગ્યોછ?”

“તે તમે તેને ને તેના વકીલને પુછો. હું તો કાંઈ એ કામ નથી ચલાવતો.”

“કેમ નહી? હું ધારતોતો કે એ કામ તારું હશે અને તું બધું જાણતો હશે.”

“નહી એ મારું કામ નથી.”

“ત્યારે હું તુને કહુંછ કે હુસનશાહનું ખૂન દોલીએ નથી કરીધું એમ કહીને એ ખૂનનો કપડો પેલા જમસુ ઉપર મેળવા માંગેછ તે બધી ખતાવટ છે. હું કાંઈ માનતો નથી. એમ હોયજ નહી.”

“એ જમસુ કેવો માણસ છે તે તો તમે જાણોછ, સાહેબ.” લવજીએ ધીરે રહીને ટાહુંકો મુક્યો.

“હું જાણુંછ કે તે હડહડતો ચોર, જી-ગારી, લુછો, જરમાવી છે. પણ આ ખૂન

વિષે દોલી નિર્દોશ હોય ને આ ખૂન જમ-સુએ કરીધું હોય એ તો હસવા સરખું છે.”

“દોલી નિર્દોશ છે તે વિષે મારી ખા-તરી તો આજ ઘણું આગાહી થઈ ચુકીછ.” ફરીથી લવજીએ થંડે પેટે જવાબ દીધો.

“અને જમસુ ખૂનની છે તેખી ખાતરી થઈ હશે?” હીરામોગીએ ટકોરમાં પુછ્યું.

“એ વિષે હું મત આપતો નથી.”

“હું તો બેહ વાત નથી માનતો. જ-મસુએ ખૂન કરીધું એ ખાતું છે અને દોલી નિર્દોશ હોય એ પણ નહી માનવા જોગ છે.”

“પણ નહી માનવા જોગ વાતો ઘણીવાર ખરી પડેછ, સાહેબ. સચાઈ અંદરજમાં સાબિત થશે અને ઈનસાફની કંતેહ થશે.”

“હંબગ! હંબગ!” હીરામોગીએ વાત હસી કાઢી. “પણ વાંરે લવજી, આ પાપી ખૂન લુછા જમસુનું કામ હોય તો હું ધારુંછ કે તારે તો પોતાને હાથે એ મુજબને પકડવો જોઈએ.”

“હું તેને અડકુંખી નહી. એ એના પાપે મરે તો મરે, પણ મારે તેને મારવામાં હાથ નાખવો નથી.”

“પણ શું દોલી નિર્દોશ હશે?” પાહાલી માસા વિચારમાં પડ્યા. લવજીની આ ઢબ જીએ વેચી ખાતરી ભરેલી તારા બેસાડ-નારી હતી કે પાહાલજીજી પોતાના દીકરાને તેના ઉપરના તોહમત સાથે ગમે એટલા ધિકારતા હતા, તોપણ તે કદાચ નિર્દોશ હશે એમ તેવણના મનમાં વેહમ પડ્યા વિના રહ્યો નહી. તેવન ફરીથી વિચારવા લાગ્યા કે “શું દોલી નિર્દોશ હશે? શું આટલાં બધાં વર્ષે તેનું નિર્દોશપણું સાબિત થશે?”

“કોઈવાર માણસના મુવા બાદ તેનું નિર્દોશપણું સાબિત થાયછ તો હૈયાતીમાં શું નહી થાય?” લવજીએ તેવણને વધારે વિચારમાં નાખ્યા.

“જો દોલી નિર્દોશજ હોય તો એ ન-હાસી શું કામ ગયો?” તેવણ અંદરથી બોલ્યા. “એ આટલાં વર્ષે ક્યાં બરાઈ

રહ્યો? એણે આવીને પોતાનું નિર્દોશપણું જાહેર કાં નહીં કીધું?”

“તમારા ડરથી.” લવજીએ તુર્તજ હાજર જવાબી દેખાડી. “તમે આપ જેવા આપ તેના દુશ્મન થઈ લાગ્યા તેથી એનાથી જાહેર થવાનું નહીં. તમે દીકરાનું નામ સાંભળતાંજ ગાળ દેવો છ. અને તેને ‘પોલીસને સ્વાધીન કરવાના તમે પોતે સોગંદ લીધા છ, તો એ બિચારો પોતાનું નિર્દોશપણું સામેત કરવા આવીજ કેમ શકે?”

હીરામિત્રીથી કશો જવાબ દેવાયો નહીં. લવજીની આ તકરારથી તેણે નીચું જોવું પડ્યું. લવજીની આતરી થઈ કે હવે હીરામિત્રીની આતરી થતી જાય છે અને હવે તેણે પોતાના દીકરાના હડહડતા દુશ્મન થઈ રહેશે નહીં.

“પણ લવજી, જો જમસુ ગુનેહગાર હોય તો તારું કેવું વેર વલશે!” થોડીક વાર વિચારમાં પડીને અંતે પાહણજી શેડે પાત ચલાવી.

“મને વેર લેવાની કશી દરકાર નથી.”

“પણ ત્યારે આ પાપીએ આપણી ઉપર જે ક્રિયાદી માડી છે તેનું કેમ થશે?”

“કાંઈજ નહીં. એ ક્રિયાદી સુતી એમ જાણજો.”

“પણ કાલે ક્રિયાદી નીકલવાની છે, ત્યારે મારે જવું કે નહીં?”

“સરકારના સમનને માન આપી તમારે જવુંજ જોઈયે.”

“પણ જામને શું કરશું? હજી મારી તરફનો કેસ કશો તૈયાર નથી.”

“તૈયાર કરવાની કશી અગતજ નથી.”

“કેમ વારં!”

“કેસ ચાલે ત્યારની વાત. ઘડીભર આલ્યો તો તમારે હાલ તુર્ત કાંઈ કરવાનું નથી. તમે પ્રતીવાદી છો. વાદી પોતાનો કેસ સામેત કરે ત્યારપછી તમારો અચાવ કર-

વાની વારણ આવશે. ત્યાંસુધી તમને મુગા બેસી રહેવાનું છે. પણ એટલીખી જરૂર પડે એમ લાગતું નથી. તે લુછા ઉપર વારંટ નીકલી ચુક્યું છ તો હવે એ ક્રિયાદી શી માડવાનો છે? તે પોતાનો અચાવ કરશે કે સામી ક્રિયાદી ચલાવશે?”

“મેં રાંભાણું કે એ તો ચલાવવાનો. મોટા ભપકાથી જો કોર્ટમાં આવવાનો છે અને કેટલાક ભાડૂતી માણસોની મારફતે પોતાને કોર્ટમાં આવતાં તથા જતાં ભાડૂતી માન મળે એવી કેટલીક ધામધુમો પણ તેણે કરી રાખી છે.”

“એ હું જાણતો નથી, પણ મેં એમ સાંભળ્યું છે કે તમારી ઉપરની ક્રિયાદીમાં તમારો જવાબ આવવી કાલે કોર્ટમાં ગીરદી ઘણી થવાની છે અને લોકોની ગડબડ તથા ધ્રાપકી અટકાવવાને સત્તાવાલાએને આશા ગાડવાળું કરવી પડી છે. પણ મને લાગે છે કે સમયે ૨૬ જવાનું છે કેમકે તમારાજ કેહવા પ્રમાણે તે લુછાને પકડવાનું વારંટ નીકલી ચુક્યું છે.”

“હા. વકીલ મેરલી મૂર પોતે માજીસ્ટ્રેટ પાસે છુપાછુપ આવીને છુપાછુપ વારંટ લઈ ગયો છે.”

“છુપું વારંટ લીધું છે તે વાળખી છે કે મકે અગાઉથી ગડબડ કરવાથી વાત ખીગડી જાત. પણ ભ્યારે છુપું વારંટ લેવાનું છે ત્યારે તમને કેમ ખપ્પર પડી?”

“માજીસ્ટ્રેટ પોતે મને કહ્યું છે.”

“એ કેવું ખોટું છે! ભ્યારે માજીસ્ટ્રેટ એમ ખીજાને કેહ ત્યારે વારંટ છુપાછુપ લેવાનો કાયદો શો?”

“તેણે મને છુપું કહ્યું છે. આ લુછા જમસુ સાથે આપણને કેવી રીતે લાગતું વલગતું છે તે જાણી માજીસ્ટ્રેટ એકલા મનેજ કહ્યું છે, ખીજા કોઈને કહ્યું નથી અને મેં પણ કોઈને કહ્યું નથી.”

પ્રકરણ ૨૨ ચું.

ખૂનનું તોહોમત.

ખીને દહાડે ફરિયાદીની ધામધૂમ ચાલી રહી.

પાહાલણુ છીરાભાગીની અટકલ ખોટી નહી હતી કે ફરિયાદીને ખહાંને ચોટી ધામધૂમ થવાની છે.

તેમજ લવણની અટકલ પણ ખોટી નહી હતી કે ધામધૂમ સઘણી ઉંચી વળવાની છે અને ફરિયાદી અધૂરે જવાની છે.

કેનટોન્મેન્ટ માણુએટની કોર્ટમાં કજીયો ૧૧૧૧ કલાકે નીકલવાનો હતો, પણ એક કલાક અગાઉથી કોર્ટનું દીવાનખાનું ખીચો-ખીચ ભરાઈ ગયું હતું. પારસીઓજ નહી પણ હીંદુ, મુસલમાન, વાણીયા, વછયાત, વેપારી અને દુકાનદાર પણ ‘જમશેદજી શેઠ’ ની આખરની ફરિયાદી સાંભળવા આવ્યા હતા. કોર્ટની અંદર જગ્યા નહી થવાથી મુકદ્દમે ચાલવા અગાઉ કોર્ટના દરવાજા બંધ કરવા પડ્યા હતા અને ઘણા તમારાગીર લોક કોર્ટની બાહાર ચોકમાં અને રસતામાં એકઠા મળ્યા હતા.

ફક્ત ગાડીઓનીજ હાર લાંબી લાગી રહી હતી. ઘણાખરા તમારાગીરો ગાડીઓમાં આવ્યા હતા. આસપાસનાં પેશમાં લોકો બારીએથી જોવા મળ્યાં હતાં. વાત ચાલી રહી હતી કે ‘જમશેદજી શેઠ’ મોટા બપોરથી બે ઘોડાની ચારટમાં આવનાર છે અને તેના દોસતો તેને ગાડીમાંથી ઉતરતાં માત્ર આપવાના છે. આ દેખાવ નવાઈ જોડેલો હતો, પણ ‘જમશેદજી શેઠ’ બાહુતી માણુસોથી આવી કોઈ ગોઠવણ કરવે એ માનવા જોગ હતું અને તેથી કરીને ફક્ત તમાસો જોવાની જીસારાએ ઘણી નજરેને આ તરફ ખેંચી હતી.

પાહાલણુ છીરાભાગી સહવારના સકારથી પોતાના વકીલની સાથે કોર્ટમાં ગયા હતા. કોર્ટ તેવણના ઘેરની સામેજ હતી.

તેવણનો વકીલ લવજી નહી હતો. તે તો આ મુકદ્દમા મધે અગત્યનો શાક્ષી થઈ પડે એમ હતું અને વળી આ મુકદ્દમે તેના એક મુદ્દમની સામે હતો એટલે લવજી અલગો રહ્યો હતો અને કાંઈ પણ દરકાર કીધા વીના નફકરાપણે તે તો પોતાની આશીસમાં ગયો હતો. પણ લવજીની જાહાલી બાયડી શીરીને એટલી ધીરજ નહી હતી. તેના બાપના ઘેરમાંથી આ સઘણો તમાસો દેખાતો હતો એટલે શીરીને સહવારના પોહોરથી આ તમાસો જોવા પોતાના બાપને ઘેર ગઈ હતી.

શીરીને પોતાને મહીરે આખો દહાડો રેહવાની હતી. તેથી કરીને સઘણાં છોકરાંને લઈ ગઈ હતી અને છોકરાંની સાથે ‘મેડમ ખુશો’ ને પણ જવું પડ્યું હતું. તેની ઘણી મરજી હતી કે નહી જાય—કેમ કે જમસુ જોવા માહાપાત્રીની આજે ફરિયાદીમાં ફજેતી થાય, તેને માત્ર મળે કે અપમાન મળે તે નજરે જોવાને બચુંથી કેમ અને? મોટે તેણે શેઠાણી સાથે જવાને જરા આનાકાની બતાવી જોઈ. પણ શીરીને તેને ઘેર રેહવાની રજા આપી નહી. શીરીને બચુની આ આનાકાની “મેડમની નાકરમાની” લાગી. અચ્ચાંને આખો દહાડો શીરીનથી નહી સમ્પવાય. શું મડમ ઘેર બેસે ને અચ્ચાંની ચાકરી શીરીને કરે? આવો ખ્યાલ પોતાની શેઠાણીના મનમાં દાખલ થાય તે જોવાને મેડમ ખુશો ખુશી નહી હતી. તે છાતીપર પથર મેળે તેમ દુખને બાર ખમીને વળી પોતાની દીલની દ્રઢતાની આ નવી પરિક્ષા આપવાને પોતાની શોખની સાથે તેને મહીરે ગઈ.

ખુદાં હમાયજી પણ ત્યાંજ આવેલાં હતાં. ફરિયાદી માંડવાને “પેલો મુવો” કેમ આવેજ, કોણ કોણ સાથ આવેજ, કેવો બપોરથી

આવેછ, તેને કોણ માન આવેછે, કેવું અપમાન મળેછે તે સઘળું જોવાને હમાય-જીનો જીવ ચટપટ થઈ રહ્યો હતો. તેવણ પણ પાહલીમાસાને ત્યાં સહવારથી આવેલાં હતાં. એ માસા માસીને તેવણ “મુવાં નસાબંદાં” ને “હીના છિના” કેહતાં હતાં તે વાંચનારને યાદ હશે. પણ શીરીનના લખ પછી તેવણ ઘણાં ઘડયાં હતાં. લવજી ઉપર એ માસા માસીના અથાગ હેતથી, શીરીનના અપટ્ટ પ્યારથી અને વળી હીરાંબાઈના લાંબી મુદતના ગમ અને દુઃખથી હમાયજી આસતે આમતે પોતાનાં માસા માસી તરફ, અગત્ય કરીને માસી તરફ દયાની નજરથી જોવા શિખ્યાં હતાં.

હીરાંબાઈના અંગલાનો પાછલો ભાગ કોટ વાળા રસતા ઉપર કોટની સામેજ બાહિર આવેલો હતો. બાહિરના રસતા ઉપરનો તમાસો જોવા હીરાંબાઈ અને હમાયજી એક બીજીએ બેઠાં હતાં, શીરીન, ખુચી-જરી તથા જલને લઈ બીજી બારી પર એકલી હતી. ત્યારપછી વચમાં બીજી એક બારી ખાલી મુકીને છેડેની બારી ઉપર ‘મોડમ કુચાં’ એકલી છુપાયલી, માત્ર ટાંકુંજ બાહાર કાઢાડીને બેઠેલી હતી.

‘જમસેદજી શેઠ’ આવ્યા અગાઉ ઘણા ડોલા તાણુઆ હતા. બરાબર ૧૧ વાગતે તેની બે ઘોડાની ચારટ મોટા ભપકાથી આવવાની હતી. ૧૧ ની ટકોરીએ કોટના દરવાજા ઉપર ઉભા રાખેલા તેના બાકુતી માણસો તાલી પાડવા વગેરે કામ સાર તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. તુર્તજ ‘જમસેદજી શેઠ’ની ચકચકિત ફેટન દખ્ખણના મુરજના ચલકાટ ભરેલાં તડકાનાં આંખામાં દુરથી ચકચકવા લાગી. સઘથી આંખો તેની તરફ ખેંચાઈ. ગાડી આવી તેમ હીરાંબાઈ નહી ઉઠાય તોપણ ઉભાં થયાં.

પણ તાલી પાડનારાઓ તાલીનેડેકાણેજ રહી ગયા. ગાડી દરવાજામાં આવે તેવી તાલીઓ પાડવાની હતી અને ખુશાલી બતાવવાની હતી, પણ ‘જમસેદજી શેઠ’ની ગા-

ડી કોટના દરવાજામાં દખ્ખલ થઈ રાકીજ નહી. દરવાજાથી સોજ દૂર બરાબર હીરાંબાઈના ઘેરના બારણાની આગળ ગાડી તો અચ્ચુચ્ચ ઉભી રહી.

પોલીસે ગાડી ચૂટકાવી. શા વાસતે? સઘલાઓ ધનતેજીથી જોવા લાગ્યા. શું તેમાં ‘શેઠ’ નહી હતા? હતા અથ, તેવણ તો બાહિરથી આવતા હતા. શું આ ધામધૂમ પોલીસે અટકાવ માગી હતી? કદાચ તેમ હોય.

પોલીસનાજ એક ઝેર કાનસ્ટેબલ હાથ આડો કરીને આ ગાડી ઉભી રખાવી. ગાડી થોપી તેવાજ તે કાનસ્ટેબલ ગાડીના બારણા આગળ ઉભા અને ‘જમસેદજી શેઠ’ ને સલામ કરી પોતાને હથેજ બારણાની ચાવી ફેરવી બોલ્યો કે “સાહેબ, ગાડીમાંથી હેંડે ઉતરશો?”

“કેમ? અંહીજ ઉતરવાનું છે શું?” આમ પુછતો જમસુ ગાડીમાંથી ઉતર્યો, તેવાજ બીજા બે કાનસ્ટેબલો બે બાજુએ આવી ઉભા તથા ત્રણ ચાર સીપાઈઓ જુદા કરી વળ્યા.

“શું છે? શું છે?” તુર્તજ જમસુએ અચરતીથી પુછ્યું.

“જમસેદજી મનચેરશાહ બેહલા બો-ગાના, તમે મારા કેદી છો!” લાગણીજ પેહલો કાનસ્ટેબલ જમસુનો હાથ પકડી ગંભીરાઈથી અને જુસ્સાથી બોલ્યો અને વારંટ દખ્ખાડવા લાગ્યો. “આ તમને કેદ પકડવાનું વારંટ જુલો.”

“અટલે? મને શાનો પકડોછો?” જમસુ તાણુ કરવા લાગ્યો.

“તાણુઆણુ નહી ચાલશે.” કાનસ્ટેબલ વધારે જોરથી તેનો એક હાથે હાથ પકડી તથા બીજે હાથે બોચી પકડી બોલ્યો “તમેને પકડવાનો કાલ રાતનો મને વારંટ સાચ હુકમ મળ્યો. મેં આખી રાત તમારી શોધ કરી, પણ તમે ઘેરમાં તો હોયજ નહી અને બાહિર કોણ જાણે ક્યાં ભટકતા રહ્યા કે પકડી શકાયા નહી. અત્યારે ત-

મોને પકડવાની તક મળી નથી. કોર્ટની અંદર તમોને મારાથી પકડાત નહીં મોટે હમણા કોર્ટની બહાર દૂર રસતાપર પકડવાનો મને હક છે.”

અલખતાં માંગતાં લોહણાં શિવાચ્છે ખીજ કરા અપરાધનો જન્મસુને રાક ગયો નહીં.

“ખેવકૂફ કંગાલ ! મારો હાથ છોડ.” તે કાનસ્ટેબલ સાથે હોજતોજી કરતાં બોલ્યો. “મને કેહે મારા ક્રીયા માગનારે મારા ઉપર વારંટ લોધુંછે અને તેને હું સજા કરાવાને સુકીરા નહીં.”

“તમે તાણુ કરશો તો વધારે ખતા પામશો.” એક કાનસ્ટેબલે શિખામણુ દીધી.

“માંગનાર કોણના, સાહેબ ?” પેહલાચ્છે વાત ચલાવી. “આ વારંટ વાંચો. જન્મશે-દજી પેહલા બોગાના, હું તમોને મરનાર હુસેનરાહના ખૂનના વાંકને મોટે પકડુંછું.”

એટલીવારમાં તો લોકોનું મોટું ટોલું આસપાસ ફરી વલેલું હતું અને ખૂનનો બોલ સાંભળતાંજ સઘળાચ્છોની છાતી દધાધ ગઈ. “ખૂન ! ખૂન !” બોલ એક આગની મિરાલે આખી બીડમાં ફરી વલ્યો. આખા રસતા ઉપર ગભરાટ થઈ રહ્યો.

“હવે ચાલો ! અને લઈ ચાલો !” વડા કાનસ્ટેબલે હુકમ આપતાંજ સીપાઈચ્છો લોકોને હઠાવવા લાગ્યા અને લોકો ગભરાટમાં હઠવા લાગ્યા. આ ગભરાટ વચે લોકોની જાજી નજર પડી નહીં કે મોટા નામદાર ‘જન્મશેદજી શેઠ’ ના હાથમાં પોલીસે તેજ ધડીચ્છે બેઠી થોડી હતી !

એકગમથી બે સિપાઈચ્છો લોકોને હઠાવતા હતા ત્યારે ખીજગમથી બે કાનસ્ટેબલો પોતાના ખીસામાં જે બેઠી લાગ્યા હતા તે આ બંધવાના હાથમાં બેસાડતા હતા. ખૂનના વાંકને મોટે પકડેલા બંધવાને બેઠી નાખવાની પોલીસને સત્તા છે—અગત કરીને ભ્યારે તે બંધવાચ્છે નહાસવાની અથવા તેને ખીજાચ્છે નહાસવાની ધાસતી હોય ત્યારે તો તેને બેઠી નાખવાને પોલીસ બંધાયલી છે. આજે તેમ હતું.

‘જન્મશેદજી શેઠ’ ના બાડુતી માણસો કદાચ કાંઈ તુફાન કરત મોટે બેઠી નાખવાની જરૂર હતી.

બેઠી માત્ર હાથનીજ હતી. પાખી ચંડાલોને મોટે આજના વખતની બેઠીચ્છો ઘણી સુધરેલી રીતની બનાવેલી હોયછે. શુંદર નાજતીનોને હાથમાં ખાંગડી પેહરતાં વાર લાગેછે, પણ નીચ, નાપાક, લુચા, દગલખાજ પાપીચ્છોના હાથમાં આજે બેઠીનાં કડાં પેહરાવતાં વાર લાગતી નથી. તેને મોટે લુહાડ જોઈતા નથી. ટાલાં ચાવી જોઈતાં નથી. ઝટ જડાઈ જાયછે અને તોપણ ઘણી મજબુત પકડ રાખેછે.

હુકમાં આ સઘળી રમત જરાવારની હતી. સઘળી અપરજ જરાવારની હતી. સ્વપ્ના પોંડે સઘળું બની ગયું. કોઈને વફા નહીં હતી તે બની ગયું. કદાચ વાત લાગત તો કાંઈ ગડબડ થાત. પણ ગડબડ કરવાને કશો વખતજ મળ્યો નહીં હતો. જન્મસુના ખુસામતિયા લોકોને મસલત કરવાને વખત મળે તેટલાંમાં તો પોલીસે તેનું સરઘસ ચાલુ કર્યું.

‘જન્મશેદજી શેઠ’ ગભરાધને ઉજલો વા થઈ ગયો હતો. તેનું શરીર શીથીલ થઈ ગયું—પાણી પાણી થઈ ગયું. તેનો બબકો અંખો મારી ગયો, તેનો ચલકાટ ચ્છોછો થયો, તેની સીકલ ઉતરી ગઈ, તે ઘુડદાલ અને હાલહવાલ થઈ જમીન તરફ જોતો ચાલવા લાગ્યો. તેણે એક બે વાર બોલવાની કોશિશ કીધી પણ તેનાથી બોલી શકાયું નહીં. એકજ વખત તે બોલ્યો અને તે ત્યારેજ કે ભ્યારે પોતાની આસપાસનાં ટોલાં વચે પેલા છાકટા રામજી ઉપર જન્મસુની નજર ગઈ.

“આ નીચ ! છાકટા ! કુતરા ! આ તારાં કારસ્તાન છે.” તે રામજીને જોઈને જતાં જતાં ખૂમ મારી ઉઠ્યો.

“નહી ! નહી ! હું કાંઈ જાણુતો નથી ! હું ખોદાના—”

અંહી આ પાખી છાકટો ખુદાતાલાના પાક

નામે નાપાક કસમ આવા જતો હતો પણ એ પરજીરીનું પાપ કરવાનેથી તેને તક મળી નહી. તેના આ કસમ અધરા રહ્યા, કેમકે તેજ ધડીએ તેના હાથ ઉપર બેડી થોકાઈ અને એક કાનસ્ટેબલે તેને પણ પકડી કહ્યું કે “રામજી પુતલાજી, તું પણ બંદીવાન છે! હુસેનશાહના ખૂનમાં ઝામિલ થવાના વાંક સાર તુંને પણ પકડું છું!”

“હે! હે! મહારાજ, હું તદન નિર્દોશ છું!” રામજી રડવા ટલવલવા લાગ્યો.

“નિર્દોશ છે, તો કેટલાં નિર્દોશપણું સાબિત કરજે. હમણા તો ચાલ!” પોલીસે તેને એકજ ધકામાં ‘જમશેદજી શેઠ’ની સાથે ચલાવ્યો અને ‘શેઠ’નું આ સરઘસ જે એક ભભકાથી આવવાનું હતું તે ખીન્ન ભભકાથી રવાના થયું.

“હુરીયા! હુરીયા! જમશેદજી શેઠને હુરીઆ!” બંહાંગીર જીજીરીવાળાના ટુ-

ફાની ઘીકરા નાના ફસ્તમે હુરીયા કરવાની પેહલ કાઢી અને આખી બીડ તે પો-કાર ઉંચકી લીધો. જે માનની અને ખુ-શાલીની તાલીની વધી રાખતો આવ્યો હતો તે અપમાન, અપહરણ, ફજીયાતી અને હારમારીની શાલપામરી પામીને ચોક્કીમાં ચાંચરા મારવા નિદાય થયો.

તેનો કેસ નીકળવાની અગાઉ આ બનાવ બનવાથી માજીસ્ટ્રેટ બેચ ઉપર બેઠક લેતાં-વારજ ‘જમશેદજી’ના વરીલે પોતાના કૂ-લના કેદ પકડાવાની માજીસ્ટ્રેટને અપ્પર કહી અને કેસ ચલાવવાને ના પાડવાથી માજીસ્ટ્રેટે તેની ફરિયાદી ઉરાડી મેળી.

‘જમશેદજી શેઠ’ આખર મેળવવા આવ્યો હતો તે આખરની ધૂલ કરી ગયો. તે પોતે ધૂલ જેવો હતો, તેની ફરિયાદી ધૂલ જેવી હતી અને આખર ધૂલની ધૂલ થઈ.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

જીદાં જીદાં જાણની જીદી જીદી અચરતી.

હમાયજી અને હીરાંબાઈ, શીરીન અને બચું જે પાહાલજીજીની બારીએથી હેઠલ ચાલી રહેલો આ તમાસો જોતાં હતાં તેઓ પેહલાં તો આ શું થાયછે તે સમજી શક્યાં નહી. પણ તેઓએ જ્યારે લુછા જમ-સુને હાથે બેડી થોકાયલી જોઈ ત્યારે તેમની અચરતીનો પાર રહ્યો નહી.

શીરીન પણ આ બનાવથી અચરત થઈ. જમસુને પકડવાની સઘલી મસલ-તમાં તેનો ભાગ હતો. પણ આજને આજ જમસુના યુક્તમાની છેલી ધડીએ, પાહા-જીજીના ઘેરની આગળજ, જે ઘેર આગ-ળથી તેણે “બેહેસતન બચું” ને કુસનાવી હતી તેજ ઘેર આગળ, બલકે તેજ જગ-યાએ જમસુ આ ખૂનના વાંક સાર કેદ પકડાશે અને તે જગ્યા ઉપર તેના હાથમાં બેડી નખાશે એવી શીરીનને સ્વપ્નામાં પણ વધી નહી હતી. પણ બચુંની અચરતીનો

શો વિચાર કરીશું? તેની આખર લુટનારો, તેને સત્તાવનારો, તેને ખોટું સમજવનારો પાપી જે જગ્યાએ કરીણ ઉસકેરણી કરી તે બિચારીને બમાવતો હતો તેજ જગ્યાએ તે પકડાયોછે. અને તેને પકડાયેલો જોવા તેજ દહાડે, તેજ જગ્યાએ, મુવેલી, “બેહેસતન બચું” જીવતી આંહી આવી છે! એ તે કેવી સૂજત! જીતી આંખે આ કેવાં નવાં કૌતુક!

પણ હમાયજી અને હીરાંબાઈ તો હજી કાંઈ સમજી શક્યાં નહી. આ શો અચ-ખુચ ફેરફાર થઈ ગયો તે જાણવા સાર હમાયજીની તો ધીરજ પણ રહી નહી. માણસને હેઠલ તલારા કરવા મોકલે એ-ટલી પણ તેવણને સજીરી રહી નહી. તેવણ એકદમ બારીએથીજ ખૂમ મારીને હેઠલના લોકોને પુછવા માડ્યું કે “શું છે? શું છે?”

પેહલાં તો હેડેની ગડબડમાં કોઈએ તે-વણનો સાદ સંમળ્યો નહી, પણ હમાય-

જીએ વધારે મોટી જુઓ પાડી પુછ્યું ત્યારે તે સંભળાયા વિના રહી નહી, અને હેઠલ-થીજ લોકોએ જુઓ મારી પાછો જવાખ દીધો.

“જમશેદજી શેઠ તો મોટા આન નંજર આપ્યાછે” હોયથી એક જાણે જવાખ દીધો. “એવણુને ખૂનના વાંકને સાર પકડવામાં આપ્યાછે.”

“ખૂન! આ માએ! કોણનું ખૂન?” હમાયજીએ ઉપરથીજ પુછ્યું.

“મરતાર હરેનશાહનું” રાહેદારીએ જવાખ દીધો. “ખિચારા પાહાલજી શેઠના દોલી ઉપર જે બંદો હતો તે આ નામદાર શેઠ ઉપર આપ્યો છે.”

આ જવાખથી જમસુએ ઉપર જોયું અને તે જોતાજ તેનું જીવતાંજીવત ગોયા મોત થયું. જમસુની ઉપર નજર પડતાં ‘બચું’ એ મોટા ગભરાટથી ખારીની પછવાડે પોતાનું મોહકું છુપાવ્યું.

હીરાંબાઈ ઉપરો જવાખ સાંભળીનેજ લગભગ બેશુધ થઈ ગયાં. તેવણનો દીકરો દોલી, જેની ખાતર હીરાંબાઈ હીજરાઈને મરવા તુલીક થયાંછે, તે અંતે નિર્દોશ નીકળ્યોછે અને તે ખૂન કરનાર તો આ મુજી ‘જમશેદજી શેઠ’ છે એ વાતથી હીરાંબાઈની છાતીજ ગોયા ખેસી ગઈ. તેવણનો દમ બંધાઈ ગયો. શીરીને અને હમાયજીએ તેવણને તુર્તજ ખારીએથી ઉંચકીને ખીછણા ઉપર મુવડવયાં ત્યારેજ તેવણના જીવને જરા ધીરજ આવી.

આ અચ્ચુચ ખખરથી હીરાંબાઈમાં હડપ વા જેવી અસર જણાવા લાગી. તેવણ ગોયા પેલાં બની ગયાં. પોતાના દીકરાના છુટકારાને માટે તેવણ ઉમેદવાર થઈ પડ્યાં. તેવણ ઘડીમાં હસવા લાગ્યાં, ઘડીમાં રડવા લાગ્યાં—ઘડીમાં પોતાના આવા નિર્દોશ બેઠાને નાહિક વગોવવા સાર પોતાના ધણી પાહાલજીને ગણો દેવા પડ્યાં, ઘડીમાં પોતાના દેશનિકાળ પણ કુખિયારા ભાઈની દાદ નહી લેવા સાર તેવણ શીરી-નને સત્તાવવા લાગ્યાં.

પાહાલજી હીરાંબાઈ ઘોડીવાર પછી કોર્ટમાંથી પાછા આવ્યા. જમસુના અચ્ચુચ કેદ પકડવાની તેવણને કોર્ટમાંજ ખખર થઈ, અને માજીસ્ટ્રેટ કજીયો ઉરાડી મેળતાંવાર તેવણ ખુશી થતા અને દોસ્તોના માન તથા મુખ્યારકબાદીએ લેતા પેર આવ્યા.

પેરમાં પોતાની ધણીયાણીની હાલત જોઈને પાહાલજી ખીજવાઈ ગયા. હીરાંબાઈના મગજ ઉપર કાંઈ પેલાપણાની અસર જેવું તેવણ પિછાણી શક્યા નહી. બ્યારે હીરાંબાઈ ગાળ દેતાં ત્યારે તેવણના ધણી સમજના કે તે ખરાં દીલથી ગાળ દેવછે, માટે પોતાના પાછી સ્વભાવથી હીરાંબાઈની ગાળોનો બદલો બમણી ગાળ, શાપ તથા કંદુવાથી તેવણ વાલી આપતા હતા. શીરીને પોતાના બાપને ધણા સન જાવ્યા કે તેની માતા ઉપર અચ્ચુચ હરખની અસર થઈછે.

“પણ રાત્રી અસર?” પાહાલજી ગુસાબર બોલી ઉઠ્યા “એટલીખધી અસર રાત્રી થવી જોઈયે? અટલુંખધું તે કુકતાનું એનેજ લાગેછ કે? કીયા નામીયો દીકરો બેગુનાહ કરવાનેછે? ને તે એટલીવારમાં બેગુનાહ કરીખી સુક્યો કે વળી તારી માને એટલી ખુશાલી લાગી આવી? ઢોંગ, બધા ઢોંગ સિવાએ ખીજું કાંઈ નથી.”

પોતાના ધારા પ્રમાણે ઘોડીક બડબડ બડબડ કરીને પાહાલજી ગુસામાં ને ગુસામાં પાછા ગયા. પણ શીરીને ગભરાઈને તાબડતોખ પોતાના જ્ઞાતા લવજી ઉપર ચીડી લખી તેને સઘલી હકીકતથી વાકેફ કરીધો અને પોતાની માના દીલાસાને માટે જલદીથી હાજર થવાની તેને અરજ કરીધી.

લવજી આ નોતાને માન આપી તુર્તજ હાજર થયો. હીરાંબાઈ બિછાણા ઉપર અજયખ તાસવીસથી બેઝેની બતાવતાં. શીરીન ધભરાઈને તેની આગળ ખેસી પોતાની માને થંડી પડવા કાલાવાલા કરતી હતી. હમાયજી ધીરજ દેતાં કે “માસી, માસી, એમ બચ્યાં પેડે ગભરાટ નહી કરીયે.”

બચું (મિડમ બુથિં) હીરાંબાઈના માંથા આગળ ઉભી રહી તેવણને પંખો નાખતી હતી.

“લવજી, તું આવ્યો કે?” હીરાંબાઈ તેને જોતાં વારજ પોતાના ખીછાણા ઉપર કુદકો મારી ઉઠી બેઠાં.

“શું છે, મા? જરા ધીરજ ધરો.” લવજીએ દીકાસો આપ્યો.

“અરેઅર કેહ નહીં ત્યાંસુધી મને ધીરજ આવવાની નથી.” હીરાંબાઈએ હજીત ચલાવી. “હું જાણું છું કે તું મને અરે કે-હણે ને ગણે નહીં. અરે ખોલ, શું મારા દીકરા દોહીના કાંઈજ વાંક નથી!”

“અલખતાં નહીં. તે નિર્દોશ છે!”

“તારી આતરી છે કે તે નિર્દોશ છે?”

“હા, મારી આતરી છે?”

“ત્યારે તેની સચાઈ બાહેર કાં નથી કરતો? મારા દીકરાને મારી આંખો આગળ કાં નથી લાવતો?”

“હવે તેજ વખત આવ્યો છું.”

“શું એ ખૂન પેલા પાપીએ કીધું છે?”

“હું તેમ માનું છું.”

“ત્યારે તે મુઝો ગુનેગાર ઠરશે કે?”

“મને તેની આશા છે.”

“અને તે ફાંસી જશે?”

“વાંક સામેત થશે તો તે ફાંસી જશે.”

“અને મારો દીકરો છુટી જશે કે?”

“અલખતાં.”

“ઓ ખોદા! ઓ! બારેહકતાલા! મારાં દુખ ગમી જો! ને મારા દીકરાને મેળવ.”

“આમીન! આમીન!” લવજીએ ધીરજ આપી. “એ સુખ તમારા બાયગમાં છે, પણ તે એકજ રાતે તમેને મળશે.”

“શું રાતે?”

“તમે ગડબડ ના કરો. ગભરાટ ના કરો. તમે ધીરજ ધરો. તમે પાહાલજી શંકને ઉસકેરો ના, હુલકાવો ના. તેવણને થંડા અને રાજી આપો. આટલાં વર્ષ તમે કેવી ધીરજ રાખી, તો હવે બ્યારે તે ધીરજના બદલો મળવાનો વખત આવ્યો છું, તેવા વખતમાં તમે ગડબડ કરીને શંકને

બડકાવશે તો તેવણ હજીતના માથા આપણી તરફેણ થતા હશે તોપણ નહીં થશે.”

“દીકરા મારા, મુજે ખાહશે. પાહાલજી કંદી સમજવાના નથી.”

“નહી, નહી, તેવણ સમજ્યા છું. મેં તેવણને સમજાવ્યાથી તેવણની લગભગ આતરી થવા આવી છે. એવાનાં તમે તેવણને કુહુરવણે તો વાત બગડી જશે. જાણે કાંઈ જાણતાં નહીં હોય તેમ રહે. શંક કહે તેમ ચાલો. નહીં તો ખચીત દોહી આપણને સલામત મળવાના નથી.”

“તું કેહશે તેમ હું ચાલીશ. ખીજું કાંઈ છે?”

“ખીજું કાંઈ નથી. બસ તમે એવણ સાથે દોહી વિષે બોલાજ ના.”

“હું નહીં બોલીશ.”

થંડા લવજીની આ થંડી સમજાવતથી હીરાંબાઈ ઘણાં થંડાં પડ્યાં. દીકરાને મળવાની આશામાં તેવણે જીસો સધલો દાખી નાખ્યો. લવજીએ પોતાના કામ ઉપર પાછો જતાં શીરીનને કહ્યું કે “તારાં મા ઉપર અચ્છુઅચ્છુ અસર થઈ છે. આજે એવણ આગળથી ખીસતી ના. એવણને જેમ બને તેમ આશાયસ લેવા દેજો.”

“મેડમ બુથિં” આ વખતે લવજીની પછવાડે ઉભેલી હતી. લવજી જોયો પાછો ફરવા ગયો તેજાજ તેના હાથ ‘મેડમ’ (બચું) નાં ગળાને અઢડયો. લવજીએ તુર્તજ માફ માગી અને તે પાંધરો પોતાની આશીસમાં માછો રવાના થયો.

જમસુના કેદ પકડાવા વિષે જેટલાં જી-દાં જી-દાં જાણની અચરતી આપણે ઉપર તપાસી તેઓ સર્વમાં એક જાણની અચરતી ઓરજ તરાંહતી હતી. તે મરીઅમ—મરનાર હુસેનશાહની પેલી દીકરી, અમીના દાસીની બહેન હતી.

જમસુ કેદ પકડાયો તે વેળા મરીયમ હાજર હતી. તે પોલીસ કોર્ટ આગળ પાહાલજીના ઘેરની દેહલ લવજીની અને પાહાલજીની આપાઓ સાથે ભેલાઈને માત્ર-

છુપી ઉભી રહી શકી હતી. ભ્યારે ‘જમસે-
દજી શેઠ’ ને પકડવામાં આવ્યો ત્યારે મરી-
યમ દબાઈ ગઈ હતી. ભ્યારે તેને પકડવાનું
કારણ તો તેના ઉપરનો ખૂનનો વાંક છે એમ
જાણ્યું ત્યારે મરીયમ એમણુએ ફગલાઈ
શીકી પડી ગઈ હતી.

“શું છે? શી ગડબડ છે?” તેણે અ-
જાણપણાનું ડાલ દેખાડી પુછ્યું. અને જે
ધણીએ રસ્તામાંથી ખૂન મારીને માળા ઉ-
પર બારીએ બેઠેલાં બેઠેલોને ખબર
આપી હતી તેજ ધણીએ મરીયમને પણ
પિછાણી જવાબ દીધો કે “ખીખી, એ તો
તમારા મરનાર બાપના ખૂનને માટે પક-
ડાયેલ છે. ‘જમશેદજી શેઠ’ ઉપર ખૂનનું
તોહમત આવ્યું છે.”

આ વાત સાંભળીનેજ મરીયમને ફેર
આવી ગયા. તે લપેરે ખાઈને જમીન ઉ-
પર પડી. આસપાસની આવાઓ અને
ખીજ નોકરો દોડી આવ્યા. તેઓએ તેને
હોશ્યાર કીધી અને તે ઘેરની પડોસનો
એક મેમાન દુકાનદાર હાસમભાઈ તેની
માવજત કરતો તેને પોતાની દુકાન ઉપર
લઈ ગયો.

હાસમ ધાંચી મરીયમને ઓળખતો
હતો—બલકે તેણે મરીયમ સાથે દોસ્તી
ખાંધી હતી કે જે દોસ્તીનો બદલો મરી-
યમ પણ દોસ્તીનો હક દેખાડી વાલી
આપતી હતી. ખરી વાત એ હતી કે ભ્યા-
રથી મરીયમ પોતાના બાપના ખૂન પ-
છી નાહાસી ગયલી પુણે પાછી આવી
અને ગાંધીભાઈની નાનીબ્રધરને ત્યાં ચાક-
રીએ રહી હતી ત્યારથી તે હલકા લેડો
સાથ વાતચીત અને ઠઠા મરાખરીના વે-
હવારની પોતાની આગલી ચાલ પાછી ચ-
લાવવા પડી હતી.

આ દુકાનદાર હાસમ ધાંચીને બે બા-
યડી હતી, તોપણ તે ત્રીજી કરવાનો હતો.
તે મરીયમ તરફ એટલી મિત્રાચારી દે-
ખાડતો હતો કે તે જાણે કે તેણી સાથે
પરણવા માહતો હોય એવું મરીયમના મ-

નમાં ઘોલાયા કરતું હતું. હજી તેવી કોઈ
ચારવણી થઈ નહીં હતી, પણ મરીયમ
કાંઈ અજાણ્ય જેવી રીતે આ વિચાર લઈ
દોડી હતી.

આને હાસમની દુકાન આગળ આવ-
વાનું હતું એટલે આ લુચી સ્ત્રી મરીયમ
તેની નજર ખેંચવા માટે આમખા વધારે
કશિકા પોશાક પેહરીને આવી હતી. ભ્યા-
રે તે જમસુના કેદ પકડવાનું કારણ સાં-
ભળી બેસુધ વઈ ત્યારે પણ તેની નજર
હાસમમાં હતી. શું તે જમસુના પકડવા ઉપર
ખરેખર સુછાંગત થઈ કે હાસમભાઈનું
અમસ્થું ધ્યાન ખેંચવા થઈ હતી?

હાસમ ખીજાં માણસો સાથે તેને પો-
તાની દુકાન ઉપર લઈ ગયો અને તેની
સારવાર કરવા લાગ્યો એ વાત તો ખરી.
મરીયમ થોડા વખતમાં હોશ્યાર થઈ અને
કાંઈ બન્યું નહીં હોય તેને વાતોજ નહીં
પણ ઠઠા મરાખરી કરવા લાગી. પોતાની
બેથુદિના કારણ વિષે તેણે મુદલ વાત
કરવા ચાહ્યું નહીં. તે બોલી કે “એ વાત
મારા મોહેસ્તી બાપને લગતી છે, માટે એ
વાત યાદ કરતાં મને ધુજરાં છુટેલું, તેથી
એ વાત કરશો ના.”

તોપણ આને વાતચીતની મુજબ બા-
તજ પેલા લુછો ‘જમસેદજી શેઠ’ હતો.
તેને વિષે કાંઈ વાત ચાલ્યા વગર ચાલે?

“અંતે સાચાનું સાચું જ થાય છે. દોઠ
‘જમશેદજી શેઠ’ના હાલ થયા તે?” હાસમે
વાત ચલાવી.

“વળી તું એ મારા બાપને લગતી અ-
જાણમતી વાત ચલાવેલ?” મરીયમે પુછ્યું.

“નહી, હું તો આજની એની ફરિયાદીની
વાત કહું છું. એ તો પડોશના પાહાલણજી
શેઠ ઉપર ફરિયાદી મારેલા આવ્યો હતો ની?
પણ આખર કેવી મેળવી ગયો. તેની હું તો
વાત કહું છું. એ પકડાઈ તેથી હું ધણીજ
ખુશી થયો છું. પાહાલણજી શેઠ કેવા મોટા
અને આખરદાર માણસ છે. તેની આગળ
એ લુછો શી બિચાદમાં? બોદા પાહાલણજી

શ્રેઃ અને તેના જમાઈ લવજી શ્રેઃને સલામત રાખે.”

“એહો! હાસમ, તું તો કાંઈ આજે સુ-
ઘાનો અવતાર લઈ ખેડાઈ અને વાયજી
અલાવેછ?” આ વાત પણ નાપસંદ કરી
મરીયમે વધાર્યું. “એ કોણુ એવા મોટા
લોક છે કે આપણે તેમની વાતો કરીયે?
ગમે એટલા લડી મરે તેનું આપણને શું?”

“પણ ત્યારે બાઈ સહેબ, તમને તે કેઈ
વાત ગમેછ?” હાસમે ટકોર અલાવી.
“તમારી પોતાની વાત? જો તમને તમારી
વાત કરવી હોય તો તેખી મારી પાસે કાંઈ
અગત્યની વાત છે?”

“તે શું? તે શું?” મરીયમે ધનતે-
જારીથી પુછ્યું.

“તારો આગલો દોસ્ત ભીમજી ભમરડો
અંહી પુછે આવ્યોછ.”

“કોણુ? ભીમજી ભમરડો? તે કોણુ?
હું તો ઓળખતીખી નથી.”

“નહી નહી. તું ઓળખે નહી એમ
હોય? એ તો મારો નવો દોસ્ત થયોછે. પણ
શું તે તારો જુનો દોસ્ત નથી? બ્યારે
હીરામોગીનો દોલી તારે ઘેર આવતો ત્યારે
ખીજખી સાથે ભીમજીખી શું તારો દોસ્ત
નહી હતો?”

“તે તે કે નાણું?”
“મને ભીમજી ભમરડાએ પોતે કહ્યુંછે.
તુંખી મરીયમ, કેવા કેવા માણસોની દોસ્તી
રાખતી આવીછ!”

મરીયમને આ વાતખી નહી ગમી.
તેણે જોયું કે તેને મોટે આજે કાંઈ દહા-
ડોજ ગોયા સારો નહી હતો. આજે આ-
ગલી પાછલી સાકી બાકી નીકલવાનો દહાડો
હતો. મોટે એના કરતાં અંહીથી જતી રહે-
વાનું તેણે બેહેતર વિચાર્યું. હાસમના ધ-
રકો આખ્યાં તેમને રોકી નહી રાખવાને
બાહને મરીયમ ત્યાંથી આલી ગઈ.

• પ્રકરણ ૨૪ યું.

ખીખી મરીયમના મરડાટ.

રસતેથી જતાં મરીયમનું મગજ સઘલું
હાસમ સાથે પોતાનું કારજ કાંઈ તરવેરથી
કરવાના ખ્યાલમાં રોકાયલું હતું. “એ મા-
ણસ સારો છે,” તે મનથી બોલી “વળી
પાંચ પૈસાનો જીવદાર છે. ઘેરનું ઘેર છે,
તેનું વર્ષ દહાડે ૨૦૦ રૂપિયા ભાડું આવેછ.
ઘેરનો રહેકલો છે—બલદની બે જોડી છે.
બે ગાય છે. કૂધ, માખણ, ધી, સહુ ઘેરનું
ઘેર બનેછ. અચીત હું એના ઘેરમાં સા-
હેખી ચલાવીશ. હું હાસમને મારા હુકમ
તલે દાખેલા રાખીશ. એની બે બૈરી છે તેમને
તો મારાં ખાસડાંનાં તલિયાં બરાબર રા-
ખીશ. એની બૈરીએ એની કુકાનમાં ઘાણી
અલાવવા આવેછ, પણ હું તો ધી તેલ મં-
ગાવવાના હુકમ મોકલીશ તે સિવાયે કુ-
કાનના કામનો ખ્યાલખી નહી કરીશ. પણ

મુવો પેલો ભીમજી ભમરડો મને નડેછ
તેનું કેમ કરવું? એ મુવો મને નડવા બ-
રાબર હમણાજ ક્યાંથી આવ્યો? એ મુવો
હાસમને મારી સામે ઉઘું ચતું સમજાવશે.”

આમ રસતેથી ચાલતાં મરીયમ સેખ-
ચલી સહી ઉમેદો બાંધી જતી હતી પણ
પાછલા, ભીમજી ભમરડાના ખ્યાલથી મ-
રીયમની સઘલી ઉમેદો ધૂલ મળી ગઈ.

તે ભીમજી ઉપર ચીરડાઈ રહેલી હતી.
તેવામાં ભીમજી પોતેજ તેને પછવાડેથી
આવી મળ્યો. તે ઉતાવળાં પગલાં ભરી
મરીયમને ઉભી રાખવાજ આવ્યો હતો
અને આવતાંનીવાર મરીયમ સાથે છુટથી
વાત કરવા લાગ્યો. એ વાત પણ મરીયમને
ગમી નહી. તે ભીમજી સાથે અંહી પડી
અને કજીએ કરવા લાગી.

“ઓ હા! મરીયમખી! કેમ છે! ઘણે વર્ષે મળ્યાં? ઓળખેછ કે?” ભીમજી ભ-મરડાએ પુછ્યું.

“નહી ભાઈ, તું કોણ છે?” મરીયમ અબ્બાણી થઈને બોલી.

“અરે વળી તું મને નહી ઓળખે? હું ભીમજી ભમરડા? તારો જીનો દોસ્ત? અ-બ્બાણી થાયછ?”

“ભીમજી! હા, હા. ‘કાંઈ’ ધ્યાનમાં આ-વેછ અરે. પણ વાહે આખરેથી વાત કર. મારા સરખી એક અબ્બાણી સાથે એટલી છુટથી બોલવાનો તુંને શો હક છે?”

“અબ્બાણી શાની? વીસરી ગઈ કે આગલી મિત્રાચારી? હું તુંને શોધવા તારે ઘેર ગયો હતો—ત્યાં તું આકરી રહીછ કે-ની, ગાંધીની નાનીઆઈને ઘેર—ત્યાં તારી તલાશ કરવા ગયો હતો.”

“તુંને ત્યાં જવાની શું સત્તા છે, મુવા ચોર?” મરીયમ હવે તેની સાથે છેડતી શોધવા પડી. “મુવા, તું મારી નિંદા કરતો ફરેછ, તેમ વળી ગાંધીને ઘેર મારી બાઈ આગળ ઉઠું ચતું કરવા ગયો હતો કે?”

“મેં તારી શી નિંદા કીધી?”

“તેં હાસમ ધાંચી આગળ મારે વિષે બોલું બોલું સમજાવ્યું છે કે હું તારી સા-થ દોસ્તીમાં હતી.”

“તે ખરી વાત હતી.”

“તારા કરતાં તો ખીબ મલા માણસો સાથ મને વેહવાર હતો. મુવા, તું જેવા ક-ચરાગમ તો હું જોતીતીતી નહી.”

“અને હું કોણ હતી તે. જરા યાદ કર, નાપેકાર.” હવે ભીમજી પણ તેના ઉપર ઉ-ખડ્યો અને તેથી મરીયમ ડરી ગઈ.

“હું ગમે તે હતી, પણ તું હવે કેહેછ શું? આલ્યો જ તારે રસતે.”

“ડ્યાં જાય ? મને કામ છે. હું જે કારણસર આવ્યોછ તે કારણ બજાવ્યા વ-ગર જનાર નથી.” હવે ભીમજી વધારે ગરમીથી બોલ્યો. “આજે સાંજના ચાર કલાકે તું મરીયમખી ખીબ હુસેનશાહે માજિ-

એટની કોરડમાં હાજર થવું તે હું તુને કેહવા આવ્યોછ. મેહરબાની કરી તસદી લેજો. બુલશો ના, બાઈ સાહેબ.”

“હું! પોલીસમાં? શો વાસ્તે?” મરીઅમે હવે નરમ પડી જઈને પુછ્યું.

“તારે કામ છે. તારી શાક્ષી લેવાની છે.” ભીમજીએ હવે વધારે તાણમાં જવાબ દીધો. “પેલા લુછા જમસુને આજે પકડ-યોછ તે તેં દીડો કેની? પેલા તારો આગલો ચાર પેસુ લવંગિયો યાદ છે કે? તે પકડાયો જો!”

“ચૂપ રેહ! મુવા નિંદાખોર!” મરી-યમ પાછી તપી ગઈ. “જમશેદજી શેક સાથ મારે નામ શા વાસ્તે જોડેછ? ફરીથી જો મને વગોવશે તો હું તારી ઉપર આખ-રની ફરિયાદી માડીશ. નીકલ! આલ્યો જો!”

“મરીયમ, હવે તું ગમે એટલી ના પાડે પણ તુંને પોલીસમાં આવડુંજ પડશે. તારી ધરપત્ર મારા સાથ નહી ચાલશે. હું ખરી વાત બોલ્યુંછ અને તે જો તું જાહેર નાહી કરશે તો હું જાહેર કરીશ. હું તારા બાપને ઘેર આવતો હતો, ત્યાં હું તુને જોતો હતો અને જમસુને પણ જોતો. લેશિએ બિચારા દોલી ઉપર બેઠી બદનામી મુકી હતી. હું જો તુને નુકસાન કરવા આહત તો તેજ વખતે સઘલું જાહેર કરત. પણ મેં તેમ નહી કાંધું હતું. મારે શી પંચાત? હમણા પણ આ પંચાતમાં હું પડ્યો નથી, પણ મને તો મારા સીનારનો હુકમ થયોછ તેથી હું તુને કેહવા આવ્યોછ કે પેસુ લવંગિયો લ-કમે જમશેદજી શેકને તારા મરનાર બાપના ખૂનના વાંક ઉપર કેદ પકડયોછ અને તેમાં તારી શાક્ષી લેવાની છે.”

ભીમજીના આ ભપકી ભરેલાં ભાણુથી મરીયમનો મરડાટ હવે એકદમ નરમ પડી ગયો. હવે તે સામે થઈ પણ તદને નરમ પડી ગયલી હતી.

“હું ખૂનની વાત કાંઈ બોલતી નથી અને શાક્ષી આપવા અવવાની નથી.” તે બોલી.

“જાણે કે તું કેહશે તેમજ બધું થતું હશે?” ભીમજીએ ટકોર સાથ દમ ભ-

શયો. “તું જો શાક્ષીમાં આવવા નહી આવશે તો તુંને જાપરદસતીથી તેમાં ધસડીશું.”

“તારું શું ચાલવાનું છે?” મરીઅમ ખી-હતાં ખીહતાં ખોલી.

“હું દેખાડું કે મારું કેટલું બાલેછ.” ભીમજી પોતાના ખીસામાંથી એક કાગળ કાઢીને ખોલ્યો. “લેવો, બાઈ, આ તમારો સમન. તમને સમનનું ચીઠડું આપ્યા વના તમે ખુશીથી શાક્ષી આપવા નહી આવશો એવું મારો સીનાર જાણતોજ હતો અને તેથી આ ચીઠડું તમારે માટે લઈ રાખ્યું હતું. લેવો તે અને હવે પધારજો વેહલાં.”

“તારો સીનાર કોણ?”

“મીં મૂર વકીલ.” ભીમજીએ કહ્યું. “તું એમ ના સમજતી, મરીઅમ, કે આ સઘલું મારું કામ છે. તેમ નથી. હું વકીલને ત્યાં ચાકરી છું, તે વકીલ પોતાના કલાક ધા-ખલ મને આ સમન લગાડવાનું કામ સોંપ્યું છે—કે જેમ તે ખીજ કોઠને પણ સોંપી શકત. મરીઅમ, હું તારું સારું ધિ-ચ્છું અને તારું નરસ આવતો નથી, માટે તુંને બલામણુ કરેછ કે સાંજે કોર્ટમાં હાજર થજે.”

“જમશેદજી શેઠની સામે હું ફદીખી શાક્ષી આપવાની નથી.” મરીઅમ ખીજ-વાઈને પણ આજેજી બરેલી રીતે ખોલી. “હું સોગંદ ખાઉં કે હું શાક્ષી આપવાની નથી, હવે તું શું કેહછ, ભીમજી? શું હું કોઈ ખેત્રનાહ માણસને ફાંસી દેવાડું? હું સારીપેઠે જાણું કે મારા પાપનું ખૂન કરનાર તો ખુબ દોષી હતો. તેછતાં હું જમશે-દજી શેઠ સામે કેમ કસમ આઈશ? તેના કરતાંતો હું આજને આજ અંહીથી રસતો પકડી સુરતમાં મને નવી નોકરી મળેછ ત્યાં જવુંની?”

“કોર્ટના સમનનું અપમાન કરી તમા-રીથી કેમ જવાશે, બાઈ સહેબ?” ભીમ-જીએ તેને પાછી સમનની યાદ આપી. “ને આ સમન છતાં તમે નાસી જશો

તો કોર્ટ વારંટ કાઢાડશે અને તમને પકડી મંગાવશે તથા બંદી બાને મોકલશે.”

“મને કોર્ટમાં હાજર કરશે એટલુંજ કે? પણ જમશેદજી શેઠની વીરધજ શાક્ષી આપવાની કોર્ટ મને ફરજ તો નહી પા-ડશે? તમે-લોકો મને ઘસડવાની ગમે એ-ટલી કોશિશ કરો, પણ તમે તમારી જીભ મારા મોહડામાં કેમ મેળશે? મારી પાસે તમે જે ખોટાવા રાગેછ તે તો હું નથી ખોલવાની.”

આમ કોર્ટના સમનનો તુછકાર ખતાવી તથા હુછા જમસુ તરફ પક્ષપાતપણું ખતાવી મરીઅમ ભીમજીને પુરતો બરમ આપ્યા બગર ત્યાંથી જતી રહી.

ભીમજી તુર્તજ એવો કે “મરીઅમખી સામી પક્ષમાં છે, ખરી શાક્ષી આપવાને ખીહેછે. તે સો વશ તો શાક્ષી આપવા આ-વશેજ નહી પણ નહાસી જશે અને જે ફરજની મારી શાક્ષી આપવા આવશે તો અરે નહી ખોલશે.”

એટલું છતાં પણ મરીઅમ એટલી અ-ગત્યની શાક્ષી છે કે તેની હાજરી જરૂરની છે. તે ખરી શાક્ષી નહી આપવા આવે તોપણ ઘણીવાર શાક્ષીએને પોતાની મર-જીની વીરધ અરે કંઠવાની ફરજ પડેછે. તે હાજર થાય એટલું ખસ છે, પછી તેના નાખુરા મોહડામાંથી ખરી જીબાની આ-કાવી કાઢવી એ તો વકીલ ખારીસટરની હાશ્યારી ઉપર આધાર રાખેછે.

ભીમજીને મજબુત શક ગયો કે મરી-અમ નાહાસવામી તદખીર કરશે. માટે તુ-ર્તજ પોતાના શેઠ મીં મૂર વકીલ પાસે દોડી જઈ ભીમજીએ એ વાત તેને જા-હેર કીધી.

મરીઅમ પેલીમેરથી ગઈ તેવી પોતાની શેઠાણી ગાંધીબાઈની નાનીબાઈ પાસે તેવ-ણના એરડામાં દોડી ગઈ અને ખે દહાડા બાહાર ગામ જવાની તેણે રજા માંગી. કાંઈ પણ વાત ખતાવી કાઢાડવામાં મરી-અમ ઘણી અપલ હતી, તેણે આ રજા

મોગવા માટે તુર્તે એક બનાવટ ઉભી કીધી. તે પોતાની બાઈની આગળ રડતી અને હાય અફસોસના ઢોંગ કરતી ઉભી.

“આ બાઈ! આ બાઈ!” તે પોલી “મારે તો હમણાને હમણાજ જવુંછ. મુંબઈની ત્રેનને માત્ર એક કલાક રહ્યોછ, તે ત્રેન મારે ચુકવી નથી વાસતે મને એકદમ રજા આપો. મારો કાકાનો દીકરો ખીલીમોરામાં રહેછ, તે મરવા સુતોછ, તેને લકવો થઈ આવ્યોછ, તે પાંચ પૈસે જીવવાળો છે, તે મને ઘણી ચાહેછ, તે આજ કાલ મરી જશે એમ છે. વાસતે મારે તો તેને મોહર પડવા જવું જોઈયે. મને જ્યા વગર ચાલેજ નહી. અમારા પાનદાનમાં એક એજ વડો મુરખી હતો, તે પણ મરવા સુતોછ રે! હાય! હાય! બાઈ, મને જવાની રજા આપો. હું પાછી આવવાને ખેંચી ત્રીજો દહારો નહી લગાડીરા. પણ જો રજા નહી આપશે તો હું તમારી રજા વગર ચાકરી છોડીને જઈરા.”

અંતે નાનીબાઈએ લાચારીથી રજા આપી અને અડધા કલાકમાં મરીયમખી પોતાનાં કપડાંનું પોટલું લઈ રેલવે સ્ટેશનના રસતા ઉપર ઝડપથી જવા નીકળ્યાં.

રસતામાં એક પોલીસનો સિપાઈ મળ્યો. તેણે મરીયમને સલામ કીધી. મરીયમે પાછી સલામ કીધી. મરીયમને આખી પોલીસ આજાણતી હતી. આ સિપાઈ હસવાના ઠંઠા કરતો મરીયમને વાતે ઉભી રાખવા લાગ્યો, પણ મરીયમે ઉભી રહી વાત કરવા ના પાડી કહ્યું કે હમણા હું ઘણી કામમાં છું.

બ્યારે તે ઉભી નહી રહી ત્યારે એ પોલીસ સિપાઈ તેની સાથ ચાલતો ચાલતો વાત કરવા લાગ્યો અને વાત કરતો કરતો તે પોતાના “પોસ્ટ”થી (ચોક્કી કરવા ઉભા રહેવાના મથકથી) ઘણો આગળ ચાલ્યો એમ મરીયમે જોયું.

વાત કરતાં કરતાં હવે મરીયમે ઝડપથી પગલાં ભર્યાં ત્યારે તે સિપાઈએ પણ તેમ

કીધું. તે ઉપરથી મરીયમે હવે દોડવા લાગી અને સિપાઈ પણ સાથે સાથે દોડવા લાગ્યો.

મરીયમે આ ટુક વાત વચે કબૂલ કીધું કે હું હમણાની ત્રેનમાં મુંબઈ જવુંછ. આમ કરતાં સ્ટેશન ઉપર વલવાવાની ગલી આવી અને મરીયમ તેમાં જતી હતી, પણ સિપાઈએ તેના હાથ પકડ્યો અને કહ્યું કે “એ ગલીમાં જવું નહી.”

“કાં? અંહીથી રેલવે સ્ટેશન નજદીક પડેછે.” મરીયમે અચરતીથી પુછ્યું.

“નહીરે! મારી લાડકૂ બાઈ, હું કહુંછ તે માનો.” સિપાઈ તેના ચાલા કરવા લાગ્યો.

“ચાલ, ચાલ, વારે, ખીસતો જ” મરીયમ સમજી કે એ સિપાઈ માત્ર મજાખ કરે છે. “હમણા મજાખ કરવાનો વખત નથી.”

“હું મજાખ નથી કરતો, બાઈસાહેબ.” હવે સીપાઈ મરીયમનો હાથ વધારે મજબુત પકડીને બોલ્યો. “હું ખરેખર કહુંછ કે એ ગલીમાં તમારીથી નહી જવાયે, હું આ રસતે લઈ જવુંછ ત્યાં ચાલો.”

“ક્યાં ચાલે?”

“પોલીસમાં, પોલીસમાં! માજીજેટ સાહેબ તમોને બોલાવેછ. તમારી કાંઈ છુપી શાક્ષી લેવાની છે વાસતે મારી સાથે પધારાજી. તમે શાક્ષી આપવી નહી પડે વાસતે પ્રુવેથી નહાસી જવોછ એવી માજીજેટ સાહેબને તમારી આગમચથી ખબર પડીછે વાસતે ચાલો હવે પધારીયેજી.”

હવે મરીયમ ધભરાટમાં પડી. તે ડગવા જતાં પોતેજ પુરેપુરી ડગાઈ. અને જરા તાણતોડ કરીને બ્યારે જોયું કે આ સિપાઈ તેને છોડવાનો નથી ત્યારે તે યુગી યુગી ચાલવા લાગી. સિપાઈએ મરીયમનો હાથ પકડી રાખ્યો હતો તેથી એક કેદી તરીકે જવા તેને ગમ્યું નહી. સિપાઈએ તેની કબજાત લીધી કે તે નહાસી જાય નહી, એ શરતથી સીપાઈએ તેના હાથ છોડ્યો, તે શરત તેને બજાવવી પડી કેમકે આ સિપાઈના હાથમાંથી તેનાથી નહસાય એમ નહી હતું.

પ્રકરણ ૨૫ સું.

પેહલી તપાસ પછવાડેના કુમારો.

આજે યાને જે દહાડે લુછા જમસુને, છા-કટા રામજીને અને પત્રી મરીયમને પકડયાં છે તેજ દહાડે કેન્ટોનમેંટ માજીએ પ્રથમ ખાનગી રીતે એક તલાશ ચલાવવા માંગી છે. ખીજા કોઇને કેદ પકડવા હોય યા કેમ હોય તેની અગાઉ મુલ કેસ કેટલો છે તે વિષે માજીએ પોતાની ખાતરી કરવાને આ ખાનગી તલાશ ચલાવી છે. એ તલાશમાં પોતાની મસલતને માટે પોલીસ સુપરીન્ટેનડેન્ટને, સીટી માજીએટને અને એક પે સુલેહના અમલદારને પણ ખેલાવ્યા છે.

પાહાલજી છીરાભાગીના દીકરાને લગતી આ તલાશ ચાલવાની છે તોપણ તે-વણના અપક્ષપાતપણા ઉપર માજીએટને એટલો તો વિશ્વાસ છે કે તે અપક્ષપાતપણાને લીધે પાહાલજી શેઠની પણ આ ખાનગી તલાશમાં એક સુલેહના અમલદાર દાખલ માજીએટ મદદ લેધી છે.

અને એ પ્રમાણે, ત્યારે, “જેમશેદજી શેઠ”ની માજીએટ આગળ તપાસ ચાલી.

આ એક ખાનગી, સરખાતની તપાસ હોવાથી કાંઈ ધારાનું અને ધારા જાણના-રાએનું ઘણું કામ નહીં હવું પણ “શેઠ”ની સાથે એક વકીલ મીં મૂર સઘણું કામ ચલાવતો હતો એટલે “શેઠ”ના વકીલ મીં રામચંદ્ર રતનાકરને પણ આ તપાસ વેળા હાજર થવા દીધો હતો.

મીં મૂર વકીલ પેહલાં ખેલાસો કીધો. હુશનશાહના ખૂન વખતની બંધવાની જે જે હકીકતો દોલી તરફથી મળી હતી તે સઘલી મીં મૂરે જાહેર કીધી પણ એ હકીકત દોલીથી મળી છે તે જણાવ્યું નહીં. માજીએટ પુછ્યું કે આ સઘલી અપર ધ્યાંથી મળી છે? મીં મૂરે પોતાની એ અપરનું મુળ તુર્તવેળા ખાનગી અને છુપું રાખવા માંગ્યું. માજીએટ રાક ખ-

તાવ્યો કે હુશનશાહના ખૂન વેળા “પેસુ લવંગિયા” નામને એક પરભાડો રાખસ હાજર હતો એ વાત ધડીભર ખરી ઠરશે તોપણ એ “પેસુ લવંગિયા” તે જમશેદજી શેઠ છે એ વાત સાબિત કરવી કઠણ છે.

“હું અપની ખાતરી પૂર્વક પુરાવા રજૂ કરીશ.” મીં મૂર ખોલ્યો અને કોર્ટે પેહલાં તેજ પુરાવા જાણવા માગ્યા. “જમશેદજી શેઠ”ની પેસુ લવંગિયા દાખલની ઓળખાણના શક્તી પેહલાં માંગ્યા. એ ઓળખાવનાર દાખલ પેહલવેહલો મીં મૂરે ભીમજી જમરડાને ઉભો કીધો.

“તમે આ બંધવા વિષે શું જાણો છો?” માજીએટ ભીમજીને પુછ્યું.

“હું એને વિષે હાલ ઘણું જાણતો નથી.” ભીમજીએ શક્તી આપી “પણ પેસુ લવંગિયા દાખલ હું એને ઓળખું છું. મને એની સાથે મરીયમ ઓળખાણ કરાવી હતી. તેને તે વખત ઓળખનારી એકલી મરીયમજી હતી. એનું ખરું નામ કદાચ જીહું હોય, પણ મરીયમ એને પેસુ લવંગિયા કેહતી હતી અને એ પોતેખી પોતાનું નામ એજ આપતો હતો. હું એને ખડકી તરફથી આવતાં ઘણીવાર જોતો હતો અને હુશનશાહના ઘેરમાં પણ મેં એને ઘણીવાર દીડો હતો. મેં એને બે ત્રણવાર પેસુ કરીને હાંક મારી હતી અને એણે પેસુ દાખલ મને જવાબ દીધો હતો. એનું એજ નામ હું ખરું જાનતો હતો અને મને તે વિષે જરા રાક નહીં હતો. રામજી પણ એની સાથે ‘પેસુ’ તરીકેજ વાત કરતો હતો અને તેજ પ્રમાણે મરનાર હુસેનશાહને પણ એને વિષે ‘પેસુ’ના નામથી મેં વાત કરતાં સાં-ભળ્યો હતો. એક દહાડે એ મરનારે પોતાની દીકરી મરીયમને ધમકાવી હતી કે ‘આ પોશાગીર પેસુને તું મારાં ઘેરમાં

આવવા નહીં દે.' મરીયમ ધણી મીઠાજથી જવાબ દીધો હતો કે 'એ મારો રશીક છે તે ઘેરમાં આવશે ને ફર આવશે.' મરીયમનો વાંક નહીં હતો. તે ધણી નાદાન હતી અને તેને સમજણ કંઈ નહીં હતી."

"મરીયમની આપણી કાંઈ તપાસ કરવા બેઠા નથી." માણસેટ બોલ્યો. "આ બંધવા વિષે બોલો. પેસુ લવંગિયા દાખલ અને ખીજ કોણ ઓળખીતા હતા?"

"હું ધારું કે અમીના તે મરીયમની બેઠે તેને ઓળખવો જોઈએ." શાક્ષીએ જવાબ દીધો. "પણ એને સહુથી સરસ ઓળખનાર તો પાહાલણુ શેઠ દીકરો દેલી છે."

પાહાલણુ શેઠ પોતાના દીકરાનું નામ સાંભળતાં જ કાન ફડકાવી હોશ્યાર થયા અને જાણે કે આ સધલા ઢોંગ હસી ફાટાડતા હોય તેવાં ડાલથી તેવણુ પોતાની ખુરસી ઉપર અટલતા હતા ત્યાં ઉઠીને અતરંગ બેઠા.

"પેસુ લવંગિયા મરીયમને જ મળવા આવતો હતો. તેને મરીયમ સાથે ધણી દોસતી હતી." શાક્ષી આગળ બોલવા લાગ્યો. "તે ખડકીના રસતા ઉપરથી એક ધણા તોફાં ઘોડા ઉપર સવાર થઈ આવતો હતો. તેને અમે ખાનસાહેબના ખાનદાનનો ધારતા હતા. તે ધણો ધસિકી હોવાથી હું તેને પૈસાવાળો સમજતો હતો. હું ધારતો હતો કે તે કોઈ શેઠિયાનો દીકરો છે અને આખરેદાર મંડળીમાં ફરે છે. લોકો તેને જોય એ વિષે તે ખુશી નહીં હતો. તે જેમ બને તેમ એકાંત રસતે છુપ્યો આવતો હતો અને દીવા કરવાના વખત આગાઉ કદાચ જ નજરે પડતો હતો."

"ખૂનની રાત્રે તમે એને હુસેનશાહના ઘેરમાં દીડો હતો?" માણસેટ પુછ્યું.

"નહીં સાહેબ. હું પોતે જ તે દેહાડે ત્યાં નહીં હતો, માટે તેને જોઈ શકું નહીં."

"પણ ખૂન કરનાર એ બંધવો છે એવો વેહમ કોઈ દેહાડેખી તમારા મનમાં ઉપજ્યો હતો?"

"કોઈ દેહાડે નહીં." ભીમજીએ હીમતથી જવાબ દીધો. "ખૂનનું તોહોમત તો દોષી ઉપર આપ્યું હતું. અને આ પેસુ ખુની હોય એવો મને કદી ખ્યાલ પણ ગયો નહીં હતો."

"એ કેટલાં વર્ષની વાત છે?" મી. રામચંદ્ર રતનાકરે પુછ્યું.

"મને ચોક્કસ વર્ષ યાદ નથી, પણ હું ધારું કે વર્ષ બારેક થયાં છે."

"અને બાર વર્ષ પછી તમે સોગંદ ખાઈ કેહવા માગો છ કે પેસુ લવંગિયા તે આ બંધવો જ છે?"

"હા સાહેબ. હું સોગંદ ઉપર કહું છું. જેટલો પોતાને વાસતે તેટલો જ એને વાસતે હું ચોક્કસ છું."

"એ બાર વર્ષમાં તમે એકબી વખત તેને દીડો નથી તે છતાં?"

"એ લાંબા અંતરમાં મેં એને એકવાર દીડો હતો."

"ક્યાં અને ક્યારે?"

"મુંબઈમાં. ખૂન પછી આસરે અઠાર મહીને." શાક્ષી બોલ્યો. "મેં એને માથ નજરે દીડો હતો. અકસમાત દીડો હતો. કશી વાત કીધી નહીં હતી."

"અને તે વખતે એને તમે કોણ સમજાવ્યો—'જમશેદજી શેઠ' કે 'પેસુ લવંગિયા'?"

"લવંગિયા જ ખતીત. એનું 'જમશેદજી શેઠ'નું નામ તો મારા સ્વપ્નામાંથી નહીં હતું. એનું એ નામ તો મેં આજે શરતના રસતા ઉપર પેહલવેહલું જ સાંભળ્યું."

"કાંઈ ભૂલ તો નથી, શાક્ષી? જે લવંગિયાને તમે પુણામાં દીડો તે જ કદાચ મુંબઈમાં દીડો નહીં હોય અને તે જ વખતે કદાચ આ બંધવો નહીં હોય."

શાક્ષી હસ્યો. "સાહેબ, હું સોગંદ ઉપર ઉભો છું અને ખરેખર કહું છું."

"મરીયમખીખી ખીન હુસેનશાહને બોલાવો."

માણસેટના આ હુકમ ઉપરથી ભીમજી શાક્ષીનાં પીજરામાંથી ઉતરી પડ્યો.

અને હવે મરિયમ પીંજરામાં આવી ઉભી. તે તેજ સુસાફરીના લેખારામાં હતી કે જે લેખારામાં આ પીકુ પતાવવા સાથે પુણેથી નહાસવા જતી પકડાઈ હતી અને તેજ પો-શાકમાં તેને પોલીસે આણી ઉભી કીધી. તેની શાક્ષી વેળા ભીમજી ભમરડાને મીઠા મૂર વક્રીલે કોર્ટની બહાર મોકલાવ્યો.

“તારું નામ શું?”

“મારું નામ મરિયમ.”

“મરિયમ શું? બરાબર આખું નામ કેહ.”

“મારું આખું નામ બધા જાણેછ તે-પણ પુત્રોજી શાનું? નકામો વખત ગુમાવેછ.” આ પ્રમાણે પ્રોટેસ્ટ ઉઠાવ્યા છતાં તે તુર્તજ બોલી કે “મારું નામ મરિયમ ખીન હુસેનશાહ.”

મરિયમખીખી ધણીજ અભરેલી અને ખીજવાયલી આવી ઉભી હતી. ને નહાસી જવા પામી નહી અને અચ્ચત્ત તેને પકડવામાં આવી તેથી તેની ગાડે ગાડેની આબરને ઘણું અપમાન થયું. તે ડોલા કાઢાડતી, ચેહરા ઉપર ધુમટો ચઢાડતી આવી હતી અને બંધવાથી આમગ્યા પીક કરીને તેને જોય નહી તેમ ઉભી હતી.

“અને સોગંદ આપો.” માજીસ્ટ્રેટ કસમ આપ્યું.

“હું સોગંદ નથી લેવાની.” તે બોલી.

“સોગંદ લેવા જોઈયે.” માજીસ્ટ્રેટ હુજત કીધી.

“પણ હું કહુંછ કે હું નથી લેવાની.”

“ત્યારે બંદીખાને જવું પડશે.” પાહાલજી હીરામોગી બોલી ઉઠ્યા. તેવણ મરિયમને બંદીખાને મોકલવા ઘણા ખંતી હતા—સદા ચાહતા હતા. પોતાના દીકરા દોલીની અશખીનું મુળ તેવણ આ આરતને માનતા હતા.

“મરિયમ, અરે કેહજે. તારા બાપના ખૂનમાં તારી કાંઈ શામેલગીરી હતી?” માજીસ્ટ્રેટ નરમાયથી પુછ્યું.

“સાહેબ, સાહેબ, એ શું બોલોછ?” મરિયમે રડી પડીને પુછ્યું. “અરે! હું એટલીબધી પાપી, ધાતકી કપુત્રી હોઉં કે મારા

બાપમાં બારા બાપનો જીવ હું મારે હથેલઉં? સાહેબ, મારા ઉપર એવો વહેમ શા માટે લઈ જવોછ? અરે! મારા બાપનું મારા ઉપર કેવું હેત હતું! જે તેનો જાન બચાવા અગર મારો જાન આપવો પડતો હું તે ખુશીથી સ્માપત.”

“અને તે જાતે તે મરનારનું ખૂન કરનાર પાપીને શીક્ષા કરાવવાના કામમાં તું તારી મદદ આપવાને ના પાડેછ?”

“હું ના નથી પાડતી, સાહેબ.” મરિયમે ગંભીરાઈથી પોતાનો બચાવ કીધો. “હું ચાહુંછ કે મુવો તે ખુની ફાંસી જાય અને હું પોતે તેની ફાંસી જોવા જવું. પણ મને ખીહક એટલીજ છે કે મને તમે શું પુછશે ને શું નહી, અને હું તરેહવાર ભલતા સવાલોનો જવાબ તમેને કેમ આપી શકીરા? મારી ખાનગી વાતો જેની સાથે મારા સિવાય ખીન કોઇને લાગવું વલગવું નથી તે બધું મને પુછવામાં આવે તો હું જવાબ નહી આપું અને તેથી હું કસમ લેવા ના પાડુંછ.”

“મરિયમ, તુ ખીહ ના, અમે તુને તારી ખાનગી બાબતો પુછવાના નથી.” માજીસ્ટ્રેટ તેને ધીરજ આપી. “ખૂનને લગતી જેટલી ખીના બોલી કરવી છે તેટલીજ તુને પુછવાની છે ને તે તું નહી ચાહશે તોખી તુને કેહવી પડશે.”

“ત્યારે મને કસમ આપો.” અને હવે મરિયમે મોહડે માગી કોરાનના કસમ લીધા. તેને થોડીજ અબર હતી કે “આ ખૂન બોલું કરવા” ના સવાલમાં તેની સઘળી ખાનગી વાત બોલી થયા વગર રેહવાની નહી હતી.

“અને હવે મરિયમ, કોર્ટને કેહ,” વક્રીલે સવાલ પુછ્યો “કે પેસુ લવંગિયો નામનો રાખસ તારા મરહુમ બાપના ધેરમાં તુને મળવા આવતો હતો કે નહી?”

“હા! જોયું કેની? પેહલેથીજ મારી ખાનગી વાત પુછવા માડી.” મરિયમે વાંધો લીધો.

“જવાબ દે નહીં તો દંડ થશે.” માણ-
જોડે હવે તેને દમ બરાબરો.

“હા. પેસુ લવંગિયો મારે ઘેર આવતો
હતો.” મરિયમે નાખુશીથી જવાબ દીધો.

“કેટલી વખત આવતો હતો?”

“પુણે હોય ત્યારે દરરોજ.”

“તુંને તેની સાથે પેહલી ઓળખાણ
કેમ થઈ?”

“ગમે તેમ થઈ તેનું તમારે શું? તમે
ખૂનની વાત કરો છો?”

“મરિયમ, તુંને જવાબ દેવાનું પડશે. તે
કુરાનના કસમ લીધાં. વાસતે અરે કેહ.”

“હું અરે કહું કે તેણે ખૂન કીધું નથી.”

“એ સવાલ નથી. હું પુછું છું” વકીલે
હજત કીધી “કે પેસુ લવંગિયા સાથે પે-
હલી પીછાણ તુંને કેમ થઈ?”

મરિયમ મુગી મુગી માણજોડનું મોહડું
જોવા લાગી, જેણે “જવાબ દે! જવાબ
દે!” કરી તેને થથરાવી કહાડી.

“પેસુ સાથે મને પેહલી પીછાણ ખડ-
કીવાલા ખાનસાહેબને ત્યાં થઈ.”

“ખાનસાહેબવાલા શેઠા સાથે તુંને
દાસતી હતી?”

“એ ખાનગી વાત છે. જવાબ નથી
દેવાની.”

“મરિયમ તુંને રૂ. ૫) નો દંડ કીધો.”
માણજોડે તેનો મરડાટ તોડી નાખ્યો.

“માફ કરો, સાહેબ, હું જવાબ દઉં છું.”

“જેમ જેમ તું ના પાડતી જશે તેમ
તેમ એ દંડ વધારતા જઈશું, પણ જો તું
શાક્ષી બરાબર આપશે તો સેવટે એ દંડ
માફ કરીશું.” માણજોડે તેને ધમકાવી ક-
હ્યું “આલ બોલ હવે કે ખાનસાહેબને
ત્યાં તુંને શી પીછાણ હતી?”

“શેઠ લોક સાથે નહીં. શેઠવાળા બહિર
ગયા હતા ત્યારે તેમના આકરેએ મને
અને મારી સહીમીતીએને ખાનું આપ્યું
હતું, કેમકે શેઠના વડા જુટલર મારો
સગો હતો.”

“ત્યાં પેસુ લવંગિયો તુંને મળ્યો?”

“હા. શેઠના બખરચીએ તેને ખસ જ-
મવા તેડયો હતો અને મારી ઓળખાણ
કરાવી હતી.”

“અને તારી ખુબસૂરતીથી તે તારા ઉ-
પર મોહિત થયો હશે?”

“હા.” મરીયમે મગરૂરીથી પોતાની
ખુબસૂરતી વિષેની આ શાક્ષી પુરી.

“અને તે ઉપરથી તે દરરોજ તારે ઘેર
આવતો થયો હશે?”

“હા, એમ જ.”

“રોજ સાંજે, ઘોડસવાર થઈને, ઈસકી
પોશાકમાં તે તુંને મળવા આવતો હતો વારં?”

“હા, તેમાં ખોટું શું હતું? માત્ર મળ-
વાન આવતો હતો.”

“અલખત, અલખત. હુંખી તેજ ક-
હું છું. હું કાંઈ તે મુલાકાત ઉપર ખીજી બદ-
નિશાની બદનામી લગાડતો નથી. મરીયમ,
તું ખીજ ના. હું ઓર દલગીર છું કે તુંને
એમ મળવા આવવા માટે મને કોઈએ
દાસતી કરાવી નહીં—ખાકી હું પોતે તુંને
મળવા આવત. એ કામ ખોટું છે એમ
હું કહેદોજ નથી!” બ્યારે જોઈ કે તે સ-
ધળી શાક્ષી પુરવાના રાહપર આવીએ ત્યારે
વકીલે તેને ઘણી ધોરજ આપી અને
ખુશી કીધી. “હવે કોઈને કેહ, મરીયમ,
કે તે વખત ઉપર તું તે પેસુને જમશેદજી
નામથી પીછાણતી હતી?”

“નહીં. એણે પોતાનું નામ પેસુ લવં-
ગિયો કરીને કહ્યું હતું અને હું પણ તેજ
નામ માનતી હતી.”

“તે ક્યાં રેહતો હતો?”

“હું જાણતી નહીં હતી. પણ હું ધારતી
હતી કે તે ખાનસાહેબને ત્યાં અથવા તે
તરફજ કેથે રેહતો હતો.”

“બરાબર. મરીયમ, હું ખુશી છું કે તું
ખરા જવાબ આપેછ. અને હું ખાતરી
આપું છું કે માણજોડ સાહેબ તારો દંડ
માફ કરશે.” વકીલે તેને છાપડે ચઢાડી,
અને એમાં તેની મંતલબ હતી. મરીયમ
પછવાડે ફરીને બંધવાને જોય એવી કોઈ

કુકલીની તે તદખીરમાં હતો અને તેટલા માટે એ મૂર્ખ સ્ત્રીને તેના વખાણોથી કુસ-લાવ્યાથી તે બાંધમાં ખુશી થઈ કેકાણે આવશે એમ વકીલ જાણતો હતો.

“મરીયમ, આજે તું ઘણો શુંદર પોશાક પહેરી આવ્યીછ.” વકીલ બોલ્યો. “પછવાડેનાં કુમટાં શું શાભીનાં છે!”

મરીયમ પોતાનાં પછવાડેનાં કુમટાં તરફ ડાકું ફેરવ્યું. “જમશેદજી શેઠ” ના કંગાલ ચેહરા ઉપર તેની નજર પડી. તે બેહુની નજર મળી. મરીયમ લગાર હતી. “શેઠ” બંધવાયે જોતાનું માથું નીચું કીધું અને મીઠાં ૨૨ ફાલે તુર્તજ માજીચેટને ઇસારત કીધી.

પ્રકરણ ૨૬ શું.

મરીયમની મુખ્ય મુખજીયાની.

અને આ તદખીરથી મરીયમ વધારે કેકાણે આવી ગઈ. વકીલ તો તેનો દોસ્ત છે તથા વધારે દોસ્તી કરવા ચાહેછે અને તેના ઉપર ખુશી છે એમ સમજીને તે ખુશીમાં આવી ગઈ અને હવે વધારે સે-હલાઈથી જવાબો આપવા લાગી. પણ વધુ હીકમત મીઠાં મૂરના સવાલોમાં હતી. મરીયમને જે કાંઈ નહીં કહ્યુંલેવું તે સંચલું જાણે તે કપ્પલ કરી ચુકી હોય તેમ તેના મોહમાં મીઠાં મૂરે બોલ મુક્યા અને તે હા કેહેતી ગઈ.

“વારે મરીયમ, એ પેસુ લવંગિયાનું અરે નામ તે ક્યારે જાણ્યું?”

“ઘણા મહીના પછી.”

“જૂન પછી કે જુન આગાઉ?”

“જુન પછીજ તો.”

“જૂનના દહાડા ઉપર દરરોજ તે તારે ઘેર આવતો હતો?”

“હાજી.”

“ત્યારે જૂનને દહાડે તારા ઘેરમાં તે એકલોજ હતો કે બીજાની કોઈ હતા?”

“બીજા ઘણા જણ હતા.”

“કોણ કોણ?”

“દાહી હતો. વળી રામજી અને વીકાજી પણ હતા. મેં એટલાનેજ દીઠા હતા. બીજા લોક તો જૂન પછી આવ્યા હતા.”

“વીકાજી અને રામજી પણ તારી મનમોહન મુરતના માનીતા મીત્રો હતા કે?”

“મુદલ નહી. મુવા બીખારીઓ ગમ જોઈંબી નહી.”

“હવે તે દહાડે રાત્રે તારાં ઘેરની અંદર માહેલા ખણમાં કોણ હતા—દાહી કે પેસુ લવંગિયા?”

આ સવાલ ઉપર મરીયમ અચકવા લાગી. તે સમજી કે આ તો બધું પુછેછ અને જે નહીં કેહેવું જોઈયે તે ઘણું કેહેવાઈ દેવાયું છે.

“શાહી, જવાબ દે.” માજીચેટ તેને આનાકાતી કરતી જોઈ તુર્ત ધાક દેખાડી.

“હું જવાબ તો દેવુંછ, પણ એ રીતે મને પુછતા પુછતા તમે ક્યાં લઈ જશો તે મને જણાતું નથી.”

“સહુ સારુંજ થશે. મરીયમ, ફીકર ના કર.” વકીલ વળી તેને ધોરજ આપી.

“હવે આપણે બરાબર જૂનનીજ તપાસ ઉપર આવ્યા છીયે. ત્યારે જૂન થયું ત્યારે ઘેરની અંદર કોણ દાહી હતો કે પેસુ હતો?”

મરીયમ હીરામોગીની તરફ કરી જોવા લાગી, તેવાજ તે શેઠ વચે બોલી ઉઠ્યા. “મરીયમ, અરે કેહ. તે કોરાનના કસમ લીધા-છ. વાસતે જૂનની વખતે ઘેરમાં મારો—મરો—દાહી હતો કે નહી તે અરે કેહ.”

“દાહી ઘેરમાં નહી હતો.” મરીયમને લગાર હીમતથી જવાબ દીધો.

“ત્યારે ઘેરમાં કોણ હતું?”

“ઘેરમાં તો પેસુ મારી સાથે હતો.”

“શું કરતો હતો?”

“અમે પાના રમતાં હતાં.”

“ત્યારે દોલી ક્યાં હતો?”

“તે હું નથી જાણતી. તે દહાડે દોલી આવ્યો હતો ખરે, પણ મેં તેને પાછો વાળ્યો હતો. પેસુને તે ધિકારતો હતો, માટે મેં તેને ઘેરમાં દાખલ જ કરીયો નહી, તે બાહારના મેદાનમાં ફર્યા કરીયો હશે.”

“તે એક બંદુક લઈને આવ્યો હતો, નહી વારે?”

“હા, મુલો ખુની! તેજ બંદુકે મારા બાપનું ખૂન કર્યું.”

“જરા ઉભી રહે. તું આગળ ના ચાલ. હું પુછું તેનોજ જવાબ દે, શુંદર જીવાન બાનુ.” એકવાર ફરી મીઠા મૂરવજાણે મરીય-મની તારીફ કરી તેને ખુશીમાં ઉતારી અને પછી પુછ્યું. “તારા મરહુમ બાપ એક અછા શીકારી હતા, નહી વારે?”

“અછા ગોળીબાજ, નિશાનબાજ હતા.”

“અને ખૂનને દહાડે તેવણની બંદુક ઉઘાળી જવાથી તેવણે દોલીની બંદુક ઉઘાળી મંગાવી હતી?”

“હાજી.”

“અને તેથી દોલી ત્યારે તુને મળવા આવ્યો ત્યારે પોતાની બંદુક તારા બાપને માટે લેતો આવ્યો હતો?”

“ખરાબર. હવે મને બધું યાદ આવેછ. તે બંદુક દોલીએ લાવીને મનેજ આપી, પણ સંભાળવા કહ્યું કેમકે તેમાં ગોળી બરેલી હતી.”

“પછી? તે ગોળીથી તેજ તારા બાપને મારી નાખ્યો કે?”

“નહી, નહી. મેં તો તે બંદુક સંભાળીને અનામત બારણાના ખુણામાં મુકી.”

“ખરાબર. હું તુને માનુંછ. તું ખરેજ કેહેછ, મરીયમ, કે તે આ બંદુક દોલીના હાથમાંથી લઈ તારા બારણાના ખુણામાં મેળી અને દોલીને તે દહાડે તે ઘેરમાંથી પાછો વાળ્યો.”

“હાજી.”

“અને તેને એટલા માટે પાછો વાળ્યો કે તે વખતે ઘેરમાં પેસુ લવંગિયો આવેલો હતો.”

“બારાબર—ખરાબર. તમે એ બધું કેમ જાણોછ?”

“હું બધું જાણુંછ, કેમ તે હું પછી કહીશ. હવે હમૂણા તો પુછું તેનો જવાબ દે, મારી સુંદર મરીયમ.” દોલીને પાછો વાળવા પછી તારા બાપે ઘેરમાં આવી પેસુની સાથે પાના રમવા તુને પકડી કે?”

“નહી. તેવણ એ વખતે આવ્યાજ નહી હતા.”

“તેવણ આવ્યા હતા તો ખરા, મરીયમ, કેમકે તેવણનું ખૂન થયું હતું. જો એ વખતે તેવણ આવ્યા નહી હોત તો તેવણનું ખૂન કેમ થાત?”

“હા, તેવણ આવ્યા ત્યારેજ ખૂન થયું.”

“અને તેવણ આવ્યા તે ઠીક નહી હતું, કેમકે પેસુ તારી સાથ પાના રમતાં પકડાત તો તેવણને પસંદ પડત નહી.”

“હાજી. તેવણને પેસુ ગમતો નહી હતો.”

“વારે દોલીની બંદુક તે બારણાના ખુણામાં મેલી તે પેસુએ જોઈ હતી કે?”

“નહી, મેંજ તેને ખબર આપી હતી.”

“કાંમ્મે? તારા બાપને તે મારી નાખે એટલા માટે?”

“નહી, નહી. પેસુ ધણો રમતિયાલ હતો, તે બરેલી બંદુક સાથ રમવા જતાં, વખત છે, કાંઈ ખરાબી થાય. વાસ્તે મેં તેને ચેતવણી આપી હતી કે બારણામાં બંદુક બરેલી મુકીએ વાસ્તે તેની આસનાઈ કરે નહી.”

“પછી તારા બાપ આવ્યા કે?”

“નહી. પાના રમીને અમે મારાં ઘેરની પછવાડે મેદાનમાં ફરવા ગયાં.”

“પછી તારા બાપ આવ્યા કે?”

“નહી. ફરતાં ફરતાં પેસુને ઘેર જવાનો વખત થયો તેથી તે ઘેરમાં મારા ઓરડામાં ગયો.”

“કેટલા વાર્ગલા હતા?”

“શતતા કલાક ૭ નો અમલ હતો.”
“તું પેસુને તારાં બારણાવેર ચૂકવા ગઈ હશે.”

“નહી. બાવાને આવવાનો વખત થયેલો હતો, તેથી હું ઘેરમાં પછવાડે મેદાનમાં જ રહી અને પેસુ એકલો જ ઘેરની બાહરે જવા સારું આગલી ગમ ગયો.”

“પછી તારા બાપ આવ્યા કે?”

“નહી. પછી તો મેં બંદુકનો અવાજ સાંભળ્યો.”

“બંદુકનો બાર સાંભલતાં જ તું ખીધી અને દોડી ગઈ?”

“નહી. હું સમજી કે કેથે બાહાર બંદુક ફટી હશે.”

“પછી તારા બાપ આવ્યા કે?”

“નહી. પછી તો મેં તેવણને માસ્કા ગયા દીધા તેજ.”

“પછી? પછી? પેસુ ક્યાં હતો?”

“પેસુ પાછો આવેલો હતો, તે દૂરથી જ મને સલામ કરી આવી ગયો.”

“પાછો કાં આવ્યો?”

“પોતાનો એકવાનો ડગલો ભુલી ગયેલો તે લેવા આવ્યો હતો.”

“ત્યારે તે તારે ઘેર ડગલો આવીને આવતો હતો?”

“હા. શતતી સરદીને લીધે.”

“પછી તારા બાપને તે ક્યારે દીધા?”

“ઘેરમાં ગડબડ વધી ગયેલી સાંભળીને હું દોડી ગઈ. અને જોઈએ તો તેવણ મારી નાખેલા, લોહીના મોટા ખોળિયામાં પડેલા હતા.”

“દોહી તે વખતે ક્યાં હતો?”

“મેં તેને દીધો જ નહી.”

“તે હતો જ નહી કે?”

“મુઝા મારા બાપનું ખૂન કરી નહાસી ગયો.”

“કેમ જાણ્યું? તે તેને ખૂન કરતાં દીધા?”

“નહી. પણ ખીચું કોણ કરે?”

“પણ દોહીને તો તે અગાઉથી પાછો વાળ્યો હતો?”

“હા. પણ તે ગયો નહી હતો. આસપાસ ભટકતો હતો.”

“ગમે ત્યાં હોય, પણ તારા ઘેરમાં ભ્યાં ખૂન થયું ત્યાં તે હાજર નહી હતો, ત્યારે તે કેમ જાણ્યું કે તેણે ખૂન કીધું?”

“મને પેસુએ કહ્યું—મારી ખાતરી કીધી કે આ પાપ દોહીનું હતું.”

પ્રકરણ ૨૭ મું.

પેસુને પકડ્યો છે કે જમસુને !

મરીયમના આ શબ્દો ઉપર સહથી પેહલું જોસ પાહાલણી હીરામીનીના દિલમાં પેદા થયું. તેવણે જોઈ લીધું કે તેવણનો દીકરો દોહી તેવણ ધારતા હતા તેટલો તકસીરવાર જણાતો નથી.

હુસેનશાહની લારા ઉપરની કારેન-રની જુરીએ દોહીને યુનેહગાર કરાવેલા તેટલા ઉપરથી જ આ સંગદિલ બાપ પોતાના મેટાના યુનાહનો ખ્યાલ લઈ દોડ્યા હતા.

દોહીના વાંકના શક મજબૂત હતા. તે હુસેનશાહને ઘેર તેની મરજીની ઉપરાંત

જતો હતો. પાહાલણી શેઠે પોતે હુસેન-શાહને માથે પોતાના ઘેરમાં દોહીને દાખલ કરવા માટે ઘેરા મુકેલો, જેથી તે મરનારે દોહીને મારવાનો દમ ભરાવેલો હતો. ખૂન દોહીની પોતાની બંદુકથી થયું હતું અને તે વખતે એ જીવાન ઘેરની નજીકમાં બેઠકતો હતો તથા પછી નહાસી ગયો હતો. મરીયમે જુરી આગલ શાક્ષીમાં દોહી ઉપર સઘળો શક ખતાવ્યો હતો અને તેના ઉપલાં કારણો કહ્યાં હતાં. એ સઘળાંથી જુરીએ તેને માથે ખૂનનો યુનાહ લાગુ પાડ્યો હતો. અને તેટલા જ માટે તેના પિતા

પાહાલણુએ પણ પોતાના બચ્ચાં ઉપર બદ્ધમાન રાખ્યું હતું.

પણ આજે તેવણ શું સાંભળે છે? મરી-યમની શાક્ષીથી તેવણનો એ શક મણો દાદરો થયો છે. તેવણ પોતાને કનિકાન જે હેવાલ સાંભળ્યો છે તે ઉપરથી આટલું તો ઠરી ચુક્યું કે હુસેનશાહનું ખૂન દોલીને હાથે થયલું હોયજ નહીં. એ ખૂન કોણે કીધું તે જુદી વાત છે. “જમચેદજી શેરો” કીધું હોય કે નહીં કીધું હોય. પણ દોલીએ કીધું નથીજ એમ માનવાનાં કારણો વધતાં જાય છે.

હજી ખીજો બેદ બોલવાનો રહ્યો છે. મોટે હવે પાહાલણુ છીરામોગી ઘણી ઈ-નતેજરીથી, ધુજતી છાતીથી, મરીયમની મુખજુવાની સાંભળવા લાગ્યા.

“હવે હું એમ પુછું છું, મરીયમ,” વ-કીલે તપાસ આગળ ચલાવી “કે ખૂન તો દોલીએ કીધું એમ તું કેહે છે?”

“હા, દોલીએજ.”

“તું તારી આતરીથી કેહે છે? તે નજરે દીડું તો નથી.”

“દીડું નહીં. પણ મને પેસુ લવંગિયાએ તેજ વખતે કહ્યું કે દોલીએ તારા બાપનું ખૂન કીધું.”

“દોલી તે વખતે હાજર નહીં હતો અને પેસુ હાજર હતો, તે છતાં પેસુ બોલ્યો કે એ દોલીનું કામ છે?”

“તેણે મારી આતરી કીધી. એ વાત કાંઈ આજે પેસુને બચાવવા હું નથી તો નથી કેહતી? તેજ વખતે પેસુએ મારી આતરી કીધી.”

“અને પેસુએ તારી આતરી કીધી તેટલા ઉપરથીજ તું દોલી સામે શાક્ષી પુરે છે, અરે કેની, મરીયમ?”

“હા, અરે.”

“વારં પેસુએ તારી ક્યાં અને ક્યાં આતરી કીધી? ખૂનનીજ વખતે કે?”

“નહીં. તે વખતે તો પેસુ બુલી ગયેલા ડગલો પાછો લેવા આવ્યો અને મને દૂરથી સલામ કરીને પાછો ગયો.”

“ત્યારે વળી ક્યાં?”

“તેજ રાત્રે મને આ ખબર કેહવા પેસુ મોટી પાછો આવ્યો ત્યારે મને એ ખબર કહી. કેવો સારો માણસ!”

“ઘણોજ, ઘણોજ સારો માણસ!” વ-કીલે ટકોરમાં ને ટકોરમાં મરીયમ પાસથી સાચું નીચોવી કાઢાડવાનું ચાલુ રાખ્યું. “મા-ણસ સારો અરે કે તારા બાપનું ખૂન થ-યલું જણી તે રાત્રે તુને દીલાસો દેવા પેસુ પાછો આવ્યો અને ત્યાં તુને ખબર કીધી કે આ ખૂન દોલીને હાથે થયું હતું. એ-મજ કે?”

“બરાબર એમજ.”

“વારં પેસુએ કહ્યું હશેની કે તેણે દો-લીને ખૂન કરતાં નજરેનજર દોરો?”

“નહીં. બ્યારે તે બુલી ગયેલા ડગલો પાછો લેવા આવ્યો ત્યારે તેણે ઘેરમાં કાંઈ મોટે સાદે કજીયોયતો સાંભળ્યા, તેમાં એક તો મારા બાપનો અવાજ હતો અને ખીજો અવાજ દોલીનો હતો.”

“તે ઉપરથી પેસુએ ધારણ કરી તુંને કહ્યું કે ‘દોલી અને તારા બાપ બેહુ તે વ-ખતે ઘેરમાં હતા?’”

“હા સાહેબ.”

“અને તેટલા મોટે દોલીએજ ખૂન ક-ર્યું બેધયે?”

“હા. ખીજું કોણ કરે?”

“પણ ત્યારે તો દોલીને નહીં તે નજરે દોરો હતો કે નહીં પેસુએ?”

“મેં દોરો નહીં ને પેસુએ તેનો સાદ સાં-ભળ્યો તે બધુંજ સરખું.”

“એ વાત પેસુએ તુને રાત્રે કહી? કે-ટલા વાગેલા હતા?”

“આસરે નવ કલાકે.”

“તે ત્યારે ઘેરની અંદર પાછો આવ્યો કે?”

“નહીં. ઘેરથી દૂર મેદાનમાં ઉભો રહી તેણે મને તેડાવી.”

“કોણ તેડવા આવ્યું?”

“પડાસના છુપડાંમાં કાદર નામનો છો-કરો રહેતો હતો તે મને તેડવા આવ્યો.”

“તેણે શું કહ્યું?”

“તે બોલ્યો કે કોઈ ઉંચો જોવા પારસી માટે ઝમ્મો આવીને આવ્યો છે, તે તમોને બોલાવે છે, અને તમોને બોલાવી લાવવા તેણે મને રૂ. ૦ આપ્યો છે.”

“આ છોકરા કાદર સાથે તું ગઈ કે?”

“હા. હું જઈને પેસુને મળી અને તે છોકરા પોતાને ઘેર ગયો.”

“તે મુલાકાતમાં પેસુએ દોલીની સામે તારા બાપના ખૂનનો તુને ખતો આપ્યો? અને તે કેમ જાણ્યું કે તેજ ખરી વાત હતી?”

“કેમકે મારી ખાતરી હતી કે એ દોલીનું જ કામ હતું. બીજા કોણનું કામ હોય? ઘણી શરમતી વાત છે કે હવે પેસુને એ ખૂન સારું ગળે જાય છે.”

આ બોલ ઉપર મરીયમ વધારે પકડાઈ આવી અને વક્રિયે તેના તુર્તજ લાભ લીધો.

“શું બોલી, મરીયમ? અને પેસુને ગળે પડીયે છીયે? ક્યારે? કેણે કહ્યું? અને કાંઈ પેસુને પકડ્યો નથી, પણ આ ‘જમશેદજી શેઠ’ ઉપર તોહમત મુક્યું છે.”

મરીયમ ધબરાટમાં પડી કે શું જવાબ દેવો?

“મરીયમ, તારા મનમાં એમ છે કે અને બંધવા જમશેદજીને પકડ્યો તે પેસુનેજ પકડ્યો છે?”

મરીયમ ગુસ્સવાદિગઈ તે ચૂપ થઈ ઉભી.

“વારું, ફરીને જો, મરીયમ, કે આ બંધવો જમશેદજી શેઠ તારા આગલો પેસુ છે કે નહી?”

મરીયમ ફરવા તથા બંધવાને જોવા ધણીજ આનાકાની કરતી હતી. પણ માણ-સ્વેટે ધમકાવી “કેમરે શાક્ષી! તુંને કહ્યું તે સાંભળતી નથી? જોઈને કેહ કે આ બંધવો તેજ શું પેસુ લવંચીયો નથી?”

“હા. એજ.” મરીયમે અંતે જોઈને જવાબ દીધો. પણ પોતાની તરફથી વધાર્યું “પેસુ તે એજ, પણ તેથી કાંઈ એ ખુની કરતો નથી.”

“નહી. એટલાંથીજ નથી કરતો.” વક્રિય વળી શાક્ષીને એકમત થયો. “પણ

હવે આપણે આગળ ચાલીયે. મરીયમ, તારા બાપના ખૂન પછી તું અહીંથી જતી રહી હતી?”

“હું કાંઈ નહાસી ગઈ નહી હતી. હું તો મુંબઈમાં રહેલી હતી.”

“મુંબઈમાં બંધવો સાથેજ રહેલી હતી?”

મરીયમ ફગલાઈને ફીકી પડી ગઈ. આગલા શાક્ષી બીમજીએ જુવાની આપી હતી કે હજેનશાહના ખૂન પછી એક વર્ષ તેણે બંધવાને મુંબઈમાં દીઠો હતો, તે ઉપરથી વક્રિયે આ માત્ર એક તર્ક બાંધી હતી પણ તે તર્ક આપ્યાદ ખરી પડી.

“મરીયમ, આનાકાની ના કર. અંરે બોલ કે ખૂન પછી તું મુંબઈમાં બંધવાની સાથે રહેલી હતી કે નહી?”

“કોણ મુવાં કેહછ કે હું તેની સાથે રહી હતી?”

“હું કહું છું.” વક્રિય ઝડપથી બોલ્યો.

“ચાલ હવે ઉડાવ ના. નામુકેર જવામાં કા-યદો નથી. તું જમશેદજી શેઠ સાથે રહી હોય તો શરમાતી ના. એમાં શું છે? આપણા જુનાં દોસતોને આપણુ ઘણીવાર મળીયે છીયે.”

“આવુંખી ગળે પડવાનું? એમ તો તમે પુછશો કે મુંબઈ પછી ક્યાં ગઈ?”

“કામ પડશે તો તેખી પુછીશું.”

બિચારા પાહલણજી હીરામિંગી તો અત્યાર વેર એવું સમજતા હતા કે તેવણને દીકરો દોલી ખૂન કરીને નહાસી જવા પછી મરીયમ તેની સાથેજ રહેલી હતી. તેવણે આ ખબરથી વળી પોતાને ખોટા પડેલા જોયા અને તેથી પોતાના નિર્દોશ દીકરાને સત્તાવવા સારું તેવણને ધુજરાં છુટયાં. તેવણ આ તપાસને દરમેઆન વચે બોલી ઉઠ્યા.

“હે આરત, સાચું બોલ! દોલી નહાસી જવા પછી તું પણ નહાસી ગઈ હતી, વા-સતે કેહે કે તું દોલી સાથે કે બંધવા સાથે ગઈ હતી?”

“દોલી સાથે? મુવા ખુની સાથે હું જવું ખી?”

વક્રિયે જોયું કે મરીયમને ગભરાવાની આ વળી એક નવી ચાવી હાથ લાગી. તેણે પુછ્યું કે “મરીયમ, મારી ખાતરી થા-

યજ્ઞ કે તારા બાપના ખૂનમાં તારે પોતાનો હાથ હતો.”

“શું? શું? આ આદા!” મરીયમ પોકારવા લાગી.

“તું કેહેછ કે દોહી ખરે ખુની હતો.”

“હા. હું કહું છું.”

“અને તોપણ તું કેહેછ કે ખૂન પછી તું આ બંધવા સાથ નહી રહી હતી?”

“હા—નહી.” મરીયમનો ધસુપસુ જવાબ હતો.

“અગરત્ને બંધવા સાથ નહી રહી હોય તો દોહી સાથ રહેલી હતી. ગામનાં લોક એમજ બોલતાં હતાં કે તું ખુની દોહી સાથ નહાસી ગઈ હતી. આ બંધવો જેને તું નિર્દોશ કેહેછ તેની સાથ રહેવાનું તું ના પાડેછ ત્યારે તો દોહી જે તારા પોતાનાજ કેહેવા મુજબ ખુની હતો તે ખરા ખુની સાથ તું રહી એમ કહેછે.”

“મુવા તે પાપી સાથ, ખૂનના તે અપરાધી સાથ, હું નથી રહેલી. મુવાં ગામનાં લોકો મને નાહક બદનામ કરેછ. હું મારા બાપના ખુની સાથ કેમ રહું?”

“ત્યારે કોણ સાથ રહી હતી? આ નિર્દોશ બંધવા સાથ? તારા દોસ્ત અને રક્ષક સાથ કેની?”

મરીયમ વળી પાછી વિચારમાં ઉભી.

“મરીયમ, ખરે કેહેવાને તું ખીલ ના.” વજાલે સમજુતી ચાલુ રાખી. “ત્યારે તું એમ જાણેછ કે આ બંધવો ખૂનના વાંકથી નિર્દોશ છે ત્યારે તેની સાથ રહે-

વાનું કબૂલ કરવાને તું શરમીયજી શા વાસતે?”

“હું એની સાથ એના ઘેરમાં રહેલી નહી હતી.”

“ત્યારે? તું જુદી રહેલી હતી?”

“હા.” મરીયમ ધણું હલુસે બોલી.

“અને બંધવો ત્યાંની દરરોજ તુને મળવા આવતો હતો?”

“હા.” મરીયમ વધારે હલુસે બોલી.

“એમ ત્રણેક વર્ષ તું રહી હશે વારં?”

“એટલાંબધાં નહી.”

“ત્યારે કેટલાં? બે વર્ષ? હડી વર્ષ?”

“હા. એટલાંજ.”

“વારં, તે વખતે એનું જન્મસંદજી નામ તું જાણતી હતી?”

“મુખમમાં એને બધા જન્મસું કેહેતા હતા.”

“ત્યારે એણે પેસુનું ખાટું નામ ધારણ કરવાનું કારણ તે પુછ્યું હશેની?”

“હા. પુછ્યું હતું. એણે ખાલાસો કાઢે કે એક શેખ, એક ફાંટાને વાસતે આ નામ રાખ્યું હતું. પુણમાં એ મારે ત્યાં આવતો ત્યાં પોતાનાં ખરાં નામથી એજા-આવા ચાલતો નહી હતો. પણ તેથી શું એ ખૂની ઠસ્યો કે?”

“તેથી તો નહીજ.” વજાલે જવાબ દીધો. “અને હવે, મરીયમ, તું જા. તારી શાક્ષી પુરી થઈ.”

મરીયમ પાધરીજ પોત્રીસ કોર્ટ છોડી જવા કરતી હતી. પણ સિપાઇઓએ તેને અટકાવી. તેને જવા દેવાનો હુકમ નહી હતો. આ શાક્ષીનું તો હજી ઘણું કામ હતું.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

પાપના નવા પુરાવા.

બંધવો ‘જન્મસંદજી શેક’ તે આગલો પેસુ લવંગિયો હતો એ વિષે માજીએટની ખાતરી કરવાને હજી વધારે પુરાવા શો જોઈયે? પણ મી. મૂર વજાલે કાંઈ પુરાવા અધૂરો રાખવા ચાહ્યો નહી હતો.

ભીમજીએ શાક્ષી આપી હતી કે તેણે પેસુ લવંગિયાને મુખમમાં દીધો હતો, પણ ત્યાં મરીયમ પણ તેની સાથે હતી એમ ભીમજીએ કહ્યું નહી હતું. માટે વજાલે એ વાત નકી કૃરવા માગી. વાંચનાર

અટકળો કરશે કે મરીયમની આ-
બરની આતર, એ વાત, જેને ખૂન સાથ
લગતું વલગતું નથી, તે બહાર નહીં કરવી
એમ ભીમજીએ મરીયમને ધીરજ આપી
હતી અને તેથી તે એ વાત બોલ્યો નહીં
હતો. પણ ખૂન પછી અંધવા મુંબઈ-
માં હતો અને મરીયમ પુછે નહીં હતી
એમ એ શાક્ષીએ જે કાંઈ કહ્યું તેટલા
ઉપરથી વકાલે માત્ર અટકલ બાંધી કે
મરીયમ મુંબઈમાં અંધવાની સાથે જ હોવી
જોઈએ, અને તે ઉપરથી મરીયમને એ
વાત પુછી અને કબુલાવી હતી. હવે વળી
એ વાત ભીમજીને પાછો બોલાવીને પુછવી
જોઈ.

ભીમજી અચરત થયો કે “એ વાત
મેં કહી નથી તોપણ વકાલે કેમ જાણી?”
શાક્ષી તુર્ત સમભ્યો કે આ વાત મરીયમ
ચોતાની મુખજીયાનીમાં કહી ગઈએ, એ-
ટલે હવે એ વાત છુપાવવા જોગ રહી ન-
થી એમ સમજી ભીમજીએ પણ કબૂલ
કીધું કે ભ્યારે અંધવાને મુંબઈમાં ફરીથીનો
દોડો ત્યારે મરીયમ પણ ત્યાંજ તેની સાથે
હતી.

“તે વખત ભ્યારે મરીયમ ખુની દો-
લી સાથે જતી રહેલી ધારવામાં આવતી
હતી, ત્યારે તમે કહેાછ કે તે તો મુંબ-
ઈમાં અંધવા સાથે રહેલી હતી?”

“હા સાહેબ, પણ અંધવાએ તેને રેહ-
વાની જીદી જગ્યા બાડે અપાવેલી હતી.
અંધવા ત્યાં આવતો એ વાતની મને ખ-
બર નહીં હતી. એક દહાડે અચાનક એ-
તવાડીના રસતા ઉપરથી પસાર થતાં મેં
એને એક નાના બંગલાની બારીએ બેઠેલી
જોઈ. એજીને મને એક જીના મિત્ર દા-
ખલ ઓળખીને બંગલાની અંદર બોલાવ્યો.
હું કલાક અડધા સુધી વાતે બેઠો તેટલાં
અંધાઈ થયું અને મરીયમ બોલી કે મારે
પીતરાઈ મળવા આવવાનો છે. તે ઉપરથી
હું ઉઠીને બાહર આવ્યો; ત્યાં જાંઉછ તો
અંધવા પોતેજ મુસલમાનના પોશાકમાં

આવી લાગ્યો. તે એક બગીમાં બેસી આ-
વ્યો. હું પેહલાં તો તેને મુસલમાનજ સ-
મભ્યો. પણ પછી તાબડતોબ મેં એને
ઓળખ્યો.”

“તમે કહેાછ કે તે વખતે રાત હતી
અને અંધાઈ થયું હતું?”

“પણ ભ્યારે અંધવા બંગીમાંથી ઉતર્યો
ત્યાં એક બ્યાસલાઈટનું ફાગુસ હતું મોટે
અંધવાનો એહરે મેં પ્રેક્ટીસ પિછાણ્યો.
એટલુંજ નહીં પણ અંધવાને મેં એના
અવાજથીજી પિછાણ્યો.”

“અવાજ કેમ થયો?”

“બગીવાલાએ બગી બાડાં વિષે કાંઈ
રીકજીક કીધી, તે રીકજીકમાં મેં અંધવા-
ને તેના સાદપરથી તુર્ત પીછાણ્યો. હું કશું
બોલ્યો નહીં પણ ગુપચુપ ચાલી ગયો.”

એ ઉપરાંત વકાલે વધુ શાક્ષી રજુ કીધા.

અંધવાના મરનાર મામા મેહેલાશાહ શે-
ઠના વડા કેમમેને શાક્ષી આપી કે હુશે-
શાહનુ ખૂન થયું તે હિગામ ઉપર અંધવા
દરશજ સાંજે શેઠના તમેલામાંથી સરસમાં
સરસ ઘોડો લઈ ઇશકી પોશાક અને ક-
સખી ટોપી સાથે ખડકીના રસતા ઉપર
સવારીએ જતો હતો અને ત્રણ ચાર ક-
લાક પછી શીણુશીણુ કરેલા ઘોડા સાથે
પાછો ફરતો હતો. શાક્ષીને છુપી ખબર હતી
કે અંધવા ખડકીના રસતા ઉપરથી લાંબો
કાવો લઈને હુશેનશાહને ઘેર જતો હતો. તે
વખતે શાક્ષી અંધવાને જમશેદજીના ના-
મથીજ ઓળખતો હતો, પેસુ લવંગિયા
નામની તેને ખબર નહીં હતી. તે વખત
ઉપર અંધવા લાગટાગ એક મહીનો સુધી
રહ્યો હતો, પણ હુશેનશાહનું ખૂન થયા પછી
ખાંજીજ દહાડે સવારના શેઠ તમેલામાં
ઘોડાએ આગળ હતા, તેટલાંમાં એકાએક
અંધવા મુંબઈ જવા સાર મેહેલાશાહ શેઠની
રજ લેવાને તમેલામાં આવ્યો હતો. તેના
મામાએ આમ અચાનક જવા સાર તેને
ધણી વાચ્યો કેમકે ત્રીજે દહાડે તેવણના ધે-
રમાં મોટી તીર્થ હતી, પણ અગત્યના કા-

મનું બહાનું કહાડી બંધવાયે રહેવાને હુ-
જતથી ના પાડી અને તે ગાડી ઉપર ચ-
હડી ખેડો. એ સઘલો વખત બંધવો પોતાના
મામાના મોહડા આગળ ધણો ગભરાયલો
અને ફગલાયલો હતો. આગગાડીનાં ભાડાં
જેટલાંની તેની પાસે પૈસા નહીં હતા.
તે તેણે શેઠ પાસે માગ્યા. શેઠે તેને પુછ્યું
કે “ગઈ કાલેજ તુંને મેં રૂ. ૫૦” ની નો-
ટ આપી, તે ક્યાં નાખી?” બંધવાયે
તે નોટ ખોલવાઈ જવાનું બાંહનું કહ્યું
પણ મેહલાશાહ શેઠે તેને ધણોજ ઠપકો
આપ્યો કે તે નોટ તેણે કાંઈ અરાખ્યા-
જમાં ખોલી. અંતે શેઠે વધુ નાણું આ-
પ્યું અને તે મુંબઈ જતો રહ્યો. તમેલામાં
શેઠ સાથે બંધવાને આ વાત ચાલતી હતી
તેટલાંમાંજ શેઠના કારભારીએ આવી હુ-
સેનશાહના ખૂનની ખબર કહી કે હીરા-
ભાગીનો દોષી ખૂન કરી નહાસી ગયો છે.
શેઠે એ વાત માનવાને ના પાડી, પણ બં-
ધવાળી પુછ્યા વગર કેહવા લાગ્યો કે એ
દોષીનું કામ છે. એ વખતે બંધવાનો ચે-
હરો તદ્દન શ્રીકે પડી ગયલો હતો, અને
શાક્ષી એવું સમજ્યો કે બંધવો હુસેનશાહને
ત્યાં જતો આવતો હતો વાસતે લાજનો
માથો શ્રીકે પડ્યો છે.

છેલો શાક્ષી બાલાજી વિશ્વનાથ, શેઠ
લવજી લીમજાહેર વજીલનો વડો કલાક
હતો. તેની જુવાની એટલી બધી અગત્યની
થઈ પડી કે બંધવાની તકશીરને માટે ખી-
જું કાંઈ બાકી રહ્યુંજ નહીં. તે સોગંદ ઉ-
પર બોલ્યો કે “પરમ દીને રાત્રે, રાતમાં
જમસેદજી શેઠ પોતાનો ધોડો હાથ્યા પછી
તેજ રાત્રે આસરે કલાક ૮ ને સુમારે હું
સાસુન હાસપીટલના રસતા ઉપરથી મારે ઘેર
આવતો હતો, તેટલામાં હાસપીટલની સામે-
ના ખેત્રમાંથી મને કાંઈ ગડબડ સંભળાઈ.
તે ગડબડ બંધવા જમસેદજી શેઠ અને
બંધવા રામજી વચે હતી. રાત ચંદની હતી.
મેં પેહલાં બંધવાએને સાદ ઉપરથી પિ-
છાણ્યા જે ઉપરથી હું ગ્રાહના આયામાં

છુપાતો પાસે ગયો અને ત્યાં માત્ર પંદર
કદમને છેટે સંતાઈ ઉભો, જેથી આ બેહુ
બંધવાએને મેં ચંદની વચે નજરેનજર
દીઠા અને ઝાળખ્યા તથા તેઓની વાતનો
બોલેબોલ મેં સાંભળ્યો.”

“તમે એ પ્રમાણે બંધવાઓની પુઠે
જવાનું કારણ શું?” માજીએ પુછ્યું.

“દોષી નિર્દોશ છે અને અરો ખુની
આ બંધવો છે એવો શક લાવવાનાં કારણો
આજ લાંબી મુદતથી મને મળ્યાં હતાં અ-
ને તેથી હું બેહુ બંધવાઓની તજવીજમાં
હતો.” શાક્ષીએ પોતાનો ખચાવ કીધો.
“આ મારો શક પરમ દહાડે રાતમાં
અરો પડ્યો તે એમ કે ભીમજી ભમરડો
અને બંધવો રામજી લાંબી મુદતે તેજ
દહાડે પેહલ પેહલા મળ્યા પછી તેઓ
બંનેએ ‘જમસેદજી શેઠ’ ને આગલા
‘ચાન’ અને ‘નગીના’ દાખલ પિછાણ્યા.
મેં વધારે તજવીજ ચલાવી ત્યારે રામજી-
એ મને ઉડાવ્યો, પણ ભીમજીએ મને હર-
સેથી બાર વર્ષ ઉપરની છુપી વાત કહી કે
બ્યારે તે ‘જમસેદજી શેઠ’ ને પેસુ લ-
વંગિયાના નામથી માત્ર ઝોલખતો હતો
અને તેનું અરે નામ તો એજ દહાડે તેણે
જાણ્યું. ‘પેસુ લવંગિયા’નું નામ ખૂનના
સંબંધમાં મેં આગળ સાંભળેલું હતું, માટે
હું ચોકચો અને તેથીજ તે દહાડે રાત્રે આ બે
બંધવાએને એકાંત ખેત્રમાં અકસમાત સથે
વઢવાઈ કરતાં જોઈ હું ત્યાં છુપો ગયો.”

“તમે ત્યાં શું દીધું અને સાંભળ્યું?”

“રામજીએ જમસેદજી શેઠ ઉપર બેદ-
રકારીનો વાંક મુક્યો. તે બોલ્યો કે ‘તમે
માઠા જમસેદજી શેઠ થયાછો તેથી આપ-
ણી આગળી ઝાળખ ખુલી ગયાછો અને
મારા તરફ અપ્પાડા કરોછો.’ બંધવાએ ક-
હ્યું કે ‘હું તુંને ખુલી જવા માગુંછ અને
તું હવે મને ખુલી જાણતો સાર.’ એ ઉપરથી
બંધવા રામજીએ ખીજાજી ખોલી દીધો. તે
બોલ્યો કે ‘જમસુ, હુસેનશાહના ખૂનની
વખતે તું મને ખુલી જવા માંગતો નહીં

હતો, પણ યાદ રાખતો હતો. તુંને યાદ છે કે તે વખતે મેં તુંને ફાંસીના લાકડાં ઉપરથી બચાવી લીધા? કાશિનરની જીરી આગળ અગરજો હું એકજ બોલ વધુ બોલ્યો હોત તો દોહીને ડેકાણે તું ગયો હોત. — ‘ચંડાલ, ચંડાલ!’ બંધવા જમશેદજી બોલ્યો ‘મારી સાથ તુંખી ફાંસી જાત, વાસતે તે આમઆ પોતાને આતંર મને બચાવ્યો. અને તે છતાં મેં તુંને લાંચ આપી તે બસ નથી. શું તું મારી પાસે વધુ આકાવવા માંગેછ?’ આ સવાલના જવાબમાં બંધવા રામજીએ તુર્ત ફરિયાદ ઉઠાવી કે ‘તે મને આપી આપીને શું આપ્યું? ખૂનની રાત્રે માત્ર પચાસ રૂપરડીની એક નોટજ? ત્યાર પછીની તારી કબુલાતો ક્યાં છે? આ નજીવી નોટના દુઆથી તું શું માઈં મોહડું જીગના જીગ દાખવા માંગેછ? બાર વર્ષ તો થયાં ને હજીવેર હું કેમ ઢીલ આપ્યું? બાર વર્ષ થયાં હું રીખ્યા કરુંછ. બિચારા દોહીની હવે તો મને દયા લાગેછ.’ આ બોલ ઉપરથી તુર્તજ બંધવા જમશેદજીએ રામજીને વાચ્યો તથા પટાવ્યો કે ‘રામજી, મારા ઉપર દયા કર, મારા વખત પડતો આપોછ, શરત હાથ્યાથી હું બચણો. અહાર થયોછ. વાસતે મેહરબાની કરી હાલ તો આ દસ રૂપિયા લે અને તારું મોહડું બંધ

રાખ.’ રામજી રૂ ૧૦) ની નોટ લઈ છુટો પડ્યો અને હું પણ છુપ્યો ચાલી ગયો.”

“બાલાજી, આ વાતમાં કાંઈ ખોટાઈ તો નથી?” માજીએ પુછ્યું.

“સાહેબ, હું કસમ ઉપર ખરું કહુંછ.” બાલાજી બોલ્યો. “આ દેવાલ હું સવારના પોહરમાં મારા મીઠા ભવજીને કેહેવા ગયો. પણ તેવણે સાંભળવા ના પાડી, અને મને મીઠા મૂર વજીલને ત્યાં મોકલ્યો, જેવણે મેં સઘલી ખીના જાહેર કીધી.”

આ પુરાવાથી બંધવાના પાપનો પૂરા ઘટો પુટ્યો. તે અત્યાર વેર આ કુમક ઉપર કુદતો હતો કે માઈં છુપ્યું નામ અને મરીયમ સાથેનો સંબંધ સાબિત થયે, પણ ખૂન કેમ સાબિત થયે? બાલાજીની શાક્ષીએ એ લુછાના બાર વજીડી મેળ્યા. તે બરડે પસીના પસીના થઈ ગયો. તેણે નીચેથી ઉચું જોડું નહીં.

છાકટા રામજીના તો જામીનજ ક્યાંથી હોય? પણ “જમશેદજી શેઠ” ના વજીલે તેવણના જામીન લેવડાવા માગ્યા. માજીએ ધિકાર સાથ તે અરજ ના પાડી અને બાહર મેળાં મળેલાં લોકોની ચીચી-ચારી, તાલી તથા દુરીઓની ફજીએતી વચે આ મેહુ બંધવાએની બેઠી થોકીને પુણાની સીટી જેલમાં ચાંચરા મારવા મોકલ્યા.

પ્રકરણ ૨૯ થું.

ભાગેલું અતરદાન.

માજીએ આગલની આનગી તપાસમાં “જમશેદજી શેઠ” ઉપર હુશનરાહના ખૂનના શાક્ષીએ રજી થવા પછી તેની વધારે બાકી, જાહેર, ધારા પ્રમાણેની તપાસમાં ખીજો એક દિવસ રાકાયો. “જમશેદજી શેઠ” ઉપર ખૂનનો કેસ મજબૂત ડચ્છો અને લોકોના એક અક્ષર, પ્રજના એક આગેવાન, લોકલ કમિટીના એક ઉમેવાર, મ્યુનિસિપાલિટીના એક કમિશનર અને

શેહેરના એક મુજેહના અમલદારનું નામ માજીએ અપરાધીઓની શેશનને માટે નોંધ્યું.

ગામમાં એ એક ગભરાટનો દિવસ હતો. પાપનો ઘટો બાર વર્ષ પુટ્યો. “પાપ બોલે નહી પણ બાળે” એ વાત ખરી પડી. જે એક જણના પાપનો બાર ધરતીથી નહી જીલાય એવો હતો તે પાપી પોતાના પસતાવાએ પોંદોચ્છો હતો. એવા પાપી તો ઘણા હોયછે પણ આ પાપીની પઠિ, તેના

દરજાને, તેને મળેલું માન, તેની કેહવાતી દોલત સર્વેના ભરમ કુટ્ટી જવાથી ગભરાટ અને હોહા વધારે ચાલી હતી.

ગામમાં એ ગભરાટનો દિવસ હતો, પણ ચોકસ ધરમાં એ પુરાણીનો દિવસ હતો. “જમશેદજી શેઠ” જેઓનાં ઘેર માસ્યાં, જેઓનાં ધાન બાંભ્યાં, જેઓને સત્તાત્યા, જેઓની આખરે લીંચી, જેઓનું સુખ લુટું, જેઓની સુંબેહ તોડી તેઓનાં ઘરમાં તો આજનો દિવસ પુરાણીનો હતો.

લવજ પોતાના દુરામનનું ખુરં ધજતો નહીં હતો, તેથી દુરામનની ખરાબીમાં તે ખુશી નહીં હતો. પણ લવજના એ ગુણ તો દરેશતા સમાન હતા. સધલાં માણસોમાં એવા ગુણ હોતા નથી. દુરામનની ખરાબી સારૂ લવજ પોતે ખુશી નહીં હતો, પણ પોતાની આસપાસનાં ખીજંઓની ખુશી તે અટકાવી શકતો નહીં હતો. તેના ઘેરમાં આજે પુરાણી હતી. તેની ખાયડી આજે મમ હતી. તેના સસરાના ઘેરમાં વળી આજે ખારા પુરાણી હતી, તે કેમ છુપાય?

શીરીનનો હર્ષ તેની છાતીમાં સમાયો જતો નહીં હતો, કેમકે તેના બહાલા બાઈનો છુટકારો જે તેની જીંદગીની ઉમેદ હતી તેના વખત નજદીક આવ્યો હતો. દોલીના છુટકારાની સથે દુરામનની ખરાબી શીરીનની પુરાણીનું ઓછું કારણ નહીં હતું.

શીરીને આજની પુરાણીમાં પોતાના ઘેર મધે એક નાનું જેવું ખાનું આપ્યું હતું. હમાયજીને જમવા તેડફં હતાં, તેમજ પોતાનાં માખાપ હીરામિત્રી અને હીરાંબાઈ બંનેને પણ શીરીને આજની રાત પોતાના ઘેરમાં જમવા બોલાવ્યાં હતાં. જે ચરચા બારેલા બનાવો આજ ત્રણ દહાડા થયા આખાં પુણા શહેરને ઉસકેરી રહ્યાં છે તે બનાવો વિષે શીરીનના, હમાયજીના અને ખીજ સર્વેના હોઠ વાત વાતથી હીલી રહ્યા હતા અને રાતના જમ્યા અગાઉ તે વાત પુરી થવાની નહીં હતી.

ખુશી-જરીનો આજે જરા વાંક થયો હતો. તે પોતાની મતરાઈ માની સામે બોલી હતી. તે ઉપરથી ખજલા પ્રહરે શીરીને તેને પોતાની આગળથી કહાડી મેળી તેના શિખવાના આરડામાં તેની શિક્ષક “મેડમ ખુશી” ના સવાધીનમાં નજર કેદ રખાવી હતી અને આજના જમનમાં તેને ગેરહાજર રાખવા સજ્જનો સેનટેન્સ માસ્યો હતો.

આ શિક્ષાથી “મેડમ ખુશી” નો જીવ બલી ગયો હતો. ખુશી-જરી આખરે એનું જ અચ્યું કેની? તેની નાફરમાનીને માટે શિક્ષા કરવાના કોણનો હક? સગી માનો કે મતરાઈનો? સગી મા હાજર છતાં સાવકી મા આમ શિક્ષા કરે અને તેખી સગી માની મારફતે જ શિક્ષા કરે એ આ સગી માથી કેમ દેખી ખમાય? પણ ખાંજે ઉપાય શો? કોણ જાણે છે કે “મેડમ ખુશી” આ અચ્યાંની મા છે? તે આ ઘરમાં આવી છે ત્યારથી મુંઝવેને જ રહી છે અને આ જેખી તેણે મનમાં મુજવાનું જ છે.

પણ આજની પુરાણીને દહાડે ખુશી-જરીને આ શિક્ષાને માટે ઘણો પસંદ થયો. તે “મેડમ ખુશી” આગળ ધાણું રાંડીને કાલાવાલા કરવા લાગી. “જીવો મેડમ નાય,”—તે બચુંને માજ કેહતી હતી—“મારી સજ્જ ઓછી કરાવો. શીરીન માયને સમજાવો.” તે કરગરીને કેહવા લાગી, અને “મેડમ ખુશી” પોતાના આ બાળક કેદીની સાવકી માનો સેનટેન્સ ઓછો કરાવવાના કારણસર સાંજની વખતે શીરીનના આરડામાં ગઈ.

સાંજના ૧૧ કલાક થયલા હતા. રાતના ૭ વાગતે મેહમાનો જમવાના હતા. માટે શીરીન પોતાના આરડામાં ઉતાવળથી બાલ હોરવા તથા કપડાં બદલવામાં મશગુલ હતી, તેવામાં બચું પોતાની દીકરીની અરજ લઈ આવી.

“મેડમ, તમે ઘણાં દયાલુ છો, પણ એ તમારું દયાલુપણું અચ્યાંને બિગાડશે. તમે અચ્યાંને લાડ લડાવો તેથી તે વીખરી

જશે. બુચી-જરીએ વાંક કીધાં ને બચ્ચાં વાંક કરે ત્યારે તેમને સળ ધટેછ.”

“પણ તે ધણી રહેછ, ને તેને કલ આપને રડતી દેખીને મને ઘણું લાગી આવેછ, બાઈ સાહેબ.” બચુંએ અરજ બુ-જરી. “બુચી પસંતાયો કરેછ, માફ માગેછ અને ફરીથી આગઈ નહીં કરવાની કબુલાત આપેછ.”

“વારં કીક છે, હું જોઈશ.” શીરીને કબુલાત આપીને પોતાની સાડીનો છેડો માથા ઉપર વાજામાં સાડીના છેડા વડે અ-જાણતાં ટેબલ ઉપરનો એક શુંદર દાગીના—સોનેરી મતરદાન—અપરે વાળ્યું, જે ગબડીને બાંધપર પડ્યું અને તેનો સોનેરી હાથો ધ્રુએ પડી ગયો.

શીરીને આ અકસ્માતથી ઘણી દલગીર થઈ. આપો વીલાતી દાગીના કોણ સમારશે તે વિચારમાં પડી, પણ ‘મેડમ બચ્ચાં’ એ તે સમારી આપવા આહું. તેની પાસે આ-વા દાગીના ખેમાલુમ રીતે વગરનાને એક “સીમેટ” હતો જે લેવાને તે ઝટ દોડી ગઈ અને તેની આ નહીં ધારેલી નોકરીના બદલામાં શીરીને બુચી-જરીની શિક્ષા માફ કરવાની કબુલાત આપી.

“મેડમ, એ દાગીના આજે પેહલાજ ભાગ્યો નથી.” ભ્યારે બચું તે શુંદર લાવીને વલગાવતી હતી ત્યારે શીરીને પોતાનો રાણ-ગાર કરતાં કરતાં તેની સાથ વાતે વલગી. “મારા લવજીએ આ અતરદાન પેહલાં તો પોતાની મરનાર બાયડીને ભેટ આપ્યું હતું અને અમીના કેહેછ કે તેનેજ હાથે તે એજ હાથામાંથી ભાગ્યું હતું. તે પાછું તેજી-જ સાંધ્યું, પણ એવું સરસ સાંધ્યું હતું કે કદી સાંધો જણાતો નહીં હતો. ત્યાર પછી એ આજે તેજ જગાએથી મેં ભાંભ્યુંછ અને તમે તેજ જગ્યાએથી પાછું સાંધાછ.”

આટલી વાતમાં જો બચુંના હાથ થડથડ ધુજવા માડ્યા હતા. ખરી વાત કે એ દા-ગીના પેહલાં બચુંનો હતો, ખરી વાત કે લવજીએ તેને પ્યારથી ભેટ આપ્યો હતો,

ખરી વાત કે એને હાથે તે ભાગ્યો હતો અને ખરી વાત કે એનેજ હાથે તે સંધાયો હતો. તે આગલું મુજબ બચુંને સઘણું યાદ આપ્યા પછી આજે તે સાંધો પાછો વલગાવતાં તેના હાથ કેમ ઠરે વારં?

“શું છે, મેડમ? તમારા હાથ કેમ ધુ-જેછ? એવા ધુજતા હાથે આ સાંધો કેમ સંધાયો?” શીરીને અચરત થઈ પુછ્યું.

આ સવાલનો બચુંએ જવાબ આપ્યા અગાઉ તો લવજી પોતેજ આપ્યો અને બચુંના હાથ વધારે ધુજવા લાગ્યા. તેણે આરડામાંથી જતી રહેવા કીધું પણ શીરીને તેને થોભાવી કે “નહીં નહીં, જાવો નહીં. આટલું અતરદાન સાંધવાનું શરૂ કીધું તો હવે પુરું કરો. મારા લવજી કાંઈ અંહી થોભવાના નથી. એ તો પોતાના મેહમાનોને મળવા દીવાનખાતામાં જતાર છે.”

બચું અતરદાનનો હાથો સાંધતી ઉભી રહી અને શીરીને પ્યાર ભરી માફી આહા-વાના મીઠા એહરા સાથ લવજી આગળ દોડી ગઈ. “દીકું કે લવજી? આજે વળી મેં કામ વગાડ્યું! કેવું મજેનું સોનેરી અ-તરદાન મારે હાથે ભાગી ગયું.”

લવજીએ જાજી કનવાર કીધા વગર બચુંના હાથમાંના અતરદાન આગળ નજર કીધી અને પોતાની બાયડીને એક પ્રીતી-મય અર્ચાંગનાં પોતાની બગલમાં લઈ તેની સાથે કાનમાં વાતો ચલાવી.

આ અદેઆઈ ઉપજવનારા દેખાવ ઉ-પર બચુંની નજર પડ્યા વગર કેમ રહે? તેની નજર વધારે એટલા માટે ખેંચાઈ કે એજ પ્રમાણે ભ્યારે બચું લવજીની બાયડી હતી અને ભ્યારે એને હાથે એજ અતરદાન ભાગ્યું હતું, ત્યારે એજ પ્રમાણે લવજી આગળ બચું પણ માફી આહવા ગઈ હતી અને લવજીએ તે પસંતાવાનો બદલો એજ પ્રમાણે બચુંને પ્યારથી વાલી આપ્યો હતો. તે સંધતો દેખાવ બચુંને આજે યાદ આપ્યો, પણ આજે તે સંધતો દેખાવ ખીજના સંબંધમાં બન્યોએ અને બચું તેની માત્ર

એક ચાકરડીની હાલતમાં તે દેખાવ જુવેછે, તો એ બિચારીની આંખો એ કૌતુકથી શું નહીં ભીંજાય?

શીરીન થોડી મીનીટમાં પોતાના ભરતારથી છુટી પડી બચું પાસે પાછી આવી ત્યારે શીરીનની આંખો પણ આંજુથી ભીંજાયલી હતી.

“મારા લવજીએ જાહેર કરેલી ખુશાલી ઉપર મારી આંખોમાં હરખનાં આંજુ આવી ગયાં” શીરીનને એણી વગર નહીં ચાલ્યું. “મેડમ બુશો, તમે જાણો છો કે પેલા મુવા પાપીના પાપનો ઘડો અંતે કેવો ફુટ્યો તે?”

બચુંએ “નહીજી” કહીને ગુપચુપ અતરદાન ઉપર પોતાનો હાથ અને નજર ફેરવી રાખી.

“મારા બાઈ દોલીનું નિર્દોષપણું સાબિત થયુંછ અને હવે તે તદ્દન છુટો થઈ મારાં જ્વાલાં માખાપને પાછો આવી મળે તેને માટે આવતી શેરાન સુધીનીજ માત્ર ઓટ્ટી છે. પેલા બેહુ પાપી બંધવાએનાં નામ શેરાનમાં નોંધાયોંછ. તેઓ બેહુ એકેકને ગણે પડયાંછ.”

“તેઓ સામે ખૂન સાબિત થશે વાં?” બચુંએ શાંતીથી, જાણે કે કશી કનવાર ક્રીધા વગર કામ કરતાં કરતાં પુછ્યું, તો જોકે અંદરથી તેનું આખું દિલ આ નવા બતાવ ઉપર ધ્રુજતું હતું.

“હુસેનશાહના ખૂનમાં છાકટા રામજીનો હીસ્સો કેટલો હતો તે હજી નકી નથી પણ પેલા લુછા જમમુ—‘જમસેદજી શેઠ’ ના તકસીરવારપણા વિષે તો કશો રાક રહ્યો નથી. હે બાદા! તારો ઈનસાફ ખરેખર છે! મુવા પાપીનું પાપ ધીમે ધીમે કેવું પા-હાર નીકલતું જાયછ. મારા લવજી એ વિષે વાત કરવા ચલાતા નથી અને તેમાં એવણનો વાંક નથી. એજ મુવા ચંડાલ બિચારા લવજીને કેવો છુપો ધા ક્રીધોછ, તે ધા આ બોપાળાંથી સઘલા તાજ ચાય-છ, માટે હું પણ લવજી સાથે એ વિષે જીજી વાત છેડતી નથી. પણ બહુ વાત

ક્રીધા વગરજ ચાલતું નથી. મારા દોલીના છુટકારાના હરખમાં લવજીના આગલા જ-ખમ સઘલા વીસરી જાયુંછ અને મને લવજી પોતેજ અટકાવતા નથી ત્યાંસુધી વાત ચલાવ્યા કરેંછ.”

બચું ચાહતી હતી કે આ તેને બાલનારી બકબક બંધ પડે.

“તમે માનશો, મેડમ? પેલી નાપાક મ-રીયમને વિષે આપણે બધાં એમ ધારતાં હતાં કે પોતાના બાપના ખૂન પછી તે પુત્રીથી નહાસી ગઈ ત્યારથી મારા દોલી સાથે ગઈ હતી. પણ તે સઘણું ઓટું પડ્યુંછ. મર વકીલ ચાલાકાથી તેની સોડ બધું કલ્જા-બ્યુંછ અને તેના સાર એ છે કે એ રાંડ દદા તો દોલી સાથે નહીં પણ એજ લુછા જમ-મુ—‘જમસેદજી શેઠ’—સાથે રહેલી હતી.”

અરેરે! ત્યારે બચુંએ એકવાર એજ લુછા ઉપર વિશ્વાસ મુક્યો તે કેવા પાપી ઉપર હતો તે બચું ગમરાટના શીકા ચેહરાથી વાદ કરતી હતી.

“હવે મને કહો, મેડમ બુશો, કે મારા લવજીનું આ બતાવથી કેવું જીગર વીંધાતું હશે!” શીરીને બચુંની આ અજબી સત્તા વણી ચાલુ રાખી “તમે વિચાર કરો, મેડમ, કે મારા લવજીની આગલી બાયડીને એજ મુવા ચંડાલ કુસલાવી ગયો કેતી? આહા! તે કમબખત નાર બચું જો આજે જીવતી હોતે તો તે બિચારીને જીવતાંજીવ-ત જો કાંઈ પસતાવો થયો હશે તેના કરતાં આજે તેને કેટલો વધુ પસતાવો થતે? તે જોતે કે જેના ઉપર વિશ્વાસ મેળી તે ના-દાન નારી પોતાના ધણીનું પેર છોડી ગઈ તે માત્ર એક લુછોજ નહીં, એક રંડીખાજ માત્ર નહીં, પણ ધાતકી ખુની હતો. મેડમ, તે આ લવજીનીજ બાયડી હતી, તે આ બચ્ચાંનીજ મા હતી, તે જો આજે જીવતી હોતે તો આજના બતાવથી તેનું જીવતાંજીવત મોત થતે. પણ સાંરે થયું કે તે આ મોત સરખો પસતાવો જોવાને જી-વતી રહી નથી.”

આ ડોકાણે બચુંએ એક સરદ હાથ મા-
રી. તે બેથુધ થઈ પડી જતી હતી. પેલું
બાગેલું અતરદાન તુર્તનુંજ આપું થયલું
પાછું તેના હાથમાંથી પડી જતું હતું.

શીરીને બેહુને બચાવી લીધાં, બચુંને
પુરસી ઉપર બેસાડી દીધી. બચુંએ તુર્તજ
હોશ્યારી પકડી.

“બચું! બચું! તું આમ જાહેર થઈ
જવા સારું આ ઘેરમાં આવી નથી. તું તા-
રાં બચ્યાંની જતન સારું આવીછે. તું સધ-

સો બલાપો બચવાનો ડરાવ કરી આવીછે.
અને આ શું?” તે પોતાના મનથી આમ
બોલી.

બાગેલાં અતરદાનના આ સંજોગ ઉપર
પોતાની માતાનું પેલું મતરેલું માથું તેણે
યાદ કીધું. તેને તુર્તજ હીમત આવી ગઈ.
તેને અતરદાન સાંધવા સારું ઉભી રહેતાં
રહેતાં મન લંગડા પગની વાકથી ફેર આ-
વી ગયા હતા એવું બહાનું કદાકી તે પાછી
પોતાના ઝોરડમાં ગમ.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

એક આગની ખૂમ—એક ભૂતનો ભય.

લવજીને ત્યાંની આજ રાતની ચરચા
ભરેલી જ્યાકતમાં તેના સમરા પાહાલણજી
બાગ લેવાના હતા. પણ તેવણે છેલ્લી ઘડી-
એ ના ફેલવડાવ્યું.

આજ તેવણ ઘણા ખુશીમાં હતા. ઘણે
વર્ષે આજે પેહલીજવાર તેવણ પોતાની જો-
ક—અને જોઈ કરતાં કુખથી વધારે જોક
થયલી—ઘણીયાણી હીરાંબાઈની સાથેજ
ઘેરમાં જમ્યા હતા.

બચુંની મીરાણે પાહાલણજી હીરાંબાઈની
હાલત પણ આજે દયા આણવા જોગ હતી.
પાહાલણજીને પણ આજે પસતાવાનો દહાડો
હતો. પોતાના દીકરા દોલીનું નિર્દોષપણું
સાબિત થવા માટે તેવણ દિલગીર નહીં હતા,
પણ આવા એક નિર્દોશ દીકરાને તેવણે ના-
હેક સત્તાવ્યો અને દોલીના કદમાં કદા દુરા-
મનનો ભાગ તેના બાપેજ બળવ્યો એ
ખ્યાલથી તેવણનું દિલ કમકમવા લાગ્યું.
આજ ક્યાર બાર વર્ષ થયાં પોતાનાં બાપડી
છોકરાં, કુટુંબ પરિવાર અને લવજીની વઠીક
સામે થઈ પાહાલણજી શેડ પોતાના ખીંડી-
કણ બેઠાને ખૂનજો યુનેહગાર ડરાવવાની
જે હુજત લીધી તે સઘળી ખોટી હુજત હતી
એવી પોતાની ખાતરી થવાના ખ્યાલથી હવે
તેવણની રામ છંડાઈ નહીં અને લવજીને

ત્યાં આજે તેવણ જમવા નહીં ગયા તેનું
એક કારણ એ રામનું હતું.

પણ જેમ પોતાના દીકરા દોલીની દુરા-
મની આ બાપની છાતીમાંથી દરે થઈ તેમ
ખીજ હાથ ઉપર હવે દોલી વિધિના ચાર
તેજ છાતીમાં છલકાવા માડ્યો. ગમે તે કહે
પણ બાપ તે બાપજ. પોતાના દીકરાને પો-
તાને હાથે ગેરમતસાકને લાંબે પાહાલણજીને
પિતા દાખલનો કુદરતી ખ્યાર બમણો ઉભરી
નીકળ્યો અને હીરાંબાઈનું હૈડું તેથી અંતે
હસતું થયું.

“હીરાં, હીરાં, આ તો બધું ઉલટાઈ ગયું!”
એ બે ડાસા ડાસી માઠી બેચર એકલાં વાતે
બેઠાં. “અગરજને દોલી માત્ર તાર દહાડા
ઉપર આવ્યો હોતે તો તેના નિર્દોષપણાના આ
સઘળા પુરાવાની ગેરહાજરીમાં મેંજ, સગા
બાપેજ તેને સુલીએ ચહાવી દીધો હોતે.”

“સાચું તે સાચુંજ રેહજ. સાચાંને સોનાં
ચેડે જેમ વધારે ભાંજાયે, છુંદીએ, કુટીયે
કે તાપીએ તેમ તે વધારે ને વધારે સાચું
દેખાતું જાયજ.” હીરાંબાઈએ સાચાંને સોના
સાથ સરખાવાની મીરાણ આપી.

“પણ મેં જો મારી હુજત ખરી પાડી
હોતે તો હું કેવાં મહા પાપમાં ભરણો હોતે!
હૈં હીલ્લુ?” પાહાલણજીએ પસતાવો કીધો.

“હવે એ દુઃખ યાદ ના કરો. મુગરાના કરો કે આપણો દીકરો આપણને પછી જલદી આવી મળશે અને મરતી વખતે મારી છાતીને ધીરજ મળશે.”

“પણ તે આવશે કેમ? હીલ્લુ, શું દોલીને તું જીવતો ધારેછ? હું તો નશી માનતો. મૂર વકીલ અને ખીજાઓ કેહેછ કે દોલી જીવતો છે અને તેને તેઓ શેરાન કોઠમાં હાજર કરશે. એ વાત મારા માન્યામાં નહી આવતી.”

“આવાં રે! એમ ના બોલો! હું તો માનું છ અને તેનીજ ઉમેદપર જીવું છ. લવજી તો પેલેલથી આપણને કેહતો આઓછ કે દોલીની માએ મરી ગયલી નથી. એ આપછ રહ્યો જીવતો છે અને તેને લવજીએ જીવતો દોડાછ. હા! આ બધા લવજીના પરતાપ ને! એ જીભરાયાએ આપણને આ નવું જીવતદાન બખચું છ હાં!”

“આદા એને સલામત રાખે!” પાહાલજી-જીએ પોતાના જમાઇને દુવા દીધી. “આપણી શીરીન ખરેખર બાવવંત કે આંધો ધણી તેને મળ્યો. અગરજો દોલીની હૈયાતી વિષે લવજી બહુતો હોય તો એ શીરીન અબહુ નહી હોય. એ માઠી બેયરની સુજ એકજ છે. પણ એ દુકતી કામાને હું પુછીશ કે એ કામાએ મને કોઈ દહાડે કેમ નહી ચેતાવ્યો કે દોલી તો જીવતો છે?”

“ચેતાવ્યાથી તમે માનવાના હતા? લવજીએ તમોને ઘણાખી ચેતાવ્યા પણ તમારી આતરી કયાં થઈ હતી?”

“મને વેહમ એટલોજ હતો કે જો દોલી નિર્દોશ હતો તો તેને નહાશી જઈ પોતા સામે ખોટો રાક ઉભો કરવાની શી જરૂર હતી? તે નહાસી જવા છતાં નિર્દોશ કેમ રહે?”

“નહી, નહી. પાહાલજીજી, આપણો દીકરો નિર્દોશ છે અને તેને તમેજ તમારી છાતી-એ આંપીને કોટી કરશો.”

“આમીન! આમીન!” આ પ્રમાણેની શુકર અને દુવા યુજારીમાં બ્યારે પાહાલજીજી અને હીરાંબાઈ રાત યુજરતાં હતાં ત્યારે

તેમની દીકરી અને જમાઈના મોઢી કાસ્ટલના મેહલમાં વધારે ધામધૂમ ચાલી હતી.

આ જીયાકૃતમાં હમાયજી જમવા આવ્યાં હતાં અને જાંહગીરશાહ મુગામોદી પણ પોતાના મસતીખોર દીકરા રસતમ સંગથે જમવા આવેલા હતા. ખાનાની ટેબલ ઉપર બધો વખત દોલીના નિર્દોશપણાની અને જમસુના અપરાધની વાત ચાલી રહી હતી અને જોકે લવજી બે ચાર વાર એ વાત વિષે નાપસંદગી બતાવી રહ્યો તોપણ તેણે જોયું કે એ વાતજ અટકી નહી રોકે એવી હતી.

રાતના અગિયાર વાગતે સંઘલી મિજલસ ખુશી ખુશીમાં ખતમ થઈ. મેહમાનો પોતપોતાને ઘેર ગયાં, ઘેરના માણસ સર્વ જીંધી ગયાં, અને મોઢી કાસ્ટલ રાતની એકાંત શાંતિમાં પડ્યો.

મધરાતની વખતે એકાએક દાસી મેરિઅન સુતી હતી તે ઘોરજામાંથી આગની ખૂમ સંભળાઈ. મેરીઅન જોકરાંઓના ઘોરડામાં તેઓની જતનને માટે સુતી હતી. એ ઘોરડો ઘેરના પાછલા ખણમાં પોતેજાજ મંજળા ઉપર હતો. તેણે ઉંઘમાં કાંઈ “આગ! આગમાં!” એવા શબ્દો સાંભળ્યા. તે શબ્દો ઘોરડાની પછવાડેના કંપાઉંડ તરફથી આવ્યા હતા. કોઈ ચાકર જેવા મર્દના મોહમાંથી એ શબ્દો ઉંઘમાં મેરીઅનને કાને પડ્યા હતા.

મેરીઅનને અસલથીજ આગની ખીંકી હતી. તેનો બાપ આગમાંજ બળી મુવો હતો. માટે મેરીઅન સદા સુતી વખતે દીવા ધણી સંભાલીને સુતી હતી અને તે દીવા કરવા કરાવવામાં, દીવાની આસપાસ કાંઈ ચીજો નજદીક નહી રાખવા દેવામાં અને એવીજ ખીજ બાપતોમાં ધણી ચોકસ હતી. તે “આગ! આગમાં!” એવા શબ્દો કાને પડતાંજ બડકાને ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠી, લાગલીજ બારી આગળ દોડી ગઈ અને બારીમાંથી ડાકું કાઢાડી બાહરના માણસને ગભરાટમાં પુછવા બડી.

“શું? શું? આગ? આગમાં?” તેણે પુછ્યું.

“હા! હા! જલદી કરો.” તેને જવાબ મળ્યો.

“પણ એકાએક? અચ્ચુઅચ્ચ શું થયું?”

“હા. અચ્ચુઅચ્ચ! એકાએકજ!”

“અરે! પણ જોસમાં છે કે?”

“હા. હા. ઘણા જોસમાં. વાત ના કરો! રાત કરવાનો વખત નથી. જલદી બાહાર નીકલો!”

આ સંજુનો સાંભળતાંજ મેરીઅને આગની બૂમ ઘણી વધારી મેળી. તે વધારે તલાશને માટે થોભી નહી. તેણે પોતાના હવાલામાં લીધેલાં બાળકોને બર ઉંઘમાંને ઉંઘમાંજ ઉપાડી લીધાં—એકને બાંધપર લીધું, બીજાને કેડે ચઢાડ્યું અને એ રીતે તેમને લઈને દાદર ઉપર દોડી જતાં તે જોતલા ઝોરડા પસાર કરી ગઈ તે દરમિયાન આગળ “મારે! બાપરે! આગ લાગીરે! બળી ચાલ્યોરે!” એમ ચીચારી અને જુઓ પાડી આખાં ઘેરને જગાડતી ગઈ.

મેરીઅનની પાસેના ઝોરડામાં નાનો જલ સુતેલો હતો તે ચાંકી ઉઠ્યો, તેનીજ સામેના બીજાણા ઉપરથી બુચી-જરી રડી ઉઠી, વળી તેની પડોરામાં ‘મેરુમ બુચો’ નો ઝોરડો હતો તે ઘણા ગભરાટમાં ભડકી ઉઠી. ‘મેરુમ બુચો’ ની સામેના ઝોરડામાં અમીના બીજાં નાનાં બાળકોને લઈ સુતી હતી તે પણ ભડકી ઉઠી. દાદરની સામેજ એક સુંદર દિવાનખાનામાં લવજીનો સુવાનો ઝોરડો હતો, ત્યાં મેરીઅને આગની બૂમજ માત્ર મારી નહી, પણ તેની બાંધે મારેલાં અને કેડે ચઢાડેલાં બાળકોએ ઉંઘ, બીહીક અને પુણાની મધરાતની સરદ તાહાડ વચે રડારોલ કરી મેળી જ્યાં લવજી અને શીરીન પણ દોડ મારતાં બાહાર નીકલી આપ્યાં.

મેરીઅન પોતાના શેઠ શેઠાણીને માટે થોભી નહી. તે રડતાં બાળકોને મુગાં રાખવાને પણ બુલી ગઈ હતી. તે પોતેજ રડતી અને ચીચારી, પાંડતી તો બાળકો નહી શો સોહોર મચાવે? શીરીન સપાટ વગર, રાડી વગર, બીજાના ઉપરથી દોડી

આવી, ‘મેરુમ બુચો’ માત્ર એક શાલજ લપેટીને ઝોરડાની બાહર ચાલમાં આવી ઉભી. મોટાં છાંદરાં પણ બરાબર કપડાં વગર દંધાડે પગેજ ઝોરડાની બાહર ચાલમાં દોડાદોડી કરવા લાગ્યાં. આગમાંથી જીવ બચાવા નહાસી જતી વખતે કોઈ કપડાં કે છુટ મોજાં પેહરવા બેસતાં નથી. ટુકમાં લવજી ઝોરડાની બાહર ચાલમાં આવ્યો ત્યારે તો આખું ઘેર જગી ઉઠ્યું હતું અને સર્વે કોઈ રડારોળમાં પડ્યાં હતાં.

એકલો લવજી થંડો હતો. તેણે આ વખતે ધીરજ રાખી. તેણે પેહલાં તો દાદર તરફ જોયું કે નહાસી જવાનો એ માર્ગ તો સલામત છે. દાદર સલગી ઉઠ્યા નથી, ત્યારે ઘેરમાં બીજાં શું સલગ્યું? આગ ક્યાં છે? લવજી આસપાસ જોવા લાગ્યો, પણ કશી નિશાની નજર પડી નહી. અને તોપણ આખાં ઘેરમાં ગભરાટનો કાંઈ પાર નહી હતો. માળા ઉપર ચીચારીનો હેડલની રડારોળથી પડ્યા માત્ર પડતો હતો.

લવજી તાવડતોય મેરીઅનના ઝોરડામાં દોડ્યો. આગ તો ત્યાંની નહી હતી. તેણે બારીએથી બાહાર જોયું તો એક ચાકર ઉભો રહી બૂમ મારતો હતો “ચાલો! ચાલો! પેહલાં થાવો! જલદી બાહાર નીકલો! શું થયું? બધાં જુઓ મારેજ, પણ કોઈ બાહાર કેમ નથી પડતું?”

લવજીએ બારી ઉપરથીજ આ માણસને પુછ્યું “શું છે? એ કોણ છે? કોણ ગડબડ કરેજ?”

“અરે સાહેબ એ તો હું મોકો છું, સાહેબ.” તે ચાકરે લવજી શેઠના સાદે ઝોળખતાંજ નમનતાઈથી જવાબ આપ્યો. “સાહેબ, હું પાહાલણજી શેઠનો મોકો છું.”

“મોકો? કેમ? શું છે? મોકો, તું અત્યારે ક્યાંથી આવ્યો?” લવજીએ અચરતીથી પુછ્યું.

“બાગમાંથી આવ્યો સાહેબ, પાહાલણજી શેઠના બાગમાંથી!”

“ક્યાંથી? આગમાંથી? આગ ક્યાં લાગી-

છ?" લવજીને પણ "આગ" જેવું સંભળાયું.

"અરે 'આગ' નહીં 'બાગ' સાહેબ, 'બાગમાં' થી." માકો વધારે બેસયો બો-
ળ્યો. "મારા શેઠ પહાલણુજીને એકાએક કાંઈ થઈ આવ્યુંછ, સૌહેબ. અને બાઈએ તમોને તથા શ્રીરીતબાઈને જલદી તેડી લાવવા મને મોકળ્યોછ. હું ત્યારનો ઉભો રહી ખૂમ મારેછ કે પાહાલણુજી શેઠની મદદે કોઈ જલદી ચાલો, પણ કોઈ સાંભળતું જ નથી. બધાં જગેછ બધાં ખૂમ માર્યા કરેછ, પણ કોઈ બાહાર નથી નીકલતું."

"પણ શેઠને શું થયુંછ, માકા?"

"અચ્ચૂચ્ચ કાંઈ થયુંછ, રાતના બાર વા-
ગતે મેરીમાં ગયા ત્યાં પડી ગયા અને 'કાંઈ-મળે-નહી' થઈ ગયાછ તમોને જ-
લદી તેડેછ. કોઈ જલદી ચાલો."

આ પેગામ પોંદ્યાકીને માકો દોડી ગયો. અને આ આગની ખોટી ખૂમ લવજી તુર્ત સમજી ગયો.

માકો યુંગણો હતો, અને તેમાં વળી છેકી બે દહાડાની રાખત સરદીથી તેનું નાક બંધ થવાથી તે વધારે યુંગણો થયો હતો તે 'બાગ' બોલતો ત્યારે 'આગ' સંભળાતું હતું. લવજીએ પોતે તેમ સાંભળ્યું હતું, માટે મેરી-
અન પણ 'બાગ' ને બદલે 'આગ' સાં-
ભળી ખીંચી હતી. માકો 'બાગ' માંથી 'અચ્ચૂચ્ચ' આવીને ગભરાટમાં 'જલદીથી' કોઈને પણ 'બાહાર નીકલવા' કેહતો હતો તે આ 'આગ' ની ખૂમનું કુળ હતું.

લવજી તુર્તજ અંદર દોડી ગયો અને એકાં મળેલાં કુટુંબ મંડળને ઠપકો આપ-
વા લાગ્યો. તેણે હસી પડીને સંવેને ખરો ખોલાસો કહી દીધો. "તમે લોક શાના ખીંહિછ? આગ શી ને વાત શી? આગ ક્યાં લાગીછ? મેરીઅને આજે રાતે દારૂ વધારે પીધોછ, છાકટી થઈછ અને તેથી એણે આગનું સ્વપનું માત્ર દીધુંછ. જાઓ, બધાં જણ જઈને ઉંઘી જાવો. આગ, બાગ કેથે લાગી નથી."

બધાંનો ગભરાટ નરમ પડ્યા છતાં હજી તેમની ખીંહીક ભાગી નહીં હતી. મેરીઅન જે આખાં ભાંયતણિયાંમાં ફરી વળીને આ-
ગની કશી નીરાન નજરે નહીં પડવાથી ફજેત થઈ હતી, તે પોતાના શેઠના આ શબ્દો સાંભળી પાછી માળા ઉપર દોડી આવી અને પોતાના બચાવ કરવા લાગી.

"સાહેબ, મોરડાની બારીએથી મેં આ-
ગની ખૂમ ચોકસ સાંભળી. વળી કોઈ બો-
લ્યું કે 'સઘલું અચ્ચૂચ્ચ થઈ ગયુંછ.'—
'જલદી ચાલો'—'કોઈને જલદી મોકલો' તે ઉપરથી મેં ખૂમ ઉઠાવી."

"મેરીઅન, તે બચાવને નાહક ખીંહીવ-
ડાવ્યાંછ." લવજી તેને ઠપકો દઈ બોળ્યો.
"તું હમેસાં સહરાવીને બોલેછ. તારી સહ-
રાગાતથી આગળ મને નુકસાન થયલુંએ અને હજી તું નુકસાનજ કરેછ. જા, હમણાં તો છોકરાંને લઈ જઈ પાછાં પોઢાડ."

ખીંચેલાં છોકરાં હજી ઉંઘી જવાને ડરતાં હતાં. લવજીએ બચાવને પટાવી તેમની ખીંહીક ભાંજી અને તેમને થંડાં પાડ્યાં અને તેમને પોતાની સાથે લઈ જઈને પોઢાવ્યાં.

આ વખતે પુણામાં બે દિવસની થંડી થાંધર નીકલેલી હતી. બધાં બચાવ ગરમ કપડાં વગર, પગ ઢાંક્યા વગર ગરમ બિ-
છાણા ઉપરથી બાહરની ચાલમાં પવન અને સરદીમાં નીકળી આવ્યાં તે લવજીને મુશ્કેલ ગમતું નહીં હતું.

પણ પેલા જાલની હાલત શી હતી? તે ખીંચી ખવાતું ચાલેલું શુંદર પણ દરદી બાળક વધારે ખીંચું હતું. તેના ઉપર શ્રીરી-
નની સહુથી પેહલી નજર પડી. તે દાદરને ટેકીને ઉંધાડે પગે થંડીથી થથરોતો હતો. તેણે પેહરેલું કુરતું ઉતારું હોવા છતાં થંડું થઈ ગયું હતું. તેનું શરીર ભીનું, તેની આમડી હવાયલી, એવી હાલતમાં એ દુખી બચાવને તેની માથાએ દીધું તેણે પોતાની કેડ ઉપર ઉંચકી શ્રીરીન તેને પોતાના આ-
રડામાં લઈ ગઈ અને પોતાનાજ બિછાણા

ઉપર સુવાડી પોતાની ગરમ ધાખરી ઓરાડી.

બચું (મોઝમ બુશો) બુચી-જરી, નાનો કણ અને ખીજાં બાળકોને પોઠાડવામાં રા-કાયલી હતી. અમીના બચુંની પાસેજ હતી. મોઝમ બુશો અને અમીના બંને જણીઓ આ કુમલાં બાળકોને પાછાં સુવાડવા લઈ જાયછ એટલું જોઈને લવજી પોતાના ઓરડામાં ગયો.

અંહી તેણે જોયું કે જાલને આજે તો શીરીને તેના બાપનાજ ઓરડામાં તેની મા-નાજ ખીજાના ઉપર સુવાડયો હતો. એ બાલક ઉંઘી ગયું હતું અને શીરીને તેને ગરમી આપતી હતી.

અંહી લવજીએ શીરીનની મા તરફથી અચ્ચુચ આંતેલું તેડું શીરીનને ધીરજથી કેહવાની તક લીધી. શીરીનના ગર્ભમાં ત્રણ મહીનાનું બાળક હતું અને શીરીનની હાલત ઘણી નાજુક હતી, માટે લવજીએ તેના બાપની અપર તેને ઘણી આસતેથી, તે નહી ખીદે તેમ કહી સંભળાવી, અને પછી પો-તેજ ગાડી તૈયાર રખાવેલી હતી, તેમાં પો-તાની સાથેજ શીરીનને તેના બાપના ઘેર લઈ જવા સાર તૈયાર થવા કહ્યું. પોતાના પિતા અચ્ચુચ બેમુઘ થઈ પડવાની અપ-રથી શીરીનને ઘણી હેબત લાગી. તે રડવા પડી. અને લવજીની ધીરજવાન પઠાવતથી તે સાડી પેહરી તૈયાર થવા લાગી.

પણ હજી એક ખીજો ગભરાટ બાકી હતો. આજે મોઢી કાસટલમાં કાંઈ ગભ-રાટપર ગભરાટજ થયા કરતો હતો.

તૈયાર થઈને બાહર નીકલતાંજ આખાં ઘેરમાં એક ભયભીત ચીરા કાને પડી અને લવજી એકદમ ચોકીને ઓરડાની બાહર જોવા ગયો. શીરીન પણ પછવાડે દોડી ગઈ. તેણે એમ ધાસ્યું કે ઘસી મેરી અને પોતાના હાથમાંનાં છોકરાંને નાખી દીધાં અને તે-ઓની આ ચીરા હતી.

તેમ નહી હતું. આગની ખીંચેલી મેરી અને તો પોતાના નાજુક બોજૂને સુવડાવવા માટે તેમના ઓરડામાં જઈ ચુકી હતી.

આ ચીરા તો અમીનાએ પાડી હતી. છો-કરાંને તો અરેબર અમીનાએ નાખી દીધું હતું. બુચી-જરી ઉંઘરેડી હોવાથી અમીનાએ તે છોકરીને સુવાડવા લઈજવાને પોતાના હાથમાં ઉંચકી હતી. અમીનાના કુવતને માટે બુચી-જરી અલખતાં ઘણી ભારી હતી.

પણ તે ભારી હોવા સાર અમીનાએ તેને નાખી દીધી નહી હતી. અમીનાને અચ-ચુચ ખીજીક પેળી, તે ધુજવા પડી અને તેથી બુચી-જરી તેના હાથમાંથી પડી ગઈ.

લવજી આવીને જોયછે તો અમીનાને કોઈએ ભાખી ખાંચી હોય તેમ ઉજલી પુણી જેવી અને શીકી કમરપ જેવી દાદરના કો-રાને ટેકા દઈ ઉભી ઉભી કંપતી હતી અને તેનામાં ઉમું રેહવાની ખીતાકાત નહી હતી.

બુચી-જરી અચ્ચુચ ફાર ખાઈ પોતા-ના બાપના હાથમાં દોડી આવી અને તેના બાળામાં માયું નાખી રડી પડી.

“શું છે, શું છે? અમીના?” લવજીએ ઉતાવળમાં પુછ્યું “તે કાંઈ ભૂત દોડો હોય તેમ તું ખીદેછ?”

“હા, શેઠ! હા, મેં ભૂતજ દોડોછિ.” અમીના હેબતેલી બોલી હતી.

“આજે તમે લોક બધાં ગાંડાં કેમ થયાં?” બુચી-જરી અમીનાને જોઈને વધારે હેબત આવી પોતાના બાપને ટોટે વલગતી હતી તેને પોતાની છાતી સાથે દાખીને લવજી બોલ્યો. “તમે લોકને આજે શું થયું? એકને નહી આગની આગ જણાઈ, અને ખીજાંને વળી નહી ભૂતનો ભૂત જણાયો!”

“શેઠ, મને માફ કરો. પણ હું અરે ક-હુંછું!” અમીના ભોંયપર ફસડાઈને જાર બેજાર રડવા લાગી. “ભૂત! ભૂત! અરે ભૂત મેં દોડોછિ! આ બોદા! મીડોગારો મુકજે! અને આ ઘરમાં સહુ તાહું મીહું રાખજે!”

“અમીના, તું મને જવાબ દેયછ કે વાયળની કાની ખાલી ગોધીયાઈ કરેછ?”

લવજીએ હવે જરા નેણ ફેરવીને તેને ધમકાવી.

પણ અમીનાએ જવાબ નહીજ દીધો. તે મુગી મુગી ઉઠી ઉભી થઈ, પોતાની

આંખો લુછી બુચી-જરીને પાછી પોતાના સવારીનમાં લીધી અને તેને તેના ઓરડામાં મુકાડવા ગઈ.

ગાડી તૈયાર હતી. પાહાલણુ શેઠને ત્યાં જવા માટે હવે વખત ઘણો થઈ ગયો, માટે લવણુએ શીરીનને ઉતાવળ કરાવી.

“એ આજે છે શું? અમીનાને શું થયું હશે?” શીરીને ગાડીમાં બેસતાં બેસતાં લવણુને પુછ્યું. “અમીનાએ શું કોઈ ભૂત દોડા હશે?”

“સમભ્યા કર, શીરીન.” લવણુએ સમજાવવામાં જવાબ દીધો અને ગાડી દોડી

ગઈ. “તું જાણતી નથી, અમીના ભૂત દાકણને મને છે તે? આગળથી એ એક વખતે ખીંચી હતી. તેને કાંઈ ખોટી ખીંચી કાઢ આવી હશે. જે મીસાલે મેરીઅનને આગનો ભય છે અને તેથી આજે બધાને ખોટાં ખીંચીવડાવી માથાં, તે મીસાલે અમીનાને ભૂતનો ભય છે અને મેરીઅન પોતાના ભયથી આખું ઘેર જગાડ્યું ત્યારે અમીનાને એ કીર્તિની અદખાઈ લાગવાથી એણે પણ પોતાનો અભયરો પુરો પાડ્યો.”

એમ નથી. વાંચનાર, અમીના કહે છે કે ‘મેં ભૂત દોડા’ તે એક લેખે આટું નથી.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

ત્રણ મહીનામાં કેટલો ફેરફાર! એક ભેદ.

ત્રણ મહીના નીકળી ગયા. અપરાધિઓની આપત્તિ શેરાનની સઘલાં જળુ વાત જોતાં હતા. ઉપલા બનાવને દહાડે એ શેરાનને ત્રણ મહીનાની વાર હતી. પણ તે વારખી વીતી ગઈ.

પાહાલણુ છીરામોગી ઉપલી રાતે અચચચ પડી ગયા ને બેશુધ થયા ને લવણુ તથા શીરીનને રાતોરાત ખોલાવી મંગાવ્યાં તે લકવાની કસર હતી. એ દહાડે રાતે તેવણુ બિચારા પોતાના બેટા દોહીના નિર્દોશપણાથી કેવા હરખમાં આવી ગયા હતા તે આપણે ઉપર જોયું છે. એ હરખ એટલાંબધાં વર્ષના બળાપા અને દુઃખની મુછવાડે એટલો અચચચ આવી ગયો કે તેના જોસમાં પાહાલણુ શેઠના ભેજાં ઉપર લોહીનું જોસ ચઢી ગયું અને તે જોસે તેવણુને લકવા ઉપર નાખ્યા.

જીવાનોને અચચચ જીસામાં આવી જવાથી નુકસાન થાય છે તો જુઠાંબેને નહીં શી ખરાખી થાય?

આ લકવાની અસરમાંથી આ ત્રણ મહીનામાં પાહાલણુ શેઠ પાછા સાજા થવા માડ્યા હતા, પણ આગળના જેવા તેવણુ

કદી પણ ટટાર થયા નહીં. તેવણુની દોડી ઉપર અને જીભ ઉપર લકવાની કસર મહી અને ડાકટરે કેહવા લાગ્યા કે જો ખીજાં હમલો થશે તો એવણુ પાણી પીવાખી ઉભા રહેશે નહીં.

મોટી કાસ્ટલમાં ઉપલીજ રાતના ગભરાટથી ખે જળુ ઉપર માઠી અસર થઈ હતી. એક તો અમીના ઉપર થઈ કે જેના મનમાંથી ભૂતનો ભય પાછો નીકળી ગયોજ નહીં. તે આખો વખત ઊંઘમાં ચાલતી હોય તેમ કામ કરતી હતી. તેને બ્યારેખી જોવો ત્યારે તે ઝૂંપતી હતી; કલાકના કલાક મુગી બેસી રહેતી અને તેવામાં જો જરા ખોલાવી તો ભડકી ઉઠતી હતી.

ખીજા માઠી અસર નાના જાલ ઉપર થઈ અને તે સહુથી દુઃખદાયક બનાવ હતો. આગની ખૂમના ગભરાટમાંજ તે કુરાં પાધરાં કપડાં વગર, અંગ ઢાંઝ્યા વગર, પગમાં જોડા વગર, સર્દ જમીન ઉપર પવનના કુફાટા વચે ઓરડાની બાહરે નીકળી આવ્યાથી તેને જોરાવર સંલેખમ થઈ આવ્યો. અને દરએક મળા જાણે છે કે ખીવાલાં બચ્ચાંને સંલેખમ થાય તો તેનું દરદ વધે છે.

આ ત્રણ મહીનાની વચે જાલની હવા ફેરફારને માટે લવજી શીરીન અને પોતાનાં બંધ્યાને લઇને યુવધ ગયો. ત્યાં પણ “જમશેદજી શેઠ” ઉપરના ખૂનના તોહ-મતની ચરચા ઉઠી રહી હતી.

યુવધમાં એક દહાડે લવજી બાહેર જવાની ઉતાવળમાં હતો, તેની ગાડી ઝોટી થતી હતી તેટલામાં કોઈ અજાણી ઓરત તેને પુછતી આવી. આ બાધ જીવાન, ખુબસુરત, આબરુદાર દેખાવની, આબરુદાર પોશાકવાલી, ધણા મલાહજી તથા રાશમ અને કાંકવાલી અને હંચા ખાનદાનની હોય તેમ લાગતી હતી. તે ઓરડામાં આવતાં વારજ શીરીને તેને ખુરશી આણી આવી અને લવજીએ તેને હાથ કરીને પેસાડી પુછ્યું કે “શું કુકમ છે, બાઈ? તમે કોણ છો અને કોણને પુછો?”

“હું તમનેજ, લવજી શેઠને પુછું.” તે ઓરત બોલી અને એટલીવારમાં તો તે એવાં ઋનુનમાં આવી ગઈ કે હિમી થઇને બોલવા લાગી અને શીરીન ધણી અચરતોથી જોવા લાગી. “હું જમશેદજી શેઠની બધણી-આણી પીરોજબાઈ થાઉં છ અને તે કેહતાં લજવાઉં છ. મેં સાંભલ્યું છે કે મારો ધણી કેદ પકડાયો છે, તેના ઉપર ખૂનનું તોહમત આવ્યું છે. જોકો તરેહવાર બોલે છે, પણ ખરું શું છે તે હું કશું જાણી શકતી નથી. કોઈએ મને કહ્યું કે તમને પુછવાથી સંધલો ખરો બાલાસો મળશે તે ઉપરથી હું તમને શોધતી આવી છું.”

લવજી શી વાત કરવી તેની આનાકાનીમાં પડ્યો. આવી એક આબરુદાર અબલાના ભર્તારની વીરધની વાત તેના મોહડાં ઉપર બોલી તેને કુખી કરવી વારે?

પણ આ ઓરત તો એ વાતમાં કુખી નહી હતી. “સાહેબ, તમે આનાકાની કરો છ,” તે ગાળો દતી બોલી. “પણ જાણજો કે એ મુઆ લુછાની સામે તમે જે કાંઈ ખરું બોલશો તેની મને રીસ નથી. એ નેહુસ્તની હું બાયડી છું, તેથી ફરજની મારી

તેની બાયડી દાખલ પોતાને ગણું છ. પણ તેમ ગણાવા માટે હું પોતેજ લજવાઉં છ અને પોતાનેજ કડવા દેવું છ. એ મુજબ એમ તમને કુખી કીધા તેમજ મને પણ કુખી કીધી છે. તક્ષત એટલોજ કે તમે તમારા કર્મ વાંક માર કુખી થયા છ, પણ હું મારા પોતાનાજ વાંકથી કુખી થાઉં છ. મારો વાંક એટલોજ કે હું જાણીશુજીને, પાંચ જોકની મતથી ઉલટી આવીને એ લુછા સાથે પરણી. જો આંખે આંધલી થઈ મેં હોળીમાં હોમાવી દીધું. એની સાથે પરણતી અટકાવવા મારી વડી બેઠને મને ધણી શિખામણ દીધી, પણ હું ધારતી હતી કે મારી બેઠન મારી અદેખાઈની મારી એમ બોલે છે, કેમકે એજ લુછો બેઠલાં મારી બેઠનને પરણવા કબૂલ થયો હતો અને પછી તેને દગો દધ તેણે મારી સાથે ગાંઠ વાલી હતી. લગનની બે દહાડા અગાઉ, એ લુછાનાં બપાઈ બિચારાં દીન-માયે પોતે મારે ઘેર આવી મને ચેતવણી આપી કે એ છોકરો લુછો છે ન તેની સાથે પરણી હું કુખી થઈશ. પણ તે વખતે હું તેને ફરેરાતો ગણતી અને તેથી બધાં દુશમનીથી એની સામે બોલે છે એમ સમજતી હતી. પણ પરણ્યા પછી છ મહીનામાં સંઘલું ખરું પડ્યું. એણે મને બાયડી દાખલ કરી ગણી નથી. બે આપ્પા મહીના એ મારી સાથે રહ્યો નથી. હું એને છોડી દઉં તે અગાઉ તો એ મને છોડી ગયો છ. પણ મારી સાથે મારા અને એના દીકરાને પણ છોડી ગયો છે. તે દીકરો મને ધણો જાણે છે, અને મારું કુખ્ય એટલુંજ છે કે આવા એક લુછા બાપનું તેને નામ મલ્યું છે અને એ નામ મારા દીકરાને ડાઘ લગાડે છે—”

“બાઈ, આ સંઘલી વાત સાથે મને કશું લાગતું વલગતું નથી.” લવજી તેને હવે વધારે બોલતી અટકાવા લાગ્યો. “તમારા ભર્તારની સામે કામ ચલાવવામાં મને કશો ભાગ નથી અને હું સંઘલું ખરાખર જાણતો પણ નથી. એટલુંજ કહું કે તે જો

તમારો ભર્તાર છે તો તમારાં કુખમાં હું બાગ લઉંછ.”

“હું તમારી સલાહ પુછવા આવીછ.” તેણે આજીજીથી વાત ચલાવી “હું બાણવા માચુંછ કે મને કેઈ રીતે ધનસાફ નહી મળે? અને તે ધનસાફ એટલેજ કે જે ધણી આવતી શેરાનમાં ફાંસી જવાનોછે તે ધણીના આ ફાંસી જવા અગાઉ હું તેનાથી તલાક લઈ છુટી પડું અને તેને ફાંસી દતી વેળા હું તેની ખાયડી નથી એમ સમજવાનો મને શંતોશ મળે એવો કાંઈ રસતો બતાવો.”

“બાઈ, એવો રસતો કાંઈજ નથી.” લવજી બોલ્યો “અને તમારે એમ બોલવું ધરારત પણ નથી.”

એટલું કહી પોતાનું કામ ઓટી થવું હતું તેને મોટે લવજી ચાલી ગયો અને આ અંજણી એરત શીરીનની સાથે વાત બેઠી. જમસુ ઉપરના ખૂનના તોહમતની જે વીગતો લવજીએ કેહવાને ના પાડી તે શીરીને ટુકમાં કહી સંભળાવી અને તેની સાથે ધણીક શિખામણુ પણ દીધી કે ‘બાઈ ગમે તેવો પણ એ તમારો ભર્તાર થાય અને ભર્તારની ખાયડી દાખલ તમારી ફરજ છે કે ભર્તારની બદગોષ્ટ પોતાને મોહડે નહી બોલવી, પણ તેની ખામીએ ઉપર પડેદો ઢાંકવો અને તેના ઉપર આકૃત આવી પડે ત્યારે તેની તરફેણ કરવી.”

પણ શીરીનની એ શિખામણુ આ “સુધરેલા જમાના”ની ખાયડીના ધ્યાનમાં ઉતરી નહી. તે બોલી કે “એની હું ખાયડી છું તે માત્ર દગાથી, ટરકટથી થઈછ અને તેથી ખાયડી દાખલની ફરજથી હું એના તરફ બંધાયેલી નથી.”

પુણની શેરાન પાસે આવી અને તે વખત ઉપર લવજીની મરજી સધલી ગડબડથી દૂર મુંબઈમાંજ રહેવાની હતી, પણ શીરીનનો જીવ કેમ માને? પોતાની ખાયડીની દલીલાથી તેને એ હિગામ ઉપર પુણે પાછો જવાની ફરજ પડી.

મુંબઈના હવા ફેરફારથી ખાળક બાળની

તખીયતમાં કશો સુધારો થયો નહી. તે તાજે શુલાખ વધારે ને વધારે કરમાતો ગયો. નવોદ જય આગની ગભરાટ કરનાર મેરીઅનનું! તે દહાડાથી આ કોમળ શેપાને જે સર્દી લાગી તેની અસરમાંથી તે ઉઠવા પામ્યો નહી.

ખિયારી બચું (મિડમ બુશો) પણ ખીમાર ચાળ્યા કરતી હતી. તેની ખીમારીને લીધે લવજી તેને બચ્ચાંની સાથે મુંબઈ લઈ ગયો નહી હતો પણ તેની ધણી હજીત છતાં તેને પુણે રાખી ગયો હતો. મોટે જાલ કેવો પીલાતો જાયછે તે તેની સાથે વસનારાંએને નહી લાગ્યું તેટલું બ્યારે બચુંએ ખે મહીના પછી તેને પાછો દોઠો ત્યારે બચુંને ધણુંજ લાગી આવ્યું.

અને તે વખતથી બચું પણ વધારે ને વધારે પીળાતી ગઈ. તેના કુખનો ભાર હવે ઘણો વધતો ચાલ્યો અને તે ભાર તલે એ નિર્દોશ નાર ધણી ચંપાતી ચાલી. તે કાંઈ આજરી નહી હતી. તેને દેખીતું દર્દ કાંઈ નહી હતું. તે ખાતી પીતી હતી—કામ કરતી હતી. બચ્ચાંની ચાકરીમાં જેવી ને તેવી બાહકર, હીમતવાન, ખડતલ હતી. પણ તેનું કુખ એકજ હતું. તે ગલાતી અને પીલાતી ચાલી હતી. અંદરથી કોઈ રોગ તેને ખાય એમ તે સુકાઈ ગઈ હતી. તે પોતે એ વાત સમજતી હતી. તેની બેહેસતન મા એમજ ગલાઈ ગલાઈને મરણ પામી હતી.

પણ ત્રણ મહીનાના આ બનાવોમાં એટલેજ ફેરફાર થયો નહી હતો. ખીજે એક અગતનો બનાવ મરીઅનનાં હાસમ ધાંચી સાથનાં લગ્ન હતાં. મરીઅમે જમસુની સામે શાક્ષી આપી ત્યારથી પુણામાં તેની નિદા ધણી વધી પડી હતી. ઘણા લોકો તેને બદ બોલતાં હતાં, તેમ કોઈ વળી તેના હીમાતી પણ હતા. તે પુણેથી નહાસી જવાખાદ દોલી સાથ રહેલી નહી હતી તેથી કોઈની નજરમાં તેની આખરૂંવધી હતી, અને તે લુછા જમસુની દોસતીમાં રહી હતી તેથી ખીજે એની નજરમાં તેની આખરૂં ધટી હતી.

વળી જમમુને તેણે પોતાના બાપના ખૂનના સંબંધી આજની ઘડીવેર ઉંઘાડો નહી પડયો તેથી કોઈ કેહતાં કે તે ઘણી વફાદાર અને વચન પાળક છે, ત્યારે દોલીની સામે તેણે કારેતરની જુરી આગળ ખૂનની જે શાક્ષી પુરી તેથી ખીજાઓની નજરમાં તે ખેવચની, ખેજુબાન અને જુઠા સોગંદ ખાનારી દીસતી હતી.

મરીચમની તરફેણ કરનારાઓમાં એક તો હાસમ ધાંચી હતો. વાંચનાર તેને પિછાણે છે. જે દહાડે જમમુ પકડાઈ ગયો તે દહાડે એ હાસમ ધાંચીએ મરીચમને પોતાની કુકાન ઉપર ખેસાડી તેની ખેલેશીમાંથી શુદ્ધીમાં આણી હતી અને ખીજી મદદ કીધી હતી. તેજ વખતથી એ હાસમ મરીચમને પરણ્યો એવી ચરચા ચાલી હતી તે ચરચા આ ત્રણ મહીનામાં ઘણી મજબૂત થઈ. હાસમે પોતાને મોટે ઘેર વસાવા માડ્યું હતું, તે ઘેરમાં મરીચમે પોતાની આગળ ખતાવેલી મરજી મુજબ શેઠાણીપણું ચલાવાની પુરતી રારતો કીધી હતી.

ચાકરો રાખ્યા અને મરીચમે તેમને હુકમોજ માત્ર આપવા એ સંધ્યું હાસમ ધાંચીએ કપૂલ કીધું હતું.

આ જોડું ઠીક બન ખેસી ગયું હતું. તેઓ પરણે એ સારું હતું. છતાંયે પરણ્યાથી સુધરે છે. તેઓ કુવારાપણામાં છુછાધમ્મા જારી રાખે તેના કરતાં તેઓ પરણીને ડેકાણે આવે એ બેહતર છે.

પોતાનાં આ જગનની વાત મરીચમે પોતેજ એક દહાડે લવજી શેઠ આગળ કહી હતી. તે પોતાની બેહેન અમીનાને માદી કાસ્ટલમાં મળવા આવી હતી. અમીના પણ પેલા ભૂતના ભય પછી માંદીને માંદી ચાખ્યા કરતી હતી. છેલ્લા ત્રણ મહીનામાં એ પણ એક નવો ફેરફાર હતો. મરીચમ પોતાની બેહેનને મળીને જોઈ કાસ્ટલના બાગની બાહરે નીકળતી હતી જેવામાં લવજી સામે

આવતો મળ્યો. તેણે મરીચમને ઉભી રાખી પેહલાં તેના જગનની વાતો પુછી—મરીચમની શાક્ષીનું શેરાનમાં જે કામ હતું તેને પટાવી સંઠાવેને તાઠી મીઠી રાખવાની જરૂર હતી. મરીચમે પોતાના જગનની ખીના કેહેવા પછી જલવજી સાથે અમીનાની માદચી વીથે વાત ચલાવી.

“સાહેબ, મારી બેહેન અમીના આજની ને આજની કેમ ચાખ્યા કરે છે તે સમજાવું નથી? એણે શું મરખર કોઈ ભૂત દીધા હશે? કેમકે જે દહાડાથી પેલા ભૂત એને દેખાયો તે દહાડાથી એ આજની પડી છે.”

“તારી બેહેન પેલી છે પેલી.” લવજીએ ખાલાસો કીધો. “અમીનામાં કાંઈ ફેરફાર થયો છે ખરો, પણ શું ફેરફાર થયો છે તે સમજાવું નથી. હું ધાણુંખી પુછું છું પણ એ કાંઈ બોલતી નથી.”

“અમીનાના મનમાં કાંઈ છુપો ભેદ છે, સાહેબ, અને તે ભેદથી એનાં ભેનું ઉપર ભાર પડ્યો છે, એમ હું ધારું અને એમ મેં એને કહ્યું છે ખરું.”

“કાંઈ ભેદ છે ખરો, પણ એ કેહે નહી તો આપણે જાણીએ શું?”

આ વાતચીત ખતમ કરી મરીચમ પોતાને મકાને ગઈ.

તેનું મકાન તે હાસમનું ઘેર હતું. ગાંધીબાઈની નાનીબાઈએ મરીચમને પોતાની ચાકરીએથી કાઢી મેળી હતી. એ આ ત્રણ મહીનાના વળી એક ખીજો ફેરફાર હતો. મરીચમ શાક્ષી આપવાની ફરજમાંથી છટકી જવા મોટે પોતાની શેઠાની નાનીબાઈ પાસેથી મોટે બાહેને કેવી રજા લઈ નાહસવા જતી હતી, પણ તેને પોલીસે પકડ્યા પછી એ હલકી ઓરતની શાક્ષીમાં જે હલકાઈ અને ફજેતી થઈ હતી, તે પછી એ દધને કોઈ પણ સારું માણસ પોતાની ચાકરીમાં રાખી શકે નહી અને તેથીજ નાનીબાઈ એ તેને કાઢાડી મેળી હતી.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

“શેઠ” અપરાધીનાં અને દોલી શાક્ષીનાં પીંજરાંમાં.

પુણીની શેરાન કોઈ એક ભેડી બાંધ-
ણીનું અને સાદું પણ કુસાદે દિવાનખાનું
છ. તે સંગમના શુંદર પુલ ઉપર નદીને
કિનારે લીસાતરી બરેલાં ખેત્રો અને સંત્રા
તથા મોસંખીના મખવારાદાર બાગોની વચે
સિતલ લેહરબચ્ચા છાંયા તલે આવેલું છે.

આ કુસાદે દિવાનખાનું લોકોની ગીર્દીથી
કદાચજ ભરાય છે. પણ શેઠ જમશેદજી
મેહારાહ શેઠ મેહલા બોગાના ઉપર મરનાર
હુશનશાહનું ખૂન કરવાના વાંકની તપાસને
દરમ્યાન શેરાન કોર્ટનું મોટું દિવાનખાનું
લોકોની ઠઠને મોટે નાનું પડી ગયું હતું.
તપાસ ચાલવાની એક કલાક આગમચથી
કોર્ટના દરવાજા બંધ કરવા પડ્યા હતા અને
ધણી લોકો નાસિપાસ થઈ પાછા ગયા હતા.

પાહાલસુજી શેઠ લકવાની કસર છતાં
કોર્ટમાં હાજર થયા હતા. તેવણની પદ્ધિ
પ્રમાણે તેવણને બેચ ઉપર જમ્યા મળી હતી.
લવજીબાઈ લીમલાહેર હાજર નહીં હતા,
પણ ખાનસાહેબવાલા, તથા ગુમાસતાવાલા,
તથા મેહલાબોગાવાલા, તથા ભીખાજી ભર-
મા, ધનજીરાહ ધનાપતિ અને ખીજી જા-
ણીતા ખાનઘનવાલા સંઘલા હાજર થયા હતા.

સહવારના બરાબર ૧૦ વાગતે જડજે
ખુરશી લીધી, પણ તે અગાઉ કોર્ટમાં વાત
ચાલી રહી હતી કે છાકટો રામજી “કવીન
એવીડન્સ” થયો છે અને પોતાનાં અપરાધની
માફીના બદલામાં ખરેખરી જુખાની આ-
પવા કરે છે.

પોતાનાં પાપના છુપા દંખથી કરડેલો,
ભખીખાધા સરખો, લેવાયલો, છુટાયલો,
સુકામલો, ગલાઈ ગયલો, એવા પતલા, શીકા
મેહરાથી “જમશેદજી શેઠ” ને લાવી બંધ-
વાના પાંજરામાં ઉભો ક્રીધા કે તમારાગીર
લોકો ટીંગાઈ ટીંગાઈને તેને જોવા લાગ્યાં.

જે ધણી આજવેરમાં “શેઠીયા” ની

પદવી ઉપર ઉગી નીકળ્યો હતો અને જે
જાહેર માણસમાં ગણાતો હતો—જે આજ-
વેર ભબકાથી કુરતો હતો અને વગવાલાં-
આ વચે વસતો હતો—જે પોતા ઉપરના
આ તોહમત વિષે પણ તરેહવાર પતરાજી-
ની દીગો મારતો હતો અને જીતવાનો ફાંકો
રાખતો હતો તેનો અંતે આ વડી કોર્ટમાં ગુ-
નેહગારીનાં પીંજરામાં દેખાવ જોવાળેગ હતો.

હજી તેની શીશ્યારી ગઈ નહીં હતી. હજી
તેણે ડાલ ડમાક જાલવી રાખ્યો હતો. હજી
હીરાની વીટી તેને હાથે હતી અને હજી તે
વીટીઆવાલી આંગલીવડે પોતાના કપાલ
ઉપર હાથ ફેરવવો તેણે જરૂરી રાખ્યો હતો.
હજી તે હસતો અને રંગસિા દેખાતો હતો.
પણ એ સંઘલા ઢોંગ હતા. એ સંઘલું બા-
હેરનું ડાલ હતું. એ સંઘલી એક થોડા વખ-
તની કોશિરા માત્ર હતી. એ સંઘલાં મરતી
વખતનાં ફાંકાં માત્ર હતાં.

“પીંજરાંમાંના બંધવા,” કોર્ટના ક્લાર્કે
તેને પુછ્યું “તમારા ઉપર તોહમત જો-
ખવામાં આવ્યું છે કે તમે તા—ને ધીને
પુણી શેહેરમાં લકરી પુલ પાસેના મેદાનમાં
રેહનાર હુશનશાહ ખીન વજીદમીયાં નામ-
ના રાખસનું જાણીજીજીને ખૂન કીધું. એ
અપરાધ વિષે શું કહેછો ‘ગીલદી’ કે ‘નાટ
ગીલદી’?”

“નાટગીલદી.” બંધવાએ ધુનતા અ-
વાજે જવાબ દીધો.

તુર્તજ ધારા પ્રમાણે આસેસજીનાં નામ
પોકાચ્યાં અને ધનસાહનું કામ ચાલ્યું. સુ-
ફ્સીલમાં જુરેશને બદલે આસેસરોની જુરી
બરવામાં આવે છે.

સરકારી વકીલે એકે અસરકારક બા-
પણ કરી કેસની સંઘલી કેશીયત કહી સં-
બલાવતાં કપૂલ ક્રીધું કે “બંધવાની સામે
પોલીસમાં જે શાક્ષી પડી છે તે અધૂરી છે

અને એટલીજ શાક્ષી બંધવા ઉપર ખૂનનો સુનાહ સામેત કરવા માટે બસ નથી. પોલીસમાં એથી વધારે શાક્ષીની જરૂર નહીં હતી. પોલીસમાં તો બંધવા ઉપર ઉપરતેના પુરાવાથી જુરી આગળ જવા લાયક કેસ છે કે નહીં તેટલુંજ પુરવાર કરવાનું હતું. હવે જુરી આગળ વધારે શાક્ષી લાવવાના રહ્યાં છે અને ઘણાજ બેરસેદાર પુરાવાથી બંધવા ઉપરનો મહા અપરાધ સામેત કરવાનું હું માથે લઉં છું.”

ઘણા લોકોમાં એ વિષે શક હતો. પેસુ લવંગિયા તેજ “જમશેદજી શેઠ” છે, એ તો સામેત થયું. તે મરીયમને મળવા હુસેનશાહને ત્યાં જતો હતો, તેના ખૂનને ફેહાડે તે ત્યાંજ હતો, ખૂન પછી મરીયમની સાથેજ નહાસી જઈ તે ધૂંમધ રહ્યો હતો એ સઘળું બોપાલું જે હમણાજ જણાવ્યું છે તેની સામેત થયું છે. પણ તેમાં શું વલ્યું? એ સઘળાંથી કાંઈ જમથુએજ ખૂન કીધું એવું સામેત થતું નથી. તેને ખૂન કરતાં કોણે દીડો છે? કોઈ પણ સોગંદ બાદને કેહે છે કે તે ખૂનમાં એજ માખી હાથ હતો?

“હા.” સરકારી વકીલે કહ્યું કે “તેનાખી પુરાવા છે અને તે પુરાવા ખુદ દોષી હીરાભાગીની શાક્ષીથી હું રજૂ કરીશ.”

અહીં આ છેલા વાક્યથી સર્વે લોકો દ્રષ્ટાઈ ગયાં.

શાક્ષીઓનું કામ ચાલ્યું. આગળના સઘળા શાક્ષી પાછા તપાસ્યા. તે શાક્ષીઓની અતરે વિગત આપવાની જરૂર નથી.

“દોરાબજી પાહાલજી હીરાભાગીના!” શાક્ષીને માટે આ નામ પોકારવામાં આવ્યું અને લોકોમાં અચંપાની હેહોકાર ચાલી રહી. સર્વે ટીંગાઈને જોવા લાગ્યાં. શાક્ષીનાં બાક્ષ આગળ મોટો ધસારો થયો અને જડજને ધમકી દેવાની ફરજ પડી કે જે લોકો ઘુગા નહીં બેસથે તો કોઈમાંથી સર્વેને બાહાર કાઢાડવાની ફરજ પડશે.

દોષી જીવે છે? દોષી ક્યાં છે? લોકોના

મનમાં એ વિષે ઘણી અચરતી પેદા થઈ. તેને કોઈ જીવતો માનતું નહીં હતું. સર્વે કોઈ તેને વીસરી ગયા હતા.

આહા! અરેખર તેજ ઘણી શાક્ષીના બાક્ષમાં આવી ઉભી. બરાબર બોલીયે તો પોલીસે તેને લાવી ઉભી કીધી. બોલવાના રાખ્યાં તેને ગોળખ્યા. હા, તે અને તેજ.

અંતે પાંછી સુપકીદી થઈ અને આ નવાઈ જોવા શાક્ષીની તપાસ ચાલી.

“તમારું નામ શું?”

“મારું નામ દોરાબજી પાહાલજી.”

“પાહાલજી શેઠ હીરાભાગીનાના તમે દીકરા થાવો?”

“હું તેવણનો એકપુરો દીકરો છું.”

“તેજ કે જેના ઉપર મરનાર હુસેનશાહના ખૂનનો વાંક કારનારની જુરીએ મુકેલો છે?”

“હું તેજ છું.”

“ત્યારે તો તમેને હું ચેતવણી આપું છું.”

અંહી જડજ વચે બોલ્યો “કે તમારી ઉપર કાંઈખી દોરા લાગુ પડે એવા કરા પણ જવાબો આપવાની તમારે માથે ફરજ નથી.”

“સાહેબ, મને જે પુછશે તેનો બોધને હાજરનાજર જણી સાચેસાચો જવાબ આપવાના મેં સોગંદ લીધા છે અને અરેખજી કેહવાને હું બંધાયલો છું.”

“આ બંધવાને જીવો. અને તમે બોલો છો?”

“હા સાહેબ.” દોષીએ બંધવા તરફ ફરીને જવાબ દીધો.

“એનું નામ શું?”

“એને હમણા લોકો ‘જમશેદજી શેઠ’ કેહેછ. હું એને પેસુ લવંગિયાને નામે બોલખતો હતો.”

“હુસેનશાહના ખૂનની સાંજ તમેને યાદ છે?”

“હા સાહેબ.”

“તે ખૂનની સાંજે તમે હુસેનશાહના ખેર તરફ હાજર હતા?”

“હા સાહેબ.”

“તે દહાડે શું બ-યું તે કહો.”

દોલીએ સઘલો હેવાલ માંડીને કહ્યો. જે હેવાલ વાંચનાર જાણે છે. જે હેવાલ જલવજી આગળ અને શીરીજ આગળ તેણે ધણી-વાર કહેલો છે તે હેવાલ તેણે કોર્ટને કહી સંભળાવ્યો. હુસેનશાહના માગ્યા ઉપરથી પોતાની બંદુક તે જુઠાને માટે લઈને દોલી તેને ઘેર ગયો અને ત્યાં મરીઅને કામનું બાહનું કાઢાડી તેને ધેરમાં દાખલ નહી કર્યો, પણ તે વખતે પેસુ લવંગીએ અંદર આવેલો હતો એવા વેહમ જવાથી દોલી ભ્યારે મરીઅને બંદુક આપી પાછો ફર્યો ત્યારે પાંધરે પોતાને ઘેર નહી ગયો, પણ દૂર એક ઝાડના ઝોયામાં જઈ ઉભો, તે ખામખા પેસુ લવંગીએ અંદર આવેલો છે કે નહી તે વિષે અગરજો તે બહાર નીકળે તો પોતાની ખાતરી કરવા ઉભો, પણ વીકાજીએ તેને ત્યાં સંતાયલો દીડો અને ભ્યારે પુછ્યું કે ‘અંહી સંતાઈને કેમ ઉભા છ?’ ત્યારે શાક્ષીએ તેને ઉડાવ્યો, ત્યારથી તે છેલે બંદુકનો ખાર સંભળાયો અને તુર્તજ પેસુ લવંગીએ હુસેનશાહના ઝુપડાંમાંથી નીકળીને ગભરાટમાં નહાસવા લાગ્યો તે સઘલી ખીનાં દોલીએ નજરે જોયલી કહી અને આખી કોર્ટ દંગ થઈને એ ખીના સાંભળી. ત્યાર પછી વળી દોલી હુસેનશાહના ઝુપડાંમાં જોવા ગયો ભ્યાં હુસેનશાહને સુવેલો દીઠાથી અને તેનીજ પાસે પોતાની બંદુક પડેલી દીઠાથી રખે પોતાના ઉપર ખૂનની ખોટી કાંતી આવે તેના ગભરાટમાં દોલી પોતાની બંદુક ઉપાડી લઈને નહાસવા જતો હતો, તેવામાં છાકટો રામજી અને વીકાજી આવી લાગ્યા, તેઓએ તેને ગભરાટમાં નહાસતો દીડો તેથી દોલી પોતાની બંદુક ત્યાંજ પાછી ફેરી દઈ નહાસી ગયો, અને પછી વીકાજી તથા રામજીએ શાક્ષીના સામે શક બતાવ્યાથી એ દોલી ખોટાં તો હમતના ડરથી છતાં નિર્દોશપણે પુછ્યું છોડી નહાસી ગયો અને તેની ગેરહાજરીમાં

ઉપલા શાક્ષીઓના કેહવણી કારોનરની જુરીએ તેને ખૂનનો ગુનેહગાર ઠરાવ્યો, એ સઘલું શાક્ષીએ કહી સંભળાવ્યું.

“સાહેબ, હું મારા હિતકારાપણાથીજ નાહક ખૂનનો ખોટો ગુનેહગાર ઠર્યો છું.” દોલીએ જડજના પુછવાનો જવાબ દીધો. “હું કબૂલ કરું છું કે મને એટલો ગભરાટ કરવાનું કારણ નહી હતું. પણ તે વખતે કશું સુજ પડ્યું નહી. ભ્યારે મેં જોયું કે પેસુ લવંગીએ તો ખૂન કરીને નહાસી ગયો અને વળી મારીજ બંદુક હુસેનશાહના ઝુપડાં પાસે પડેલી હતી, એટલુંજ નહી પણ હું ત્યાં અચપ્પચ અને ગભરાયેલો જઈ લાગ્યો તથા ત્યાં વળી ખીજાઓને આવતાં જોયા ઉપરથી ગભરાટમાં બંદુક પાછી ફેરી દઈ હું નહાસવા લાગ્યો અને તેવી હાલતમાં મને ખીજાઓએ દીડો, જેઓએ વળી તે વખતે અગાઉ મને ઝાડતલે સંતાયલો દીડો હતો, એ સઘલા બનાવો ઉપરથી મને મજબૂત ભય પેડો કે ખૂનનો ખોટો ખોટો અને બદનામી મારી ઉપર આવશે, એવા ભયથી હું નહાસી ગયો અને અંતે ભ્યારે તેમજ થયું એટલે કે વીકાજી અને રામજીની ખોટી શાક્ષી ઉપરથી જુરીએ ભ્યારે મનેજ તકસીરવાર ઠરાવ્યો ત્યારે હું ભ્યાં નહોડો હતો ત્યાંજ ભરાઈ રહ્યો અને આજ-વેર મેં વગર વાંકે દેશનીકાળપણે ભાગવ્યું.”

અંહી દોલીની શાક્ષી પુરી થઈ, પણ શાક્ષીસ્થાન છોડી જવા અગાઉ દોલીએ એક ખોલાસો કરવાની રજા માંગી અને ખોલ્યો કે “અગરજો ખુદ ખોદાની આગળ મારે શાક્ષી પુરવી હોત તો મેં આજે જે કાંઈ કહ્યું છે તેજ કેહેત. મરીઅમ સાયના મારા સંબંધથી લોકોમાં મને ઝાલ લાગ્યો છે, પણ હું કહું છું કે મરીઅમ સાય હું કોઈખી રીતે ખરાબ થયો નથી. તેને હું માત્ર ભોલા ખારથી આહતો હતો અને પછવાડથી તેની સાથે પરણવાની ફેલી ઉમેદ મારા મનમાં હતી. પણ હું સોગંદ ઉપર કહું છું કે ખીજા કોઈ રીતે હું ખીમડ્યો નહી હતો. મારા

વાંકે એટલેજ થયો કે આ આરત સાથે
પરણવાનો ઘેલો લોભ મેં કીધો. અને તે વળી
મારા બાપની હરસે જીવો લોભ મેં કીધો.
તેની મેં જે સજા જોઈછ તે પુરતી છે.”

દોલીનાં આ સઘલાં નિર્દોશપણાના એ-
કરાશ્ચી કોઈના મન ઉપર મજબુત અસર
થઈ. વકીલ બારીસદરે, આસેસરે, તમા-
રાગીરે સર્વે પોતપોતામાં વીતો કરવા પ-
ડ્યા, પણ તેઓની ગડબડમાં પેલા પાહા-
લણુ છીરાભોગી—આ કુખી શાક્ષીના
કુખી બાપ—ના ટૂંક કોઈનુંખી ધ્યાન ગયું
નહી. તેવણુ ઉપર સહુથી મજબુત અસર
થઈ હતી. તેવણુ પોતાના નિર્દોશ દીકરાને
નાદેક સતાવવાની મોટી એજલતમાં પો-
તાની ભરાઈ આવેલી છાતીથી ડુસકે ડુસકે
ડીબો તાણતા હતા, પણ તે કોઈ જાણતું
નહી હતું.

એ રીતે દોલીની શાક્ષીએ ગમે એટલી
અસર કીધી, પણ તે અસર થોડીવારની
હતી. દોલીની ધણી ઉલટપાલટ તપાસ
ચાલી અને તેમાં તેનું આગલું ખેલેલું
જરાખી ઉલટાયું નહી. અંતે દોલીની શાક્ષી
પુરી થઈ અને તેથી આ મુકદ્દમાં ઉપર
ધણું નવું અજવાલું પડ્યું.

પણ એ અજવાલું પુરતું નહી હતું. ખં-

કુકનો બાર થયા પછી બંધવો હુશનશાહના
ઝુપડાંમાંથી નહાસતો જણાયો તેથી તેણેજ
ખૂન કીધું એ કેમ હરે? જે મીસાલે દોલી
ગભરાઈથી નહાસભાગમાં પડ્યો તેજ મી-
સાલે બંધવો પણ માનુ ગભરાઈને માચ્છોજ
નહાસી કાં નહી ગયો હોય?

સરકારી વકીલે વધારે પુરાવા આપવા
આગમચ મરીઅમને ફરીથી ખોલાવીને
કેટલાક સવાલ પૂછવા માગ્યા. મરીઅમની
શાક્ષી લેવાઈ ચુકી હતી, પણ કેટલીક ખીના
જે દોલીની આગમચ તેને પૂછવા જોગ
નહી હતી તે હવે દોલીની જીખાની લીધા
પછી તેને પૂછવાની અને તેને મોહર ક-
બુલાવાની જરૂર હતી.

મરીઅમે કબૂલ કીધું કે દોલી તે દહાડે
સાંજે તેને મળવા આવ્યો ત્યારે તેને પાછો
વાળવાનો સમય એટલેજ હતો કે તે વખત
બંધવો આવેલા હતો અને જે દોલી તથા
બંધવો બેહુ એકઠા થયા હોત તો તેઓ
વચે ખચીત મારામારી થાત. બંદુક દોલી
મરીઅમને આપી ગયો, તે બંદુક મરનાર
હુશનશાહે પોતે પોતાના શીકારને માટે માગી
હતી, તેજ બંદુક મરનાર તરફ ફાડવામાં
આવી હતી એ સઘલું મરીઅમે કબૂલ કીધું.

પ્રકરણ ૩૩ ઝું.

ગીલ્ટી!

અને હવે શાક્ષી “રામજી નારણજીને
ખોલાયો.”

મુર્તજ રામજી નારણજીને પોલીસે હાજર
કીધો. તે કોઈજ નહી પણ છકટો રામજી
હતો. તે “ડીન એવીડન્સ” થવાની વાત
ખરી હતી.

તે શાક્ષી દાખલ આવી ઉભા કે બંધવા
‘જમશેદજી શેક’ નો શ્રીકા એહરે વધારે
શ્રીકા પડ્યો. દોલીના આખ્યાથી તે જેટલો
દંગ થયો તે કરતાં રામજીના આવી ઉભાથી

તે વધારે દંગ થયો. દોલીના આખ્યાની તેને
વકીલ હતી કેમકે દોલી મરી નથી ગયો
પણ જીવતો છે તે એ જાણતો હતો. એણે
દોલીને એક બે વાર આગલ અચચચ
દીડો હતો અને તેઓ વચે ધુરકાધુરકી થઈ
હતી અને તેથી બંધવાએ નનામા કાગલો-
થી દોલીના છુદા બાપને ભડકાવ્યો હતો,
તે વાંચનાર ભુલી ગયાં નહી હશે. માટે
જ્યારે પોતાના બાપનો ઘડો ટુટ્યો અને પો-
તાનું આવી બન્યું ત્યારે દોલી માફે બાપ

પુરવાર કરવાને હાજર થશે એટલી તો હુછા જમસુને પકી વકી હતી અને તેમ બન્યું.

પણ છાકડે રામજી, તેમો હુપો જમસુસ અને મસલતિઓ છેલી ધડીએ ફરી જઈ તેને દગો દશે એ તો બંધવાના સ્વપ્નામાં પણ નહીં હતું.

રામજીની શાક્ષીનો સાર નીચે આપ્યો છે.

“મારું નામ રામજી નારણજી છે. હું કાંઈ ધંધો કરતો નથી. હું પાંચ છ વર્ષ પરદેશમાં ચાકરીએ ગયો હતો ત્યાંથી હમણાજ આવ્યો છું. હું બંધવાને ઓલખું છું. તેને ઓળખંદર વર્ષની મારી સાથે પિછાણ છે?”

“એનું નામ શું ‘જમશેદજી શેઠ’ છે?”

“એ નામ તો મેં હમણાજ, પરદેશથી આવ્યા પછી જાણ્યું છે. ‘જમશેદજી શેઠ’ ના નામથી લોકો અને ખોલવતા તે છેલી શરતમાં જોઈને હું અચરત થયો હતો. ત્યારેજ મેં જાણ્યું કે એણે નામ બદલ્યું છે અને એ ‘શેઠ’ થયો છે. તેની આગળ તો હું એને પેસુ લવંગિયાને નામે ઓળખતો હતો. એ મરનાર હુસેનશાહના ત્યાં આવતો હતો. હું પણ ત્યાં જતો હતો. તે વખતથીજ એનું નામ પેસુ લવંગિયો કરીને હતું. હુસેનશાહના ખૂનનો દહાડો મને યાદ છે. તે દહાડે હું લકરીપુલ તરફના મેદાનમાં હુસેનશાહના ઘેરની અંદર અને બહાર હતો. છેલ્લો શાક્ષી દોલી બાંધે બંદુક મારીને પોતાના ઘેર તરફથી હુસેનશાહના ઝુપડાંમાં ગયો તેને મેં જતાં દીધો હતો.

“દોલીએ તમને જોયા હતા?”

“નહી. તે મને જોઈ શકેજ નહીં. હું ઝાડીની પછવાડે હતો અને દોલી રસતા ઉપરથી ચાલી ગયો. તે હુસેનશાહના ઝુપડાંની અંદર જવા કરતો હતો, તેવામાં ઝુપડાંનાં બારણા ઉપરજ મરીઅમ અંદરથી નીકળી આવી. તે બહાર આવી તથા ઝુપડાંનું બારણું બંધ કરીને બારણું ધરી રહી તથા પોતે વચમાં આડી ઉભી—જાણે કે દોલીને અંદર જતી અટકાવતી હોય. દોલીએ તેની સાથે કાંઈ

વાતો કીધી, પણ તે મને સંબલાઈ નહીં. એ પછી દોલીએ પોતાની બંદુક મરીઅમને આપી તે લઈ તે અંદર ગઈ અને દોલી બારણા ઉપરથી પાછો ફર્યો. તે પછી કેટલેક વારે ઝાડોના ઝુમખા વચેના એક ઝાડની પછવાડે દોલીને મેં સંતાયલો દીડા એ વખતે હું દોલી કરતાં ઝુપડાંની વધારે નજીકમાં હતો. મારા કરતાં દોલી વધારે દૂર સંતાયલો હતો. તે રસતાની બાજુએ સંતાયલો હતો અને જાણે રસતા ઉપરથી કોઈને જોવા ઉભો હોય તેમ ઉભો હતો. હું વિચારમાં હતો કે એ ત્યાં શું કામ ઉભો હશે, તેવામાં મને બંદુકનો બાર સંબલાયો. તે બારનો આવજા હુસેનશાહના ઝુપડાં તરફથી આવ્યો—”

“સત્તર કરો શાક્ષી—પેહલાં કહો કે આ બંદુક શું દોલીએ ફેડી હોય?”

“નહી. દોલી તો એ વખતે ઝુપડાંથી ધણો દૂર હતો અને તેના કરતાં હું ઝુપડાંની વધારે પાસે હતો. બંદુકનો આવજા તે ઉભો હતો ત્યાંથી નહીં પણ ઝુપડાં તરફથી આવ્યો હતો. એ શું બન્યું તે હું સમજી શક્યો નહીં. હું માત્ર બંધાથી આવજા આવ્યો તે બાજુએ અમસઘો જોવા ગયો. હું ઝુપડાં તરફથી જતો હતો તેવામાં બંધવો ઝુપડાંની અંદરથી આવતો જણાયો. તે ધણોજ ગભરાટમાં હતો. ઉતાવળમાં હાંફતો હતો. મેં તેને દોડી જતો અટકાવ્યો. તેણે મારા હાથમાંથી છુટીને નાહસવાની કોશિશ કીધી તેણે મને માથો અને તોડી પાડવાની કોશિશ કીધી. પણ હું બંધવા કરતાં જોરાવર માણસ હોવાથી મેં તેને મજબૂત પકડી રાખ્યો. બ્યારે જોઈ કે નહસાવું નથી ત્યારે બંધવો મારી આગળ રંડી પડ્યો અને મારી આગળ તેણે સઘસો ગુનાહ કબૂલ કરી દીધો. મેં તેના હાથ પકડ્યો અને પુછ્યું કે ‘ઉભો રહે, ઉભો રહે, ત્યાં જાય ? આ બંદુક તે ફેડી કે?’—તેણે જવાબ દીધો—”

“શાક્ષી, સત્તર કરો.” જડને રામજીને અટકાવી પુછ્યું “આ પ્રમાણે તમે બંધ-

વાને જે સવાલો કીધા તે કાંઈ શક ઉપરથી કે અમસથાન કીધા?”

“અંધવા ઉપર શક લાવવાને એક પણ અગાઉ મને જરાખી કારણ નહીં હતું સાહેબ” શાક્ષીએ વધાર્યું, “પણ તેના ગ-ભરાટ ઉપરથી મને અચ્ચત્ત્વ વહેમ ગયો અને તેથી મેં એને પુછ્યું.”

“અને ત્યું પુછતાંનિવાર એણે અપરાધ કબૂલ કીધા?”

“નહી સાહેબ. મેં આગળ જણાવ્યુંછે તેમ પેહલાં તો એણે મારા હાથમાંથી નહા-સવાની તજવીજ કીધી. તેણે મને આચકો મારી તોડી પાડવા કીધો, પણ હું એના કરતાં જોરાવર છું અને તેથી એંતે તેણે મને વચ્ચે લેવાનું પેહતર ધાર્યું. તે ખોલ્યો ‘રામજી, આ વાત છુપી રાખજે અને હું તુને નેહાલ કરીશ. તે છુપી રાખવા જોગ રીતે હું તુને વરતાવીશ. આ મેં જે કર્મ કીધુંછે તે આગમચથી ધારીને કીધેલું નથી, અચ્ચત્ત્વ જુસામાં આવીને કીધુંછે.’ એમ કહી પોતાનો જે ખીજો હાથ છુટો હતો—એક હાથ તો મેં ધરી રાખ્યો હતો—તે હથિ એણે પોતાના ગજવામાંથી પોતાની થેલી કાઢી અને રૂપ ની નોટ મને આપી અને પાછું ખોલ્યો કે ‘રામજી, જે કીધું તે હવે નહીં કીધું થવાનું નથી. તે મને આજે અંહી દીડાછે તે ખીજાએ આગળ ખોલ્યાથી મરનાર જીવતો થવાનો નથી. મારી ખરાખી થથે પણ તારે કાંઈ બહું થવાનું નથી. તેના કરતાં તું ચૂપ રહેથે તો તારે ને મારે પેહ-નું સારું થથે.’ મેં નોટ મારા ખીસામાં સુકી. અંધવાએ મને પુછ્યું કે ‘રામજી, વચન આપ, કોઈ આગળ ખોલથે કે?’ મેં વચન આપ્યું ને કહ્યું કે નહીં ખોલીશ. અંધવો શું ખોલેછે, કોણ મરી ગયોછે તે વિષે હજી સુધી મને કરી ખબર નહીં હતી. હુસેનશાહ મરી ગયોછે એ વાત તો હજી હું જાણતો નહીં હતો. અંધવો એટલું પૈડું ખોલ્યો, એટલું ઉતાવળે ખોલ્યો કે કાંઈ આડું થયુંછે એ-ટલુંજ હું સમજી શક્યો. અંધવો એટલીજ

વાત કરીને તુર્ત મારી આગળથી નહાસી ગયો. થોડી મિનિટમાં મને કોઈનાં પગલાં સંભલાયાં. હું આડમાં સંતાઈ ગયો. તે દો-લીના હતાં. દોલી ઝુપડાંમાં ગયો અને હું તુર્ત આડ પછવાડથી જાહેર મેદાનમાં નીકળ્યો. જરાવારમાં દોલી ગભરાટથી નહાસતો ઝુપ-ડાંમાંથી પાછો આવ્યો. મેં તેને થોખાવ્યો ત્યારે તે ખોલ્યો કે ‘પેલા લુછો ક્યાં છે?’ મેં પુછ્યું કે ‘કોણે લુછો?’—‘પેલા લવંગિ-યા.’ દોલીએ કહ્યું ‘મારી ખાતરી છે કે તે આ કરીણ કરમ કરી ગયોછે. તે હમણાં અંહીથી નહોડો. રામજી, તે તેને દીડો?’ મેં ના પાડી, પછી હું ઝુપડાંમાં ગયો અને જોવુંછું તો હુસેનશાહનું ખૂન થયલું હતું.”

“ત્યારે રામજી, એક ધોર મહાપરાધ છુપા-વવાને તમે લાંચ લીધી?” સરકારી વકીલે આ શાક્ષીની સેવટે તેને તાણાખોરો સવાલ પુછ્યો.

“મેં લાંચ લીધી અને તે મોટા પધ્ધતાપ સાથે હું કબૂલ રાખુંછ, સાહેબ. પણ મેં વગર વિચારે આ લાંચ લીધી, સાહેબ. એ લાંચ મને આપી ત્યારે હું કસમ ખાવું કે તે મને શું કામ આપી તે હું જાણતો નહીં હતો. કાંઈ અપરાધ છુપાવવાની એ લાંચ હતી ખરી પણ શા અપરાધની તે લાંચ હતી તે એ લાંચ લેતી વેલા મેં જાણ્યું નહીં હતું. તે અપરાધ તો મેં અંધ-વાના જવા પછી જાણ્યો. અગરજો મને ખબર હોત કે આતો ખુની કસાઈપણું છુ-પાવવાની લાંચ હતી તો હું એ નાણાને હાથ નહીં લગાડત. પણ તે વખતે, સાહેબ, હું નાણાને ગરજાઉં હતો. મજબૂરી કરતાં મહિને હું ૫૦ રૂપીયા પેદા કરી શકું નહીં તે એકી રકમે મજબૂરી હું લલચાવ્યો. ત્યારે મેં જોવું કે ખિચારા દોલી ઉપર ખોટો વાંક આવ્યો ત્યારે મને ધણી આનાકાની લાગી અને હું કેવો પાપી છું તેના ખ્યાલથી હું ધણોજ ખબર નવા લાગ્યો. મેં આ પૈસાને કાંઈ એકસો વખત આપ દીધા હથે. દોલી ઉપર નાહક કાંતી આણવાના ખોજ તલે આજ ખાર વર્ષો થયાં હું દબાઈ ગયોછું.”

“અપરાધ કબૂલ કરો તે બોલો આંહો કાં નહો કીધો?”

“પછવાડેથી અપરાધ કબૂલવામાં મેં કાંઈ કાયદો જોયો નહીં. દોલી જીવતો છે એમ જો હું જાણત તો કદાચ તેની દયાથી હું પીગલી ગયો હોત. પણ દોલીને હું મુવેલો સમજતો હતો તો હવે પછવાડેથી પાપ કબૂલ કરવામાં મેં કાંઈ અર્થ જોયો નહીં.”

દોલીની ઉલટપાલટ તપાસ ક્ષણીજ રાખત ચાલી હતી, તેના કરતાં રામજીની વધારે રાખતાઈથી બંધવાના ખારિસ્ટર ઉલટપાલટ તપાસ ચલાવી.

પણ અરે હોય તો ઉલટપાલટ તપાસમાં વધારે અરે પડે છે.

આ સઘળી તપાસને દરમ્યાન જડને રામજીને માત્ર એકજ બોલ કહ્યો. “શાક્ષી, હું કુખી થાઉં છું કે તે દોલીના નીર્દોશપણના પુરાવા આટલાં વર્ષો સુધી છુપાવી રાખ્યા.”

નિર્દોશ દોલીના નિર્દોશ બાપ પાહાણજી એ ઉપર બેઠેલા હતા તેણે રામજીના આ એકરાયથી એક સરદ હાથ મારી.

ફરિયાદી તરફની તપાસ પુરી થઈ.

બંધવાના દોસતોની વઠીક બંધવાના અપરાધ વિષે ખાતરી થઈ.

જે લુછાઓ આ પાપી બંધવાની પક્ષ તાણતા હતા તેઓને મોઢી શરમીંદગી સાથ નીચું જોવું પડ્યું. જે મતલબિયા માતબરો પોતાના પાપથી મેળવેલા પસા આ ગુનેહગારના પાપી બચાવમાં ખુશ્ખવા નીકળ્યા હતા તેઓના પાપી પૈસા નરકમાં જવા લાયક હતા તે નરકમાં જ ગયા. જે નીચ નિંદાઓરોનું જીવતરજ નિર્દોશ માણસોની નિંદામાં નીભે છે અને જોઆ નિંદા ઉપર જીવતાનું પાપી ગુજરાણ ચલાવે છે તે નાલાયક નાપેકારો એક અપરાધીને ખરા અપરાધમાંથી છોડવવાની પાપી મતલબમાં હંધા પડ્યા, અને બિચારા એક નિર્દોશની પાક આખર ઉપર ખોટો ડાઘ લગાડવાની ધાતકી કોથેરામાં તે મતલબિયા મુ-

જીઓએ નાસિપાસી સાથ પોતાનું દોષખીરીર જીવતાં જીવતજ દોષખની રાહ ઉપર ધસ્યું.

બંધવાના શાક્ષી કોઈ નહીં હતા. એ પાપી-એ અને તેના પાપી પક્ષકારોએ આખર શાક્ષીઓના પુરાવા લાવવાની પતરાજીએ દોંગો તો ધણી મારી હતી, પણ તે સઘળી પતરાજી પોકલ નીવડી અને બંધવાના છુટકારાનો આધાર એકલા તેના ખારિસ્ટરની ખાહોશી ઉપરજ લટકી રહ્યો.

પણ ગમે એવો કાબેલખારિસ્ટર ખરાનું ખાટું કેમ કરી રહે? તેણે ધણું માથું ફેડ્યું—ધણી કીમતી દલિલા આણી, ધણી મંતકી ભરેલી તરકો ચલાવી, શું શું પુરાવા હજી રહી ગયા છે તે અપરાધીથી રૂખાડ્યું—પણ તે હીમાયતીની સઘળી હીમાયત ખારિસ્ટર દાખલના તેના શ્રીક્રમાંજ રહી અને કોર્ટ ઉપર કરી અસર થઈ નહીં.

જડને જુરી (આસેસરો) ને લંબાણથી “ચાર્જ” આપ્યો. તે “ચાર્જ” ની સઘળી વલાણ બંધવાની વીરધમાં હતી.

આસેસરો એક જુદા ઓરડામાં વિચાર કરવા ગયા. પણ તેઓને ૧૧ કલાકથી વધારે વાર લાગી નહીં. તેઓ જે ઝડપથી પાછા આપ્યા તેજ કહી આપે છે કે તેઓને અભિપ્રાય બાંધવો મુશ્કેલ નહીં હતા.

આખી કોર્ટે ચુપકીદી ભરેલી ગંભીરતા પકડી હતી. ટાંચણી પડવાનો અવાજ સંભળાય એટલું યુપયુપ થઈ ગયું હતું.

સર્વેની ધનતેજરી ભરેલી આંખોની વચ્ચે “શું કહેજો, ગૃહસ્થો, બંધવો ગીલ્ડી કે નાટ ગીલ્ડી?”

એ સવાલના જવાબમાં જુરીના પ્રમુખે એકજ શબ્દમાં જવાબ વાળ્યો કે,

“ગીલ્ડી!”

એ ઉપરાંત જુરીને કાંઈ કેહવું હોય મોઢે જડજ નરા થોભ્યો. પણ ના—જુરીને કાંઈ કેહવું નહીં હતું.

અને હવે જડને ધણાજ ગંભીર આવાજથી પુછ્યું કે “બંધવા! ફાંસીની સજા

તુને કાં નહા કરવા તેના બચાવમાં તારે કાઈ કેહવું છે?”

ધારા પ્રમાણેના આ સવાલ ઉપરથી સર્વેની નજર ખંધવા ઉપર ગઈ.

તે નીચું માથું નાખીને, પોતાના પાપી એહરા ઉપરની શરમીંદગી ઉપર પોતાના પાપી હાથ ઢાંકીને ઉભો હતો.

વાંચનાર, અગરજો તમે આ વેલા હાજર હોત તો જાણો કે એ પાપીના પાપે આ વખતે તેના કેવા અવતાર કીધા હતા!

“નામદાર જડજ સાહેબ,” તે મરી ગયલા આવાજથી બોલ્યો “મારાં પાપે મને માસ્ત્રોએ અને હું આપ નામદારની ધ્યાને આધારે ઉભો છું.”

અને હવે ઇનસાફનો વારો આવ્યો.

જડજે ફાંસીનો સેનટેન્સ માસ્ત્રો.

“ખંધવા! ઘણાજ ખુલ્લા અને વગર સંદેહના પુરાવાઓથી તું એક મહાપાપનો અપરાધી ઈસ્યોએ. હુસેનશાહ ખીન વજુ-મીયાનું જાણીયુજીને ખૂન કરવાનો ગુનાહ જુરીએ તારા ઉપર સાબિત કીધો, અને જુરીના એ ચુકાદા સાથે હું પુરતો એકમત થાઉં છું. તે એક નિર્દોશ, ખેયુનાહ, યુજર્ગ માણસનો જીવ લીધો એમાં કશો શક રહ્યો નથી—તારે એ જંગલી, ઘાતકી, પાપી કર્મ તે પોતે કબૂલ કીધું છે. તારા ધારાના હીમાયતીએ તારા બચાવમાં કહ્યું કે તું એક ગૃહસ્થ છે, આખરદાર આનંદાનનો નખીરો છે અને વગવાલા તથા આગેવાન શેહરીમાં ખપે છે. તારા એ દરજ્જાને લીધે તારા આ મહાપરાધમાં ઘટારો નહીં પણ વધારો થાય છે. એક આગેવાન અને આખરદાર શેહરી દાખલ તે ખીજ શેહરીએને સારો દાખલો આપવો જોઈએ—તે તો અપરાધ કરવા નહીં પણ અપરાધને અટકાવવા જોઈએ. પણ આ તપાસને દરમ્યાન ઘણી શાક્ષી એવી પડી છે કે જેથી તું એક લુછો, ડગારો અને ગૃહસ્થપણનો માત્ર ડાલધાલુ ઈરો છે. તે આખરદાર કુટુંબોનાં ઘેર માસ્ત્રોએ, તે કૂલવાન નારીઓની લાજ લુટી છે, તે પેસાના સોભે

જુગારી ધંધા અને શીસાદખોરાં કામો આજ રાખ્યાં છે અને પાપી હવસને ભોગ થઈ તે આ મરનાર ગરીબ મુસલમાનનું તેની ખેવકુફ ખેટી ઉપરની બદનજર સાર નાહક ખૂન કીધું છે. પણ આ ડેકાણે મને બોલ્યા વગર ચાલતું નથી કે આ કરપીણ કસાઈ-પણામાં તે તારા પાપી હાથે બોલ્યા છતાં વળી એ પાપનો ખોજો તે પારકા પણ નિર્દોશ માણસને મુશ્કેલ રહેવા દીધો છે અને એ રીતે બિચારા ખેયુનાહ દોલીને તે તારા પાપની સજામાંથી છટકી જવા સાર આજ બાર વર્ષ થયાં દેશનિકાળપણામાં બટકવાનું કીધું છે. તે બિચારા હુસેનશાહનો જીવ લીધો છે, પણ આ દોલીનું તો તે જીવતાં જીવત મોત આણ્યું છે. કોઈનો માલ મતા લુટવો તેના કરતાં એક નિર્દોશ માણસની હોરમત લુટવી એ વધારે મોટું પાપ હું સમજું છું. તે તારા અપરાધ હીચકારાપણાથી બિચારા એક ખેયુનાહ જુવાન ઉપર પડવા દીધો છે અને તારાં પાપ સાર એક નિર્દોશ માણસની પાક આખર અને પાક લાજ તે લુટાવા દીધો છે. પણ હુસેનશાહનો વગર વાંકે જીવ લઈ તે બિચારાને હંમેશાગીમાં હડસેલી આપવાનાં તારાં પાપનો બદલો હવે તારા પોતાના જીવથી તુને આપવો પડશે, મોટે તુને સેવટની શિખામણ મારે એટલીજ દેવી છે કે હવે તારી જીંદગીના જે બાકીના થોડા દિવસ રહ્યા છે તે દિવસ તારાં આ પાપના પસતાવામાં ગુજારજો અને એક હાથ ઉપર બિચારા હુસેનશાહને વધા ખીજ હાથ ઉપર બિચારા હીરામીગીને તે જે હલાકી પોંદ્યાકી છે તેના બદલામાં હમણાં તુને મળતો સેનટેન્સ ખતમ થવા બાદ જે વધારે મોટી શિક્ષા તે સાહેબને ત્યાં તારે મોટે બાકી છે તે શિક્ષાની માફી ચાહવામાં તારાં એ વખત ગુજરજો. હવે તું શિક્ષા એજ કરે છે કે તું ન્યાંથી લાખ્યા ત્યાં પાછો લઈ જવો અને પછી નામદાર સરકાર ઈરાવે તે દિને તુને ફાંસી દેવાના લાંકડાં ઉપર લઈ જવો અને તારો જીવ જ્યાં ત્યાં મુધી તું ગરદનમાં-

થી લટકાવી રાખવો. બોધ તારા રૂઢ ઉપર દયા કરે !”

કોર્ટ બરખાસ્ત થઈ. તૂર્તજ બંધવાને તેના પોજરામાંથી કાઢાડી લઈ જવામાં આવ્યો.

અને હવે લોકોએ “આપણા મીઠા જમ-શેદજી શેઠ”ની જરાખી દરકાર કીધી નહી.

“એ એના પાપે મુવા !” સર્વે કોઈ કેહવા લાગ્યા.

“કેસમાં દમ નથી.” — “પુરાવો શે છે ?”

— “સામેત કેમ થશે ?” એવો બકબકારો કરનારાએ હવે સમભ્યા કે પુરાવો ખરેખર મોટો હતો અને કેસ મજબૂત હતો.

તપાસને દરમ્યાન જેમ જેમ પુરાવા ઉપર પુરાવો નીકળતો ગયો તેમ તેમ શંકાશિલ લોકોની શંકા નહાસતી ગઈ અને ઉપલો બકબકારો કરનારા બંધ પડ્યા. આગળ જતાં આ કેસનું સેવટ એવુંજ આવવાની સર્વે વકી રાખવા લાગ્યા. મોટે ભાગે સેવટ આવ્યું ત્યારે કોઈને પણ નવાઈ ઉપજી નહી.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ખુશાલીની જગ્યાએ ગમગીની.

કોર્ટ બરખાસ્ત થવાની આગમ્ય દોલીને મેયુનાહ ડરાવી છોડી મુક્યો. તેર વર્ષ ઉપર તેને કારોતરની જુરીએ ખૂનના વાંકનો ત-કસીરવાર ડરાવ્યો હતો. તે વાંકમાંથી તેને છોડી મેળવાને કોર્ટેનો હુકમ જોઈતો હતો. હુકમ થયો એટલે દોલી—દેશનિકાળ થયેલો, હારમાર થયેલો, ઢંકેલામાં પડેલો, બત્રીસીએ ચઢેલો દોલી—એકવાર પાછો સ્વતંત્ર થયો.

અને હવે લોકોએ “જમશેદજી શેઠ”ના કરતાં દોલીની વધારે કનવાર કીધી. સર્વે લોકો તેની આસપાસ ટોળે વળી ઉભાં અને એમરથી તેને મુખ્યારકબાદી આપવા લાગ્યાં. સગાં જ્ઞાતાંએ તેને ભેટયાં, દોસ્તો શેઠેડ કરવાના હાથ આપવા લાગ્યા. એવો દોલીને ગુનેહગાર ધારતા હતા તેઓ પુરા પસ્તાવા બરેલી રીતે પોતાના તે સઘલા ધિકારનો બદલો માનથી વાલવા લાગ્યા. દોલી ગુનેહગાર નહી હતો, પણ તે મેયુનાહને સતાવનારા લોકો ગુનેહગાર ડરાવાં.

પાહાલણજી શેઠ હીરાભોગી હજી બેંચ ઉપરજ બેઠેલા હતા, અને ભ્યારે દોલી સઘલા દોસ્તોના ટોલામાંથી ઝટ પોતાના જઠકિ પિતાને યાદ કરી તેવણની પાસે દોડી ગયો ત્યારે તેર વર્ષની બાંખી મુદતે બાપ બેટા

વચેની આ અચ્ચત્તુચ મુલાકાત કોઈખી કંઠજી છાતીને પીગલાવે એવી દયા આણુવા જોગ થઈ પડી.

પાહાલણજીથી લકવાના પગે ઉઠાવું નહી હતું—તેવણને ખુરસી ઉપર બેસાડીને કોર્ટ ખાતે જોયકી લાવવામાં આવ્યા હતા—તો પણ તેવણે દોલીને મોટે ઉઠવાની કોશિશ કીધી અને પોતાના પીતૃબાવના જોસમાં તેવણ ઉઠ્યાખી. તેવણ પોતાના દીકરાના હાથમાં માથું નાખી બચ્ચાની પેંડે રડ્યા— “દીકરા દોલી, મેં તારો ગુનાહ કીધોછ, મને માફ કરજે,” એટલુંજ બોલવાની તેવણમાં તાકાત હતી. એટલું બોલી તેવણ ડસકાં ખાવા લાગ્યા અને ડસકાં ખાતાં ખાતાં તેવણ માથું નાખી દહ ફસડાઈ ગયા. દોલીએ જલદીથી ગભરાઈને તેવણને બેસાડી દીધા, પણ તેવણ બેસી રાક્યા નહી. તેવણ તો પડી ગયા.

પાહાલણજી શેઠ ઉપર આ જુસામાં એકવાર ફરી લકવાના મરજે ગલબો કીધા. તેવણને કોર્ટમાંજ લકવો થઈ આવ્યો હતો. તેવણ બેથુધ થયા હતા. તેવણ બેહરા અને મુહૂના માત્ર હતી.

“મારા જ્ઞાતા પિતા, તમે ગભરાવો ના,

ગમ કરે ના. સઘણું શાંત છે. સઘણું વી-
સરાઈ ગયુંછ.” એમ દોલી કેહવા જતો હતો,
તેવામાં તેણે જોયું કે તેનાં ગળાં ઉપર વી-
ટલાયલા પોતાના બાપના હાથ થંડા ને ઢીલા
હતા, તે હાથમાં ગળાંપર વીટલાવાની શક્તિ
નહી હતી. તે હાથ વળ ખાઈ ગયા હતા—
મરડાઈ મોરાઈ ગયા હતા—પાહાલણુંજનું
આખું શરીર મરડાઈ ગયું હતું. તેવણને
કાંઈ તાણ થઈ આવ્યું હતું.

આ કુખી હાલતમાં તેવણનો કુખી દી-
કરે દોલી પોતાની હાથે તેવણને ગાડીમાં
ઉપાડી લઈ ગયો. લોકોની મોટી ઠોંધણી
દ્યા અને દિલસોજીથી તેને રસ્તો આપ્યો
અને સર્વેની ધીરજ તથા આશીષ વચે દોલી
પોતાના બેભાણ બાપ સાથે પોતાને ઘેર પો-
તાની ધરડી માને જઈ મળ્યો.

ઘેરમાં હીરાંબાઈ, શીરીન, લવજી સર્વે
કોઈ નિર્દોશ દોલીને ગળે વલગ્યાં. તેની
માએ અને બેહેને તેને સુખારકબાદીની કો-
ઠીએ અને સુમીએમાં ગોયા આંખી અને
લપેટી નાખ્યો. હીરાંબાઈએ આજે દોલીના
આવકારમાં આજે બંગલે ચોક પુરાવ્યા હતા
અને દરવાજે દરવાજે તથા બારણે બારણે
તોરણો ટાંગી હતી. બારીએબારી હાંડીએ
લટકાવી હતી અને સારીપેઠે રેશનીની તૈયા-
રીએ કીધી હતી. દોલીને મોટે તેની ઈન-
તેજર બેહેન શીરીને પોતે બપોરનીઆ-
નામાં પોતાને હાથે રસોઈ કરાવી હતી અને
પોતાને હાથે તેનો આરડો આરાસ્તે કરી તેમાં
ખીંછાણાં વગેરે ખીંછાવી રાખ્યું હતું. તેર
વર્ષના દેશવટા પછી આજે શીરીનનો બાઈ
પોતાના બાપીકાં ઘેરમાં ખીંછાણાનો આરામ
અને સુખ જોવા પામ્યો તો તેને મોટે જો-
ટલી તૈયારી કરે તેટલી થોડી હતી. હીરાંબાઈ
પોતાની લાંબી મુદતની માંદગી તદ્દન વી-
સરી ગયાં હતાં અને ટટાર પગે ફરતાં
હરતાં થયાં હતાં. તેવણની વડી બેટી, શી-
રીનની વડી બેહેન સુનાબાઈ જે અત્યાર
ઘેર સુરત રહેલી હતી અને જેના દૂર પડવાને
હાથે આ વારતામાં તેને આપણે કથો ભાગ

લેતી દીઠી નહી હતી. તે પણ પોતાના જાલા
બાઈને આ અભયજી જેવી હાલતમાં પાછો
જીવતો મેટવાનો હર્ષમાં પુણે આવી હતી.

પણ દોલી છુટો થઈ પાછો આવવા વિષેના
આ ઘણાં મુર્ખાં અજી, છેલી ધડીએ, પાહા-
લણજી શેઠની ખીમારીથી અધૂરે ગયો.
દોલી જીવતો પાછો આવ્યો પણ પોતાના
બાપને તો કવ. સરખે લેતો આવ્યો. દોલીને
મેટવો કે જોના બાપને જીવાડવો તે તેની મા
કે બેહેનો સમજી શક્યાં નહી. તેઓ ગભ-
રાઈ ગયાં. નહી જણાય કે દોલીને આવકાર
કેમ દેવો—યા નહી જણાય કે પાહાલણજી
શેઠની સારવાર કેમ કરવી. આ સઘણા
ગુચવાડા અને ગભરાટ વચે, સાઈ થયું કે
લવજી તે વેળા હાજર હતો—સદાનો ધીરો,
સદાનો શાંત, સદાનો મીઠો લવજી હાજર
હતો તો આ મુશકેલી વખતે જે જરૂરનો
ઉપાય તેજ તેણે લીધો અને તે એ કે ડા-
કટરને બોલાવી મંગાવ્યો.

ડાકટર આવે તેટલાંમાં પાહાલણજી હી-
રાભાગી પાછા હોશ્યારીમાં આવવા લાગ્યા.
ડાકટર આવતામાં તો તેવણ સારી પેઠે
હોશ્યાર થયા. ડાકટરે આવી ધીરજ આપી કે
લકવાનો આ ખીજો હુમલો ઘણો સેજ હતો
અને તેમાં ધાસતી જેવું કાંઈ નહી હતું.
કોઠેમાં એવણ બેથુધ થયા તે અચ્ચુઅ
જીસાનું પરિણામ હતું. ડાકટરે દવા લખી
આપી તથા ચેતવણી આપી કે આજનો બ-
નાવ જોકે ઘણો જીસો ઉસકેરનારો હતો તો
પણ ઘેરના શેઠની હાલત એવી હતી કે તેવ-
ણને જીસામાં લાવવા દેવા નહી જોઈયે.
તેવણને જેમ અને તેમ થંડા અને શાંત
રાખવા, તેવણને વાત ઓછી કરાવવી, તેવ-
ણને રાત્રે જલદી સુવાડી દેવા, વગેરેની તા-
કીદ કરીને ડાકટર વિદાય થયો, પણ દોલીને
સુખારકબાદી આપ્યા વિના તે નહી ગયો.

પાહાલણજી શેઠ હોશ્યાર થયાથી હીરા-
ભાગીના ઘેરમાં ખુશીનો વધારો થયો ખરો
પણ બરાબર નહી થયો. સઘણી ખુશી જતાં
આજે દિલગીરી હતી. હીરાંબાઈ ગમે એટલાં

ટાર થયાં હતાં, શીરીન ગમેએટલી મમ હતી, તોપણ આ હર્ષ ઉદાસીની ભેલ વગરનો—અમીશ્રીત હર્ષ નહીં હતો.

લવજી પોતેખી દિલગીર હતો. તેનાં જીવ ઉચ્ચ પડ્યો હતો. શીરીન પણ કૃષ્ણી હતી. બલકે તે રડતી હતી. રડતી તેની આંખો લાલ ખેટાં જેવી થયલી હતી. અને પોતાના જે ઠાલા ભાઈના છુટકારાની આશામાં પોતાને સધલો જીવ ભરેલો હતો તે ભૂધના પાછા ફરવાને દહાડે જે શીરીનને હર્ષભેર દોડતી ને કુદતી જોવાની વાંચનારે વધી રાખેલી હશે, તે શીરીન પોતાના ભાઈના પાછો આવ્યા છતાં—પોતાની જીંદગીની ખેટાંમાં ખોટી આશા આજે પાર પડવા છતાં—ઉદાસ હતી.

એ દિલગીરીનું કારણ વળી જૂઠુંજ હતું. તે કાંઈજ નહીં પણ લવજીના—આપણા બચુંના—ઠાલા ખેટા જલની ખેલાલ માં-દગીનું હતું.

એ બાળકનું કુમલી વયમાં માત પાસે આવ્યું હતું. જે નાપાક મરજ સાર ખીહતાં હતાં તે મરજ ખહીએ આ કોમળ કાયાને તદન ખાઈ નાખીને ખોખું કીધી હતી.

આજેજ, આજના શુભ દહાડે, બ્યારે દોલીના આવવાની ખુશાલી થઈ છે તેજ દહાડે ડાકટર કહી ગયો છે કે આ બાળક એક અઠવાડયું જીવે તો બાચગ.

શીરીન તો આ શુંદર બચ્ચાંની સાવધી મા માત્ર હતી અને તોપણ આ કૃષ્ણની વાત દોલીને કેહતાં કેહતાં એકવાર તે નવધાર આંજીથી પાછી રડી પડી, અને શીરીન દોલીને દિલાસો દેતે તેને બદલે દોલી શીરીનને દિલાસો દેવા લાગ્યો.

જલની સાવધી માને આટલું બધું લાગે છે તો તેના બિચારા બાપને કેટલું લાગતું હશે!

અને તે બાલકની સગી માને કેવું લાગતું હશે!

દોલીના છુટકારાની ખુશાલીમાં આજે બ્યારે લવજી, શીરીન, સધલાં દોલીને ધર ગયાં હતાં ત્યારે બિચારો ખીમાર જલ

માદી કાસ્ટલમાં (બચું) મેડમ બુથો સાથે એકલો હતો.

મેડમ બુથો જલનાં બિહાણા ઉપર પોતાનું માથું ટેકવી બાંધ ઉપર ચુકણમરીથી પડેલી હતી અને જલનો કરમાતો ચેહરો, સુકાઈ જતા હોઠ, ઢીલા સાંધા ખેટા અંદેશથી જોતી છુપું “આંખપાણી ભરતી” હતી.

“મેડમ, બાવા ને મા ને છુચી-જરી ને બધાં ક્યારે આવશે?” થોડીકવાર ચૂપ પડી રેહવા પછી જાણે વાત ચલાવી.

“આવશે—જલદી આવશે પુગશે.” બચુંએ ટુકો જવાબ દીધો.

“જલદી આવે તો સારું.” આ બાળકે ખાહેરા બતાવી. “કાંકે તેઓ વગર મને સહવાશે નહીં.”

“હું છું કેની, કીકરા? હું તારી આગળ છુંની?” બચું તેનો ગાલ પસવારતી ખેલી.

“તમેખી આવશે? તમે તો ઈશ્વેજ છે?” જાણે અચરતી બતાવી “હું તો જે મારાં આવનાર છે તેઓની ફિકર કરુંછ.”

“ક્યાં આવનાર છે?” બચુંએ સમજણ નહીં પડવાથી ચુચવણ બતાવી. “તારા બાવા ને માતો અંહી આવનાર છે, પણ હું તો અંહીજ છું, ત્યારે વળી હું અંહી આવું કેમ?”

“હું અંહીની વાત નથી કરતો, મેડમ.” જલ જરા ચીરડાયો. “હું તો ત્યાંની વાત કરુંછ. ત્યાં, ઉપર, આકાશમાં, ખેહિશ્તમાં. હું પુછુંછ કે ત્યાં તેઓ આવશે કે? ત્યાં જો તેઓ જલદી નહીં આવશે તો મને સહવાશે નહીં.”

બાલક જલ કેવા ભય ભરેલા વિચારોના વમલમાં પડેલો છે તે હવે બચુંએ જાણ્યું અને પોતે એક સરદ હાથ મારી પોતાનો ચેહરો તેણે ફેરવી નાખ્યો કેમકે તે ઉપર દેખીતી રીતે નવધાર આંસુ ટપકવા માડયાં હતાં.

બચુંએ જલના મનમાંથી આ વાત ઘણીખી વીસરાવા માંગી પણ જલ તે વીસર્યો નહીં. તેણે એને એજ વાત હજાર તરી ચાલુ રાખી. પોતાને જવાબ નહીં

મળવા સાર તે મેડમ સાથે રીસાઈ ગયો અને અંતે આ વાતમાં તે સામેલ થઈ ત્યારેજ જાલ તાઠો પડ્યો અને પાછી વાત કરવા લાગ્યો.

“તમે શું એમ કહેજો, મેડમ, કે બાવા ને માય ત્યાં આવશે તેની સાથે શું તમેખી આવશે?”

“સહુને એક દહાડે જવાનું છે, પણ હું તો તારી સાથેજ રહેવાની, મારા દીકરા.” બચું જીસાથી બોલી. “બ્યાં તું ત્યાં હું.”

“આપણાં સગાંબહેલાં સહુ ત્યાં મળશે કે?”

“સહુ પરવરજીવાર જાણેજ. આપણે કાંઈ જાણતા નથી વાસતે આપણે કશી વાત કરવી નહીં જોઈયે.”

“આહા! બેહેસ્ત કેવું મજેનું હશે! તેના હીરા મોટીન. દરવાજા અને સોનાના રસતા અને રૂપાનાં ઘેરો અને લીલાતરી ભરેલાં મેઘને; અને સદાના સુગંધવાસી ફૂલની વાડી-એ અને મેવાની લુમેથી ઝુલાઈ પડતાં બુલંદ ગ્રાડો અને તાજાં પાણીના ગ્રામ્મો અને મીઠી નદીઓ અને પરિયાંના ગાયનેા તથા ફરેસતાવા શરદો એ બધું કેવું મજેનું હશે! અને ખીજી ત્યાં શું મળશે મેડમ?”

“જીવ ચાહે તે મળશે, બેટા.”

“ત્યારે તો હું માને ચાહું તો મારી મા-ખી મને મળશે કે?” જાલે ઉલટબર બચુંને ગલે વીટલાઈ પુછ્યું. “મારી આ મત-રાઈ મા નહીં જો? પેલી જે મારી મા આગળ હતી તે? તે મને મળશે કે?”

“તેખી મળશે, મારા જાન.” બચું તેના નાજીક હાથને પોતાની આંખોમાં ચાંપતી બોલી. તેનું હૈડું તો આ વાતથી ફાટ ફાટ થતું હતું પણ પોતાનો દીવો દાખીને તે જો-સથી બોલી. “તારી મા જેવી માજ તુંને નહીં મળશે?”

“પણ હું તેને આજખીશ કેમ? તેવણ કોણના જેવાં હતાં તે તો હું જીલી મચો.”

“તું તેને પોતાની મેલેજ આજખશે, જાલ.” પોતાનો આજો ચેહરો પોતાના બાજકની સમક્ષ ધરીને તેની આ ગમખાર મા બોલી

“તું બાજક તારી માને બહોલો ચેહરો વી-સરી જાય પણ તારી માએ પોતે તારો બહોલો ચેહરો વીસારી દીધો નથી.”

“પણ મેડમ, તેવણ બેહેસ્તમાં આવશે ત્યારે આજખીશ કેખી? પણ કેમ જાણ્યું કે તેવણ આવશેજ. વખતે નહીં આવે ત્યારે? મારી ધર્મ-પોથીમાં લખેલું છે કે જે સારાં કામ કરે તે બેહેસ્તમાં જાય પણ જોકો તો કેહજો કે મારા માય સારાં કામ નથી કરી ગયાં. તેવણ અમાને છોડીને જતાં રહ્યાં. ત્યારે તેવણને બાદાય બેહેસ્ત કેમ આવશે?”

“આ જાલ! જાલ! એવું ના બોલ, મારા દીકરા!” બચુંએ હજી પણ તેને પોતાના પાસાંમાં ચાંપી વીરજ આપી. “જે દહાડાથી તારી બહોલી મા તને છોડી ગઈજ તે દહા-ડાથી તે કુખી થઈજ, તેણે પસતાવો કીધોજ અને પોતાનાં બચ્ચાં તરફના ખારને સારે તેણે ઘણું બચ્યુંજ.”

“એમ તમે શા ઉપરથી કહેજો?”

“હું જાણુંજ, દીકરા.”

“તમે કેમ જાણો! તમે મારી માને આજખતાં હો, તેવણ સાથે વાત કીધી હો તે તમે જાણો.”

“હું મારી જાણુથી કહુંજ.”

“શું તમે મારી માને દીકાંજ?” જાલ-થી ઉઠાવું નહીં હતું તોપણ આ સવાલ ઉપર ઉલટથી તેણે માથું ઊંચક્યું. “મેડમ, મેડમ, તમે મારી માને આજખતાં હતાં તો આટલા દિવસ સુધી બોલ્યાં કાં નહીં? વાંરે તેવણ શું કેહતાં હતાં? મારે વિષે, મારા ભાઈ બેહન વિષે તેવણ કાંઈ બોલ્યાં હતાં?”

“તે બોલતી હતી” બચું ડસકાં ઉપર ડસકાં ખાતી બોલી કે “હું મારા ધણી અને ફરજંદોથી અંહી છુટી પડીજ, પણ ત્યાં તો તેઓને મળવાની છું. અંહી કુખી છું. પણ ત્યાં મને કોઈ કુઝ આપશે નહીં. અંહી હું રડુંજ પણ ત્યાં મને કોઈ રડાવશે નહીં. ત્યાં બાદાવંદતાલા પોતે મારાં આંશુ પુછશે.”

“મડમ, મારા માને એહરો કોણ પડી જવુંછ.” અંહી જલ ઐકાએક ગભ-
જેવા હતો?” રાધને થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો. તેણે માથું

“તારાજ જેવો, જલ—અને જરીના નાખી દીધું, તે યંડા થઈ ગયો. અને આવી
જેવા.” વખતે તેની આંખોમાંથી આંસુના ટીપાં

“આ! મડમ! મંને ધર! ધર! હું ટપકવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

જલ માને મળવા માગેછે.

“આ કોઈ આવોરે!” ગભરાટમાં ખ-
તુંએ ખૂમ મારી અને મેરીયન દોડી આવી.

જલને તેની હાલની નબલાઈ વચે અ-
વારનવાર બેથુદ્ધિની આમ ઝાપટ લાગી
આવતી હતી, તેવી એક ઝાપટ માત્ર આ
હતી એમ મેરીઅન પોતાની પત્તાજીબોર
જીભથી કહેવા લાગી. “મેં ઘણાં બરમા-
આને મરી જતાં દીઠાંછ.” આ લુતરાંબોરી
ભાહેરી કરવા લાગી “આ બરમા આમ
ધડી ધડી બેથુધ થઈ જાયછ તેવી એક
બેથુદ્ધિમાંજ એક વખતે તે પ્રાણ મુકી દેશે.”

પણ જલ બેથુધ નહી હતો. તેને તાહા-
ડનું લખલખું માત્ર ભરાઈ આવ્યું હતું.

“આ! હું પડી જવુંછ! પડી જવુંછ!
મને ધર!” તે વળી ખીહને ખોલી ઉઠ્યો.

“નહી, ડીયર તું ખીહ ના.” ખતું તેને
ખાજી રહી ખોલી “તું ખીછાણાપર મુતેલો છે.
તું નથી પડી જતો.”

ખતુંના માગ્યાથી મેરીઅન સુંઘાડવાની
સીસી લાવી તથા હેશ્યારી આપવાની દવા
જે ડાકટરે કરમાવી હતી તે લાવી. તે તથા
બરફથી થંડું કરેલું પાણી પીવાથી જલને
જીવ ડચ્છો અને તે ઊંઘમાં પડ્યો.

તેને ઊધેલો જાણી વળી પાછી મેરીઅન
પોતાની લુલીની લતરાજ આલુ કીધી.
“મુવા ડાકટર ને મુવા સહુ. મુવા ડાકટરે
સાચું બોલે તો બધાજ જીવતા રહે. આ
છોકરાની ડાકટર આઠ દહાડાની આશા
આપેછ! હું કહુંછ કે સહુ રંધાઈ ચુકુંછ
અને હવે જે દહાડો જાયછ તે ગણીમત.

પણ કહીએખી કોણને? કોઈ સમજી દેાય તો
કહીએ. મા વગરનું બરમા, તેનું લાગે કોણને
કે કહીએ? સાવકી મા, તે ડાકટરમાં ને
ડાકટરમાંજ ચરી રહેલી, તેને કહેલું તે શું
માને? સાવકી ને વળી નાદાન! આ બ-
રમાની બેથુદ્ધિ મા હોત તો અત્યારે
કોણ જાણે શું શું કરત? પણ તેને તો
મુવા લુછો જમસુ—”

“બસ, બસ, મેરીઅન, જલ જાગેછ.”
ખતુંએ પોતાને આ સતાવનારી વાત અ-
ટકાવવાનું બાહાનું કાઢ્યું.

પણ મેરીઅન ખોલવાપર આવેલી થોભે?
જલે જરા કોર વાલી કે તેણે પાછું ખોલવા
માડ્યું, પણ વાત બદલી.

“મુવા લુછો, મુવા ચંડાલ, પાપી!”

“કોણની વાત કરેછ, મેરીઅન?”

“એજ તો, મુવા જમસુ. મુવા ‘જમથે-
દજી શેઠ’ થઈ નીકળ્યો હતો. પણ હવે મુ-
વાનું શેઠાઈપણું આવ્યું નીકળ્યું. મુવા
‘શેઠ’ ના સકાર તો જીવો. મુવા સીટી
જેલમાં આંચરા મારેછ!”

“તેના કેસનું શું થયું, મેરીઅન?” ખતુંને
જમસુ ઉપરના જખ્ખન ગુતાહની તપાસના
પરિણામની ખબર નહી હતી. એ વાત બ-
ચુંને માટે વીધેશ કરીને બચંકાર હતી અને
તે કોઈને પણ પુછવાની તેણે પરવા કરી
નહી હતી. સેશન કોર્ટમાં જમસુની તપાસ
હતી એટલું તે જાણતી હતી પણ ખતું
પોતાના બરમાની જંજાલમાં એટલી પડેલી
હતી કે એ તપાસનું શું સેવટ આવ્યું તે

કેદને પુછવાની પણ તેને પરવાર મળી નહી હતી.

“મે સાંભલ્યું કે તે સુવાને ફાંસી મળીછ.” મેરીઅન હજાકત કેહવા માંડી. “સુવાને એક વખત ફાંસી દીધા પછી ફરીથી ફાંસીએ ચહાવે તો પાપ લાગે નહી. દોલી છુટો થયોછ અને પોતાને ઘેર આવ્યોછ.”

મેરીઅન અંહી થોળી કે મેડમ કાંઈ કેહવાનું હોય તે કેહ પણ મેડમનું તો માત્ર સાંભલવાનુંજ કામ હતું. તે સૂપ રહી અને મેરીઅને પાછું બોલવા માડ્યું.

“શેઠની આગળ એ સુવા પાપી વિષે વાત થઈ રાકતી નથી. તેનું કારણ તો તમે જાણોછ. પણ તોળી પોતાનો ભાઈ છુટો થઈ આવ્યા સાથે શીરીનબાઈથી કાંઈ સૂપ રેહવાય? પોતાના ભાઈને છાડવવાની બાઈની ઘણાં વર્ષની ઉમર હતી. અમારી જુની બાઈ આ ઘેર ફાંડી ગઈ તેની અગાઉની એ વાત હતી. આ બાલકના જન્મનીબી આગાઉ છેક બુચી-જરીના જન્મ આગાઉની એ કોશિશ હતી. તેનું મેં આજે ખુશાલીમાં સેવક આવ્યાથી બાઈની આંખોમાં આંસુ આવેલાં હતાં. હું બાઈને પાછી આપવા ગઈ ત્યારે શેઠે તેને ગલે વલગારેલી હતી. એ તે પ્યાર. એ પ્યાર એવો વચે છેક અગાઉનો હતો. શેઠનાં બચું સાથના લગ્ન અગાઉનો એ પ્યાર હતો. હું બધું જાણતી હતી. બિચારી બચુંને કાંઈ ખબર નહી હતી. આજે દોલી પોતાના બાપને ઘેર આવ્યો—”

“હૈ? દોલી આવ્યો? કોણ કેહછ?” નાનો જલ ચોંકી ઉઠીને અચ્ચકચ પુછવા પડ્યો.

“અરે! આ છેકરો બધી વાત સાંભલેછ! હું, ધારતી હતી કે તે ઉંઘી ગયો હશે!” મેરીઅન ગભરાટમાં તેના બિચાના આગલ જઈ બોલી “જલ, તું સુતો નથી કે? ચાલ ઉંઘી જા. તું વાત કરશે તો થાકી જશે ને પેલા બાવા ને માંય હમણા આવીને અમેને ઠપકો આપશે. આંખ મીચ, બા, સુઈ જા.”

જલે જાણે ઉંઘતો હોય તેમ પાછી કોર વાલી. પણ આજે તેને ઉંઘ નહી હતી.

લવજી, શીરીન સઘલાં રાતના આઠ વાગતામાં પાછાં ઘેર આવ્યાં. જોકે હીરા-બાગીના ઘેરમાં આજે દોલીના છુટકારાની ખુશાલી હતી તોપણ આ લોકોથી ત્યાં રેહવાયું નહી. તેઓને સઘલાં જીવ જલમાં ભરેલાં હતાં.

લવજી લાગેલો જલના—મેડમ બુચીના—ઓરડામાં આવી લાગ્યો અને જલની ખબર પુછવા લાગ્યો.

“પપા! પપા!” પોતાના બાપનો સાદ સાંભળતાંજ જલે કોર વાલી તેને હાંક મારી.

“કાંએ, દીકરા, કાંઈ કેહછ?” લવજીએ બિચાના આગળ દોડી જઈ પુછ્યું.

“પેલા કેસ પુરો થયો કે?”

“કોણનો કેસ, દીકરા?”

“પેલા ‘જમશેદજી શેઠ’ નો?”

“હા, તે તો સાંજનો પુરો થયો. પણ તું તેનો કેમ વિચાર કરેછ? એ કાંઈ તારે યાદ રાખવાની વાત નથી, જલ.”

“પણ એને ફાંસી દેશે કે?”

“એને ફાંસીની ટેપ મળીછ.”

“ત્યારે એણે હુશિયારાને મારી નાખેલો?”

“હા. પણ એ વાત તારી આગળ કોણ કરેછ?” લવજીએ આ સવાલ પુછતાં લગાર ઠપકો ભરેલી નજરથી “મેડમ બુચીના” તરફ જોઈ અને બોલ્યો “આ બાળકની આવી બારીક હાલતમાં તેની આગળ એવી એવી યોતો થવી નહી જોઈયે.”

“મેં વાત નથી કીધી, સાહેબ.” બચુંએ પોતાનો બચાવ કીધો. “મેરીઅન આજે એ વાત બોલી હતી.”

“અરે બાવા, હવે એ ‘જમશેદજી શેઠ’ શું કરશે?” જલે પાછું ટાલેલું ચલાવ્યું “શું એને મારી નહી મળે?”

“બાદા એને માફ કરે એટલે બસ. પણ જલ, તુંને આજે કાંઈ બચેતી લાગેછ?”

“હાજી. મારીથી એક મેરે સુવાતું નથી.

હું સરી સરી જવુંછ. મેડમ, જરા મને પાછો તકિયા ઉપર લેવા.”

બચુંએ તેને તકિયા તરફ ખેંચી તેનું માથું ઉચું કરીશું.

“બાવા, હું તેવારમાં તમોને કાંઈ પુછવાનો હતો તે યાદ કરુંછ, પણ શાદ આવતું નથી. હું બુલી ગયોછ.”

“કાંઈ નહી. તારા મનને મેહેનત ના આપ. યાદ આવે ત્યારે કેહજે.”

“બાવા, બુચી ઘેર આવી કે?”

“નહી. તે તો મમાઈને ઘેર રહેલીછે.”

“ને અમીના ક્યાં છે? એ દારીને તમે ક્યાં મોકલાવીછ? એને મારી આગળ રાખો.”

“હા. બુચી-જરી સાથ તે ગઈછ, પણ હું તારાં માથાને કહુંછ કે હમણા તેને તેડી મંગાવે.”

“અંહ. હવે યાદ આવી, પપા.” જાલ યાદ કરી બોલ્યો. “માથા બોલપરથી યાદ આવી. બાવા, હું બેહસ્તમાં માને કેમ આગળખીશ? આ જીવતી મા છે તે નહી હો?”

લવજી ચૂપ રહ્યો. આનો શું જવાબ આપવો તે તે સમજી શક્યો નહી. તેની ચુપકાદી ઉપરથી જાલ કાંઈ ખીજીનું સમજ્યો.

“બાવા, તે માથા બેહસ્તમાં આવશે તો ખરાં કેની?”

“હા. હા. જાલ.” લવજીએ ટુકમાં પતાવ્યું.

“મેડમ બુચીએ આજે મને આતરી આપીછ કે મારાં માથા મને બેહસ્તમાં મળશે. મેડમ તે માથાને આલખેછ. એવણું અંહી આપ્યા અગાઉ તેવણું ને મળ્યાં હતાં.”

લવજી હેરાત પામી આ શબ્દો ઉપરથી હવે મેડમ તરફ ટીકી ટીકાને જોવા લાગ્યો.

“હું માફ માયુંછ, સાહેબ,” તે ધુનતા આવાજે બોલી. “જાલ આગળ મારે તેની માની વાત કરવા જોગ નહી હતી, પણ એ બેટાને પોતાની મા યાદ આવી અને તેની યાદમાં ઘણો અંદેશો કરવા પડ્યો અને મેં જોયું કે આવી હાલતમાં એને વધારે અંદેશો નહી કરવા દેવ, તેથી એણે ભ્યારે મને

પુછ્યું કે મારી મા બેહસ્તમાં મળશે કે નહી ત્યારે મેં હા કહ્યું કે નેથી એના મગજની બેચેની બાગે.”

“પણ તમે એની માને કેષે મળ્યાં હતાં, મેડમ?”

આ કેવો સવાલ? બચું શો જવાબ દેય? તે એટલુંજ બોલી કે “નહીજ.”

આમ કહી બચું લવજી આગળથી દૂર ગઈ. પણ લવજી તેની પછવાડે ગયો.

“મેડમ, જાલના એહરામાં ફેરકાર થયોછ તે તમોને જણાયછ?” તેણે ઘણી ઉદાસીથી પુછ્યું.

“હા, સાહેબ, હા.” એકસરખી ઉદાસીથી બચુંએ જવાબ દીધો. “આજ સાંજે એને તાહાડનું એક લખાણ મળ્યું થયા પછીથી એના એહરાનો સીક્રોજ બદલાઈ ગયોછ. મેરીઅન ધારેછ કે એ અજાલનું તેડું છે. આજની રાત બાગેજ જશે.”

આટલા શબ્દો મેડમ મોટી મુશકેલીથી બોલી શકી. આ વાક્ય પુરો થતાં સુધી બચું પોતાની છાતીનો ગમ બાગેજ છુપાવી શકી. આ બોલો પુરા થયા કે તુર્ત તેણે નિરાશ થઈ રડવા માડ્યું.

“અફસોસ! અફસોસ! યોદા મારા કેવા સપુતને મારી ગોદમાંથી છીનવી લેવા ખેંડાછ.”

આ મહાજનુન ફરિયાદ સાથે લવજીથી પણ રડવું થોભાયું નહી.

“સાહેબ, તે સાહેબ ઉપર સજ્જરી રાખો.” બચુંએ હવે લવજીને દિલાસો દેવાનો વારો આપ્યો. “એ ગુલામ સરખું બાગક આ ખાકી જીહાંત છોડી સુખી થશે. આ કુનિયામાં મરવું એ કાંઈ મોટું દુઃખ નથી. માતના કરતાં ખીજા ઘણાં ધાનકી દુખો આપણને સોસવાં પડેછ—તે દુખોની આગળ માત તો એક સુખ છે. મીનાઈ જીહાનમાં એ કોમલ જીવ રાહાત અને આરામ પામશે. હું આહુંછ કે આપણ સઘણાં ત્યાં જાલદી જઈ સદાનત સુખી થઈએ.”

ગુપચુપ ગંભીર કદમે લવજી આ દરામણો આરડા છોડી ગયો.

તે શીરીન પાસે ગયો. શીરીન કપડાં બદલીને જાલ પાસેજ આવતી હતી, પણ લવજીના આપ્તચિત્રે તે પાછી ઉભી.

“કેમ, વહાલા લવ, જાલ કેમ છે?” તેણે પૂછ્યું.

“કાંઈજ નહી, શીરીન, હવે કાંઈજ નથી રહ્યું.” લવજી એક મોટી ખુરશીપર ફસડાઈ પડી બોલ્યો. “ઝીજની રાત જાય તો આપણાં બાવળ.”

“અરે! નસીબ! નસીબ!” શીરીન પોતાના બર્થારન પાસામાં ખેસી તેને પોતાના નાજુક હાથથી પસવારતી રડવા લાગી.

“લવજી, હું જાલ પાસે જઈ આવું.”

“નહી શીરીન, તું ના જા. તારીથી મોતનો એ છેલ્લો દેખાવ દેખી શકાશે નહી.” લવજી તેના હાથ ધરી બોલ્યો.

“નહી, કાંઈ નહી.” શીરીને હજાર કીધી “જેટલી ઘડી એના બાવળની રહી હશે તેટલી ઘડી હું એની પાસેજ ખેસવાની.”

“ત્યારે મારી સાથ સરત કર કે તું તેની આગળ જરા પણ રડે નહી.” લવજીએ ધાડા અવાજે હિમતથી હુકમ કીધો. “જાલ સેવક સુધી હોજ્યાર રહેશે. એ અગોર જીવ સઘળું ચેતી જશે. તું રડી બળીને તેને ખીલીવડાવશે.”

“નહી, હું નહી રડીશ. પણ મને એની આગળ જવા દેવો.”

લવજી પોતે શીરીનને જાલના ઓરડામાં લઈ ગયો. શીરીનમાં ચાલવાની તાકાત નહી હતી. તે તદન હેબતી ગયલી હતી. તેને ચાલવાને લવજીનો ટેકો લેવો પડ્યો.

રાતના જમવાનો વખત થઈ ગયો હતો. અરચાએ સુવાનો વખત થઈ ગયો હતો. જાલ અત્ર આંખો મીચીને પડેલો હતો. તેને ઉંઘ નહી હતી.

લવજી તેના સોહરાઈ ગયેલો એહરો તેની મા (શીરીન)ને દેખાડવા સાર જાલના બિછાણા આગળ બેઠો લઈ ગયો.

જાલે આંખો ઉઘાડીને પોતાના બાપ અને મતરાઈ બંનેને દીઠાં અને પુર્તજ

બોલ્યો કે “પપા, પપા, દીવો ના લાવો. મને અંધારું ગમેજ.”

લવજીએ પુતળ બતી દૂર કીધી.

કલાકે કલાક જાલનો એહરો વધારે કાલાશ પકડતો હતો. તેનાં નખ કાળાં થવા માંડ્યાં. તેના સુંદર એહરો લવજીએ છેલ્લા દીઠા તેટલામાંજ વધારે સોહરાયો હતો.

શીરીને છપી રૂતે રડવાનું શરૂ કીધું હતું. સારું થયું કે ઓરડામાં અંધારું હતું અને જાલની હોજ્યારી પણ આસતે આસતે ઓછી થવા માડી હતી.

“મોડમ, દીકરા જાલનો સોહામણો એહરો તો કાલો થવા માડ્યોજ.” બચું એક ખુરશીમાં ખેસી રડતી હતી ત્યાં શીરીન જઈ તેના ખોલામાં માથું નાખી રડવા લાગી.

આ કેવો દેખાવ! એક બાળકને રડનારી બે માતાઓ!

થોડીજ મિનિટમાં ખીન્ન બચાં જે હીરાભાંગીને ત્યાં જમવા ગયાં હતાં તેઓ હસતાં રમતાં આવી લાગ્યાં. તેમને માતના આ મથકમાં આવવા દેવાં કે નહી તે લવજી હજી તો વિચારે છે તેટલામાં જાલે તેમનો મીઠો અવાજ સાંભળી તેમને મળવા માગ્યું.

શીરીનનાં બુલકાંઓ તો ઉંઘી ગયાં હતાં. પણ આ તો જાલનાં સગાં ભાઈ બેઠેન હતાં.

“પપા, પપા, બુચી-જરીને મારી પાસે તેડો. નાના ફુલનેખી બોલાવો.”

લવજી તેમને જાલના બિછાણા આગળ લઈ ગયો. એ બાહેને શીરીન પણ ગઈ.

બચું પણ બતી લઈ ગઈ. પણ તેના હાથ ધ્રુજતા હતા. તેનાથી બતી ધરી રાકાઈ નહી. બચુંની બતી અમીનાએ પોતાના હાથમાં ધરી.

“જરી, જરી, આવજો હો! સાહેબજી.” જાલ પોતાના નખલા હાથ જેમ તેમ લાંબા કરી પોતાની બેઠેનને બેઠેલો.

“હું કેયે જતી નથી, જાલ, ત્યારે સાહેબજી શાની કરેજ?” જરીએ સાદાધથી પૂછ્યું. “અમે તો બહારથી ખેર આવ્યાંજ.”

“સાહેબજી જરી, મને સાહેબજી કરું” અને હવે જાલે નાના ફુલને પોતાને ગણે લ-

ગાડયો તથા ચુમી લીધી. “કુશમરેજ, સાહેબજી.”

“પણ અમે કેથે જતાં નથી?” બુચી-જરીને તેના બાપ બોલવાની મના કરે તે અગાઉ તેણે ફરીથી પૂછ્યું.

“તમે નથી જતાં, પણ હું જવું છું.” જલે જીણા સાદે જવાબ દીધો. “હું બેહસ્તમાં જવું છું. ત્યાં મને આપણા માયજી મળશે. તમે ત્યાં પછવાડે આવજો. હું માયજીને કહીશ કે તમે અધાં સારી પેઠે છે અને જલદી આવા મળશો.”

અરે! આ માયજી તો અહીં જ ઉભી છે! એ કેવું દુઃખ!

જલના આ સાદા શબ્દો બુચી-જરીને રડાવનાર હતા. તેણે જલને વળગી રહીને મોટે સાદે રડી દીધું. તેને જોઈને બીજાં છોકરાં પણ રડવા લાગ્યાં. છોકરાંને રડતાં જોઈ તેમની માંઓ બચું અને શી-રીન પણ રડવા પડ્યાં અને આ કદલાટ જોઈને જો દ્રઢ મનવાલા લવજીની આંખો-માંથી પાણી નહીં આવે તો તે માણસ અને બાપ નહીં કેહવાય.

લવજીની આંખોમાંથી થોડાં જ ટીપાં વહ્યાં પણ તે ઘણા ઉંડા ગમનું માપ હતું. મગર આ વખત રડારોલનો નહીં હતો. લવજીએ તુર્ત છોકરાંએને થંડાં પાડી સુવા મોકલતાં તેમને કબજાત આપી કે “જોદા કરશે તો સહવારે આવીને બંધને પાછાં મળશો.”

એજ પ્રમાણે લવજીએ આમ રડવા મોટે શીરીનને પણ તેની કબજાતની યાદ આપી મુગી રાખી.

બચું તો એક ખુણામાં એક કોચ આગળ ગુલુમરીએ પડી પોતાનું મોઢું કપડાંમાં દાખીને પોતાના વહાલાં બાળકને મોટે આદાની પ્રાર્થના કરતાં ડુસકે ડુસકે રડતી હતી. લવજીએ તેની આગળ જઈને તેને પણ જરા ધીરજ આપી અને તે મુગી રહી.

પણ બીજાનાં આંસુ લુછાવતાં લવજીની કૃપા આંખો સુકાઈ નહીં હતી. તે પોતાનું રડવું છુપાવવા જલના બિજાના ઉપર ધ-

જોળ વાકો વધ્યો પણ તૈબી આબાક જે-હેનનો જલ તે જોયા વિના રહ્યો રહી.

“પપા, તમે રડો છો! ના રડો.” જલ તેની ગમ ધનતેજરીથી જોઈને બોલ્યો. “હું કાંઈ મરવાને બીહતો નથી. હું તો પા-ધરોજ બેહસ્તમાં જઈશ.”

“પરવરદેગાર સાહે કરશે, જલ.” લવજી તેને પોતાના બોલીમાં લઈને બોલ્યો. “બીહવાનું કે રડવાનું કાંઈ કારણ નથી, મારા દીકરા.”

“હું બીહતો નથી, પપા. હું તો માયજીને મળવાની ઉમેદમાં ચોર ખુશી થાવું છું. બાબા, મારી બેહસ્તન માની તમને દયા લાગે છે ની?”

લવજી આ સવાલનો શો જવાબ દેવકે તે પોતાના સઘલા ગમ વચે બચું ધનતે-જરીથી જોતી હતી.

પણ લવજીએ આ સાદા સવાલનો જવાબ જલને માત્ર એક ચુમીમાં જ વાલ્યો.

“પપા, મારી સાથ વાત નથી કરતા?” જલે બોહાંસ કાઢી “તમને બેહસ્તન માયની માયા લાગે છે કે નહીં?”

“દીકરા, મને તેની ઘણી માયા લાગે છે.” અંતે લવજીને બોલવાની ફરજ પડી અને બચુંની છાતીને છુપી તાહડક વલી. “પણ જલ હવે આપણે આપણી વાત કરવી જોઈએ. બલકે આપણીની વાત સહવારે થશે. હમણાં તો, દીકરા, તું પોઢી જ. ઉંઘવાનો વખત વીતી ગયો.”

“મને ઉંઘ આવતી નથી તે? મારી છાતી આજે ઘણી કુએજ. મારીથી દમ લેવાતો નથી.”

“કાંઈ નહીં બા, જોદા આરામ કરશે.” લવજી બોલ્યો અને જલ ઉંઘે એવી રીતે તેને પસવારવા લાગ્યો.

થોડીવારમાં આ શાનું બાલક પોતાના બાપના બોજામાં બોલતું બંધ થયું તેને ઉંઘ આવતી હોય એમ લાગ્યું.

તેને હલુસે તેના બિજાના ઉપર પોઢાડી લવજી પોતાની આંખો લુછતો પોતાના ચોરડામાં ગયો તથા જલદી પાછો આવે તેટલાં બચુંને તેની સંભાલ સોંપી ગયો.

પ્રકરણ ૩૬ બું.

છેલી ધડીએ ભરમનું બાંજવું.

“સાહેબજી! પપા, સાહેબજી!” જાલ ધણજ મરી ગયલા નામલા અવાજે બોલ્યો. તે એટલો આસતેથી બોલ્યો કે લવજીને પોતાના નાજીક પુત્રની આ છેલી સલામ ખીલકુલ સંભલાઈ નહીં અને તે સલામનો જવાબ દીધા વિના તે ચાલી ગયો.

તેને હજી જાગૃત જોઈ બચું તેના બિ-છાના તરફ દોડી આવી.

તે હજી રડતી હતી.

હમણાં તે એકલી હતી. તેની આગળ કોઈ નહીં હતું.

મા તરીકેના તેના સમ્બલા ઘાખી રાખેલા જુસા અચ્ચુચ્ચ ઉભરી નીકળ્યા.

તે જાલની આગળ હવે પોંકેપોક રડતી બેઠી.

“મેડમ, તમે રડો ના.” જાંલે હજી પણ ધીરજ બતાવી. “બાવા ક્યાં ગયા? તેવણ મારી પાસે કેમ રહેતા નથી?”

“તેવણ હમણાજ તુંને ઉંઘેલો જાણી બાહાર ગયાજ, જાલ.” બચું તેના દિલપર માથું નાખી બોલી. “તેવણ હમણા પાછા આવવા કહી ગયાજ. તેવણ આખી રાત તારી આગળજ રહેવાના છે, દીકરા.”

“શું કામ? હું તો સારીપેટ છું. બસ પપાને મારી સલામ થઈ નથી તેથીજ હું તેવણને માચુંછ.”

“તેવણ આવે તેટલી વાર હું તારી પાસે છું, મારા દીકરા.” એમ કહી બચું તેના હાથને ચુમવા લાગી અને તેના પગોને પોતાની આંખોમાં ચાંપવા લાગી.

અરેરે! પેહલાં તો માત્ર આંગણાંજ થંડાં હતાં પણ હવે તો આ કુખી માતાના હાથમાં તેના બચ્ચાંના હાથની પોંદડી અને પગનાં તલીઆં પણ થંડાં લાગવા માંડ્યાં.

“મેડમ, તમે મારી માં જેવાં છો. સાહેબજી, સાહેબજી!” જાલ તેને એક ચુમી લઈ બોલ્યો.

“અરે! દીકરા જાલ! હું ચાહું કે આ અંતની ધડીએ હું તારી મા— તારી મા—”

બચું કાંઈ જોતવા જતી હતી પણ બા-કીના બોલો રડવામાંજ પુરાઈ ગયા.

તે જાલની ખરેખરી માજ છે એમ કેહવા જતી હતી. તે ગોળાને તદ્દન જુલી ગઈ હતી. પોતાનો જે ભેદ આટલી મુદત સુધી છુપાવ્યો તે ભેદ તે આજે જાહેર કરવા જતી હતી.

અને શું આ વહાલાં તનની છેલી અંત વેળા પણ તે જાહેર નહીં કરે? આ બાળક પોતાના મરણાંતે પોતાની જે વહાલી માને પળેપળે યાદ કરેછે તેજ માના પ્યારાં પા-સાંમાં તે સુતોછે એવું તેને આ છેલી ધડીએ પણ બચું નહીં જણાવે?

જે થવાનું હોય તે થાય, પણ આ ભેદ ફેડીને બચું પોતાનાં બચ્ચાંને સુખી કરવા, સુખમાં મરી જવાનું કરવા માંગતી હતી.

પણ કુદરત તેની આડે આવી. આ બચ-બરેલો ભેદ તેનાથી ફેડી શકાયોજ નહીં. એ બોલ બોલવા જતાં તેને બસ રડવુંજ આવ્યા કીધું.

બચું બચી. તે અટકી. તુર્ત તેને શુદ્ધિ આવી. આ બચાણક ભેદ આવા અંતની ધડીએ પણ જાહેર કરવા જોગ નહીં હતો.

તે વિચારના વમલમાં પડી. આગલી તેની જીંદગી, આગલાં તેનાં સુખો, આ-ગલી તેની હાલત સર્વે યાદ આવ્યાં. તેની પાછળ વળી તેનાં પાછલાં સંકેટો, તેનાં બચ-બરેલાં કુખો, તેની જાંજલો, તેના બ-જાપા, તેની હેજગારી એ સર્વેનું તેને સ્મ-રણ થયું.

આ યાદમાં અને વિચારમાં અડધો ક-લાક નીકળી ગયો. જાલને માત્ર મીઠી ઉ-ધમાં પોંદડેલો સમજી બચું પોતાના બજાપા-માંજ ખીજું સમજી વીસરી ગઈ. એક ક-

લાક ગયો, પણ તે ભ્યાં ખેડેલી હતી ત્યાંથી ઉઠી નહી. એક આખી છંદગીના બનાવેને નજર આગળથી પસાર થઈ જવા માટે એક કલાક બસ કેમ થાય ?

અંતે ધણીક વારે અમીનાએ આવીને “મેડમ બુશો” ને આ સંજ્ઞાસ્પત સ્વખા-માંથી ઉઠાડી.

“શેડ મને જાલની પાસે મોકલીશ” તે મેડમ આગળ આવી હલુએ બોલી “હું તો પાહાણણુ શેડને ધેર મુલેલી હતી. હું શું જાણું કે બાઈ એટલેબધો ખીમાર છે ? પણ મને શેડ તેડું મોકલુંછ, કેમકે તેવણુ કેહછ કે જાલે મારી ટગર ધરીછ ને મને પોતાની આગળ તેડવા કહેછ.”

“અમીના, જાલનું હવે કેડાણું કાંઈજ નથી.” મેડમ બુશોએ રડતાં જવાબ દીધો. “પણ તું બાઈની આગળ ના જા. એ પોઢેલો છે. જાગી ઉઠશે.”

“હું જરા દુરથી જોવું, શેડ ગાડી જો-તરાવીને હમાયજીને તેડવા ગયાછ. હમા-યજી આવતી કાલથી જાલની આગળ રેહવા આવનાર છે, પણ આજની એની હાલત ઉપરથી શેડ હેમત ખાધીછ તે રાતો-રાત તેવણુને બેલાવા પોતે ગયાછ ને મને કહી ગયાછ કે એની આગળ રેહવું.”

“અને બાઈ ક્યાં છે ?”

“બાઈ પોતાના એગડામાં રડવા કહેછ. એાદાના બંદાં હોવ તો માનજો, મેડમ, કે શીરીન જોકે સાવકી માછ તોપણુ બ્યારથી ડાકટર આશા છાંડીને ‘ન કહી ગયોછ’ ત્યારથી શીરીનનાં આંખુ મુકાયાં નથી. આજનું રાંધેલું અતામત પડયુંછ. કોઈ ખાતું નથી. શેડ ખાવાની ના પાડીછ અને બાઈ પણ બુખી પડી પડી રહેછ.”

જાલના બિછાનાં તરફ જતાં જતાંમાં એટલી વાત થઈ અને એટલામાં અમીના બિછાના આગળ ગઈ.

તેણે આસતેથી જાલને હોરાડેલી આ-દર ખસેડી.

પણ હાથ તો થંડા, પાણી કરતાંખી થંડા

લાગ્યા. અમીનાએ ગભરાઈને પગપર હાથ મુક્યો. પગખી થંડા કરાં સરખા. એ ઉપરથી મોહડું તપાશું તેખી થંડું. નાક આગળ હાથ ધસ્યો તો હાથને નસકોરાંની જરા પણ હવા લાગી નહી. “મેડમ બુશો” આગળ ઉભેલી હતી તેણે ગભરાઈને આખી એકાણી ખીસેડીને દમ તપાસી જોયો તો દમ બંધ થઈ ગયેલો જણાયો. છતાંના ધ-પકારો વહી નહી હતો. જરા હાંફેખી નહી. જરા નાડીખી નહી.

નહી. જાલનો કુમલે જાન તે કીરતા-રને હવાલે થઈ ચુક્યો.

અમીના પોક મુકીને રડી પડી. બચુંએ પણ પાછું રડી દીધું.

“હું તો સમજતી કે એ પોઢેલો છે.” તે બોલી.

“એ તો હંમરાની જિંદગીમાં પોઢેલો.” અ-મીનાએ ઉત્તર વાધ્યો. “અરે ! એકાએક શું થયું ?”

“એક કલાક ઉપર તો મારી સાથ જાત ક્રાંતે હતો, રે મારા દીકરા !” બચુંએ હલ્લે બોલતી રડવા માડ્યું. “અરે ! ક્યાં મરીએ હું તુને કાંઈ રેહવા જતી હતા રે જાલ ! અમીના, દીકરા જાલે મને કેવી મીઠી છેલી સલામ કીધીછ જા !”

“જું આ બોલો ઉપર જોસથી રડવા પડી. તે જાલના હાથ પગ આંખોમાં આંખી-ને તેના લાકડાં સરખાં મુલેલાં અગને કોઠીએ કરવા અને ચુમીએ લેવા લાગી.

“આ દીકરા ! આ જાલ ! જરા મારી ગમ જો તો અરે !” બચું હવે પોતાને તદ્દન બુલી જઈ માઠી માહેતમના જોસ બચ્ચા મહાસાગરમાં ડુખી. “જાલ ! મારો છેલો બોલ સાંભલ. મારી સાથ છેબી વાત કરવા જરા જીવતો થા ! આ જાલ ! પાછો આવ ! તારી માને ભેટ ! આ ! તારી મા ત્યાં નથી, તે તો અંહી છે. આ ! મારા પોપટ સમાન પ્યારા જાલ ! મને મુકીને ના જા ! મારી આગળ ના જા ! મને લેતો જા ! મારા દીકરા ! તારી માને લેતો જા !”

અમીનાના દેખતાં આ સઘળું બોલવાને

બચુંએ કશો પડદો રાખ્યો નહી. તેણે પોતાનાં કપડાં ફાડી નાખ્યાં. પોતાનો હમેશનો ખુરખો ચીરી નાખ્યો. પોતાનો ખી-હામણો ચસમો ફેંકી દીધો.

ટુકમાં જાલતી ખરી સગી મા દાખલ તે અમીના આગળ જાહેર થઈ ગઈ!

“અમીના, હવે જોયછ શું?” સચું જાલને ધરીને ખેંચી રહેતાં અમીનાને ધમકાવી બોલી. “હવે થઈ ચુક્યુંછ. જા, બધાંને બોલાવ. આખાં ઘેરને જગાડ. ઉભી ના રહે.”

આવે નખતે તુર્જન લવજી, શીરીન સર્વેને કેહવા જવાની આ આયાની ફરજ હતી.

પણ નહી તે તો સ્તબ્ધ થઈને લાકડાનાં આંશપેરે ઉભી રહી. અમીના તો દબાઈ ગઈ હતી!

“બાઈ, તમે બિછાનાં આગળથી ખીસતાં જાવો.” અમીના તેને જાલથી જોરથી છુટી પાડવા લાગી. “બાઈ! બાઈ! જરા વિચાર કરો! બાદ વાસતે જરા આસપાસનો ખ્યાલ કરો! મારી બાઈ!”

“બાઈ” કરીને અમીનાએ ‘મેરુમ બુથો’ ને આજે પેહલવેહલી બોલાવી. હંમેશાં તો તે “મેરુમ” કરી હાંક માગતી હતી, પણ આજે બચુંને તણે “બાઈ—મારી બાઈ” કરી કહ્યું.

આ “બાઈ” બોલ ઉપરથી અને અમીના બ્યારે તેની દારી હતી ત્યારે તેને ખરાબર એજ પ્રમાણે બોલાવતી તે ચસલી કમ ઉપરથી બચુંની શુદ્ધિ ટુકાણે આવી. તે ખીધી. તે ગભરાઈ. તે સમજી કે “અંતે હું પડગાઈ!”

“ઓ બાઈ! બચુંબાઈ! પેલા શેક તમારા ખાવંદ આંવેછ! ઓ! તેવણ સાથ શીરીનબાઈનો પણ સાદ સંબલાયછ! અરે! હમાયજી પણ આવતાં જણાયછ. મારું કહ્યું માનો તો તમે અંકી ના ઉભાં રહો. તમારથી થોભાથે નહી! તમે ખાસેના આરડામાં જાવો!”

“અમીના! અમીના! તું મને બોલ-એછ?” બચુંએ ગભરાઈને પૂછ્યું.

“હા બાઈ, મેં તમને ઘણા દિવસનું બોલખ્યાં.” અમીનાએ તેટલાજ ગભરાઈથી ઉતર વાધ્યો. “તે દહાડ રાત્રે, પેલી માઠાં બાયગની રાત્રે, બ્યારે આગની બૂમ પડી હતી, તેજ રાતના મેં તમને જોયાં તથા બોલખ્યાંછે.” તે રાતના ગભરાઈમાં તમે જોધેલાં ઉઠી આખાં હતાં. આજના ગભરાઈમાં તમારો ખુરખા અને નનમા વગર તમે હતાં. તમે છોકરાંને પોદારવા ગયાં ત્યારે હું તમારી છેક પાસે હતી. તે ઉપરથી મેં તમને આપાદ બોલખ્યાં. હું ખીધી અને પૂછ, મારા હાથમાંથી બુચી પડી ગઈ, મેં મોટી ચીસ પાડી તે તમને બોલખવાથીજ પાડી. મેં મારી મુવેલી શેકાણીને જીવતી દીધી, ‘મેરુમ બુથો’ ને જીવતા નહી જોયાં, પણ મારી બાઈ બચું મુવેલી જત થઈ આવેલી મેં જોઈ. તેથીજ મેં ‘ભૂત! ભૂત!’ કરી બૂમ પાડી, તેથીજ મેં શેકન કહ્યું કે મેં અરેખરે ભૂત દીધેછે! હવે તો, બાઈ. તમે અંકી ઉભાં ના રહો! પાસેના આરડામાં ચાલો.”

“રે! અમીના! મને જાહેર ના કરતી!” બચું ગુડાગુપર પડી અમીનાની પ્રાર્થના કરવા લાગી. “મારા ઉપર દયા કર! હું તુને પગે પડી કહુંછ કે મને છુપાવજો! હું હવે આ ઘેર છેડી જઈશ. પણ હું છું ત્યાં સુધી મારી વાત છાણી રાખજો.”

કેવો દેખાવ! શેકાણી સાકરડીને પગે પડેછે અને કાલાવાલા કરેછે!

“ડરો ના બાઈ.” અમીના તેને ઉઠાડી તેને ખીજા આરડામાં લઈ જતાં બોલી. “હું જેવા સમજી ગઈ ત્યારની મને તમારી ઉપર દયા લાગીછ, ત્યારનીજ આ વાત મેં છુપી રાખીછ. હું એટલી ખીધેલી છું કે મેં કોઈ આગલ એ વાત કહી નથી. એ દુઃખ ખમતાં ખમતાં હું અધમુદ થઈછ. લોકો જોયછ કે મેં કોઈ ક્ષણ ખાધીછ—મને કોઈ અપટ લાગીછ. સહુ જાણેછ કે મારા મનમાં કોઈ ભેદ છે. મને તરેહવાર સવાલો પુછવામાં આવેછ. પણ હું કશો જવાબ

દેતી નથી અને હજી પણ કોઈને કહી શકી નહીં.”

આ વાત કરતાંમાં તો બચું ઓરડાના ખાસા આગળ જઈ લાગી. તેણે પાછું ફરી પોતાના દીકરાની લારાનો છેલો સેજદો કીધો. “દીકરા જલ, માફ કરજે ! હું તો તારી ધણીની ચાકરી કરવાને ઉમેદવાર રહી, પણ મારીથી પૂરતી ચાકરી થઈ નથી ! ઓ જલ ! ઓ મારા જલ ! હવે ક્યારે મળીશું ! પેલી જીહાંન હવે તો આપણે જલદી મળીશું !”

અમીનાએ તેને વધારેવાર ઘોળાવી નહીં. તે તેને જાંબર ઉપરથી ઘસડી કાઢાડી પાસેના ઓરડામાં લઈ ગઈ. “બાઈ, બચું બાઈ ! જરા વિચાર કરો,” તે પટાવીને બોલી. “અગર તમે જણાઈ જશો તો લવજી અને શીરીન વચે કેટલો ગુચવાડો કરી નાખશો તેનો અંદેશો કરો. આ સુખી જોડાંના સંપ અને સુખનો તમે કેટલો નાશ કરશો !”

“અમીના, તું ખરું કહેછ.” બચું બોલી “પણ મારા લવજીના સુખનો ભંગ કરવા હું વધારે વાર અંકી રેહવાની નથી. મારા દીકરાની માંદગીનો હેવાલ સાંભળી હું તેની ચાકરી કરવા માત્ર આવી છ. તેમાં મેં કાંઈ ગુનાહ તો નથી કીધો ? પણ હવે હું જલદી તેટલાં ઓ અમીના ! જો મારો ભેદ છુપો રાખજે !”

પોતાની બહાલી શેઠાણીને છુપી રાખવાનો કોલ આપી વફાદાર અમીના તુર્તજ જલના ઓરડામાં પાછી દોડી આવી.

લવજી, શીરીન, હમાયજી, સધલાં ઝડપથી દોડી આવ્યાં.

તેઓએ આવીને પોતાના દીકરાનું મુઠું જોઈ માત્ર દીઠું !

તેઓ જોયછે તો અમીના માથું મોઢું ફરીને રડતી હતી. “ઓ શેઠ ! ઓ શેઠ ! ઓ જલ ! ઓ જલ !” તે પોતાના શેઠને જોઈને માહેતમના પોકાર મારવા પડી.

અને હવે આ ઘેરમાં ચાલેલી રડાશલનું કોણ પ્યાન કરશે ? શીરીન અને હમાયજીના ગમનો તો કાંઈ પાર નહીં હતો.

જલ પોતાના મીઠા શરદથી, પોતાની ડાહી ડાહી વાતોથી, પોતાની હોશ્યારી અને અભરાકીથી એકેએક જણને બોલો હતો.

લવજી પેહલાં તો રડયા, પણ તે તેનું છેલુંજ રડવું હતું. આવે વખતે ઘેરના ધણીએ તો હીમત રાખવી જોઈએ. તે હીમત એકલા લવજીમાં હતી. તેણે રૂદનને બંદો પોતાના દીકરાના રૂદને માટે એક ટુકડી બંદગી કીધી.

“છેલો પ્રાણ ક્યારે મેલ્યો ?” તેણે અમીનાને પુછ્યું.

“બાઈ જાણે સાહેબ, હું હમણાં આવી ત્યારે તો થઈ ચુકેલું હતું.” અમીનાએ જવાબ કીધો.

“ત્યારે આગળ કોણ હતું ?”

“મેરમ જુશોં હતાં, સાહેબ.”

“ગરીબ બિચારી મેરમ જુશોં !” લવજી દયા ખાઈને બોલ્યો. “શું એણે મારા દીકરાપર જેદેમત ખેંચીછ !”

“મેરમ જલને પોતાના દીકરા સમાન ચાહેછ. તે ધણી માહેતમ કરેછ.”

“તે કયાં છે ?”

“હમણાજ હું તેને પાસેના ઓરડામાં મુકી આવી છ.”

“હું જલને તેને દિલાસો દેજ.”

“સાહેબ, સાહેબ, એક અરજ સાંભળો.”

અમીના તેને ઘોળાવી બોલી “ઘેરમાં તમારું ક્રિયાક્રામ ચાલશે તેટલાં મેરમને કયાં રાખશો ? જો અડચણ નહીં હોય તો પાસેના છુટા બંગલામાં મારી સાથે એવણને રાખીશ.”

“હીક છે. ધણું સારું.”

લવજી પાસેના ઓરડામાં મેરમ પાસે ગયો અને બોલ્યો “મેરમ, અફસોસ ! કે મારા દીકરા પછવાડની તમારી માને તોલની મેહેનત સધલી રદ ગઈ !”

“નસીબ ! સાહેબ, મારાં નસીબ !”

મેરમ જુશોં રડવા લાગી.

“હું જાણું છું મેરમ, કે જલ બધાંથી વધારે તમારો પ્યાર મેલવ્યો હતો.”

લવજી તેનો થડો હાથ પોતાના હાથમાં દાખી બેઠો.

“જલને ખાહ્યાનું કુઝા મારા પોતાના દીકરાને ખાહવા જેટલું મને લાગેછી.” બચું એટલું બોલીને પાછી રડી પડી.

આ રાખ્ખોમાં ભેદ હતો, પણ બિચારો નવજી તે સમજી શક્યો નહીં.

આ વૃળી બચુંની એક પરિક્ષાનો વખત આવ્યો. લવજીનો હાથ તેના હાથમાં આવી દિલસોજીથી છેલી જુદાઈ પછી આ પેહલવેહલોજી આવ્યો અને તેની જાડુઈ અસર તળે બચું એકવાર ફરી પોતાને ભુલી જવા તુલીક થઈ.

પણ તેટલાં અમીના આવી લાગ્યાથી તેની યાદ પાછી ડેડાણે આવી.

“સાહેબ, મોટાંબાઈ હમાયજી તમને તેડછ.” અમીનાએ પેગામ કહ્યો “તેવણ કેહછ કે હવે કિયામાર્ગના કામોમાં ઢીલ થવી નહીં જોઈયે.”

લવજી વધારે ગમ નહીં કરવા વિષે બચુંને દિલાસો દઈ ગયો.

ઘેરમાં લવજીએ સર્વેને પટાવી મુગાં રાખ્યાં અને મોઢી કાસ્તલે પાછી ગંભીર ચુપકીઢી એખત્યારૂં કીધી.

કિયાકાતની સઘંલી મેનીજ હમાયજીએ પોતાની સરસતાની અખરદારીથી કીધી.

જલની પાયદસ્તની ગંભીર મિજલશ મોટાં માન સાથ નીકલી.

તે પાયદસ્તમાં એક નવા માણસે સર્વેની નજર ખેંચી. તે પાહાલજીજી હીરાભાગીના દોહી હતો.

જલ પછવાડે રડનારાઓમાં તે મુખ્ય હતો કેમકે તેનું છુટી આવવું, કે જેને મોટે બિચારા લવજીએ આટલો જીવ તોડ્યો હતો, તે લવજીનેજ અપસકૃત જેવું થઈ પડ્યું હતું.

શીરીનનો ભાઈ જે દહાડે જીવતો થઈ આવ્યો તેજ દહાડે લવજીનું આ કુધમળ બાળક જીવથી ગયું!

પ્રકરણ ૩૭ મું.

બચું ગયુંછે—બચું જાયછે.

હવે દસમું વીતી ગયું.

“મેડમ બુથો” આજારી પડી. તેણે જાલની પછવાડે તેને જઈ મળવાની છુપી આધા લીધી. એ કબજાત તે પાર પાડવા માંગેછે કે શું?

ઘેરમાં રવાનને લીધે અને પછી રવાનની કિયાને લીધે “મેડમ બુથો” ને મોઢી કાસ્તલનેજ લગતા એક છુટા બંગલામાં રાખી હતી. તેની ચાકરી કરવા મોટે તેની આગળ અમીનાને રાખી હતી. અમીના કરતાં વિશ્વાસુ બીજું કોણ હતું?

લવજીને મેડમની માંદગી વીધે અખર હતી. આખ્યાં ઘેરને અખર હતી. લવજી દરરોજ અમીનાને માર્ગ હકીકત પુછતો હતો. ઘડી ઘડી તેની પૂસે જઈ તેને અસ્વસ્થ કરવાનું લવજીને પસંદ નહીં હતું.

૫૦

જલની હેજગારીમાં “મેડમ બુથો” આજારી પડીછે એમ ઘેરમાં સર્વે કોઈ માનતાં હતાં. જલ તરફની તેની આલનાં વખાણુ આખ્યાં ઘેરમાં વાજી રહ્યાં હતાં, જલની માવજત ઉપર આ વકાદાર ગવરનેસે પોતાની સુખાકારીનો ભાગ આવ્યો છે એમ એકે અવાજે કબૂલ રાખવામાં આવતું હતું.

પણ આ મડમને શું છે? તે કોઈ સમજી શકતું નહીં હતું. તે એકાંત રેહવા ચાહતી હતી. કોઈને મળવાને ખુશી નહીં હતી. ખરેખર જલના ગુજરવા મોટે ઊંડા, ઘાડા ગમમાં હતી.

તે ડાકટરને પણ તેડાવતી નહીં હતી. જલના ગુજરવા પછી લવજીએ બે વાર અમીના પાસે કેહવડાવ્યું કે ડાકટરને બોલાવી

દવા કરે. પણ “મોડમ બુથો” નો એક જ જવાબ હતો—આપ્પા ગામના ડાકટરે એકઠા મળશે પણ તેનું દુઃખ સાચું કરવાના નથી. બાહરનું એ તો દુઃખ છે, ગમ આત્ર બાગ્યો છે. તે દવાદારથી શું સારો થવાનો છે?

શીરીન પણ સીક હતી. તેને ત્રીજી વારના હમેલ હતો. તેવા વખતમાં જાનના યુગ્ગરવાથી શીરીનની હાલત પણ ખારીક થઈ પડી અને લવજીને ધણી ફિક્કર હતી. ડાકટર શીરીનને જોવા રોજ આવેતો તોપણ “મોડમ બુથો” તેને બોલાવીને દવા કરવા ના પાડતી હતી.

અમીનાથી જે હકીકત ધેરમાં જણાયલી તે એટલીજ હતી કે આ મોડમની બુખ મરી ગઈ હતી. તે બદનથી પીલાતી જતી હતી. તે તવાઈને તાવદાન થઈ હતી. ખીજું કંઈ નહીં.

તે છેકરાંને દરરોજ પોતાની પાસે બોલાવતી. છેકરાંને જોવાથીજ તે સુખી અને સંતોષી રહેતી. હાલ તેમને શિખવવાનું કામ ચાલતું ન હતું. કેળવણીનું કામ ચલાવવા નેટલી “મોડમ બુથો”માં શક્તિ ન હતી. લવજીએ પણ કેહેવડાવું કે તે તદન સાજી થાય નહીં ત્યાંસુધી બચ્ચાંએ શિખવવાની કશી ઉતાવળ કરવી નહીં.

આ અંતરમાં બચ્ચાં પોતાની હાલત ઉપર ધણી વિચાર કીધા અને ધણી શીકર રાખી. તે ખીહતી કે તેનું મરણ નજીક આવ્યું છે પણ આ ધેરમાં તે મરી જાય તો પછી શું થાય?

એકવાર ફરી તેણે મોઢી કાસ્ટર્લ છોડી જવાનું ઠરાવ્યું. પણ હવે તે છુપી જતી નથી. સર્વેને કહીને, સર્વેની રજા લઈને ખુદી રીતે અંહીથી જવાનો તેણે ઠરાવ કીધો.

તેને અંહીથી જવાનું કારણ શું?

તેને અંહી રહેવાનું કારણ શું?

અંહી આવવામાં એ બિચારીએ ધણી જાન ખર્ચ્યો છે, ધણું ખર્ચ્યું છે. અંહી તેને ખરેખર દુઃખના પહોડના પહોડો ચઢવા પડ્યા છે. તે બધાં દુઃખ ખમયાં, પણ

આ ધેરમાં મરવાનું દુઃખ તો નહીં ખમાય. ત્યાં પોતે ધિકારમાં પડેલી, ત્યાં પોતે હીણાયલી, ત્યાંથી પોતે નહસી ગયેલી, ત્યાં ખીજી શોખ આવેલી—ત્યાં મરણ પામવાનું દુઃખ સર્વથી મોટું, નહીં ખમાય એવું તેને લાગ્યું. આ ધેરમાં તે છુપી આવીને બુરાઈ, છુપું ખાધું પીધું, છુપી ફરી-ફરી, તે સંધ્યું છુપું રહેવામાંજ તે પોતાની શોખા સમજી. લવજીની ધણીયાણી દાખલ તે જણાય તે મોટી ફજીયતી સરખું માન્યું. અગત્ય કરીને મરતી વખતે તે બાહર થાય, તો બિચારો લવજી પોતાને બે જીવતી બાયડી વચે દેખી કેડણો ગુચવાડામાં પડે તેના ખ્યાલથી બચું ગોયા પેલી થઈ ગઈ.

અમીના તેની છુપી મસલતમાં હતી. તે બચ્ચાંના આ છુપા મિદથી ધણીજ ખી-હતી હતી. આ જીવતી બચ્ચાં છે કે મુલેલી બચ્ચાં ભૂત થઈ આવી છે તે વિષે હજી તેના મનનો વેહમ બાગ્યો નહીં હતો. બચ્ચાંએ તેની ધણીખી ખાતરી કીધી કે તે મરી ગઈ નથી પણ જીવતીજ રહી છે અને જીવતીજ પાછી આવી છે—આ મિદ અમીના માને છે અને પુરતી ધિમાનદારીથી તેણે છુપો રાખ્યો છે—પણ હજી તેના મનમાં તરેહવાર વેહમો ઉપભ્યા કરે છે. અને તેટલા મોટે સંઘલી પંચાત પતાવી દેવાનો તેને પણ ઉપાય એજ સુભ્યો કે હવે આ આગલી ખાઈએ અંહીથી જવું જોઈય.

આ કેવો દુઃખદાયક ઠરાવ કેવે કવખતે કરવો પડે છે! આગળ બચ્ચાં આ ધેર ખુશીથી છોડી ગઈ હતી—હમણા નાખુશીથી છોડી જવા કરે છે. આગળ તે છોડી ગઈ ત્યારે લવજીને નેટલી ચાહતી નહીં તે કરતાં એક હજાર ધણા જોસથી તે લવજીને આજે ચાહે છે. આગળ કરતાં હમણા સર્વે છેકરાંને પડોશ પણ જીંયાદ પડ્યો છે.

તેવા વખતમાં આ ધેર છોડી જવાનું દુઃખ અલખતાં મોટું છે. પણ અંહી રહેવામાં વળી ઉપર કહ્યું તેમ, વધારે મોટું દુઃખ છે.

જવું તો ખસ જવુંજ. એકવાર વિચાર થયો તો પછી નકીજ કીધો. “મરૂમ ખુશો” એ પકો રાવ કીધો અને જેવે પોતાના શેક શેકા-હીની રંગ માંગવાની તે તક શોધતી રહી.

જલનું દસકું વીત્યા પછી તેણે આ તક લીધી.

શીરીન જોકે લગાર વધારે સીક હતી તોપણ “મરૂમ ખુશો” મળ્યા માગેછે એમ અમીનાથી સાંભળતાંજ તેણે માટી ખુશીથી તેને પોતાની આગળ નેડાવી.

શીરીન માત્ર એક કોચ ઉપર આઢલીને બેઠેલી હતી. લવજી તેના પાસામાં પ્યાર કરતો બેઠેલો હતો. તે મરૂમને આવેતો જોઈ તુર્ત ઉઠ્યો અને આ બે જણને ખાનગી વાત કરતાં રાખીને તે ખીજા ઓરડામાં ગયો.

“મરૂમ, અમીનાથી મેં જાણ્યુંછ કે તમે અમીને છોડી જવા માંગોછ.” ખપર અંતર અને ખેર આશીયત પુછ્યા પછી શીરીને ધણી નરમાસથી વાત ચલાવી. “પણ તમને ખાહવાથી અમે ધણાં કુખી થઈશું.”

“તમારાથી અને આ બેલાં કુટુંબથી છુ-લી પડતાં મને ઓછું કુઃખ નથી ઉપજવાનું, ખાઈ સાહેબ.” મરૂમે ઉદાસીથી ઉતર વાળ્યો.

“અગત્ય કરીને હું ખુશી-જરીને વાસ્તે ધણી આવુર છું.” શીરીને તકરાર લીધી. “તમે છો તે એ દીકરીની ગોયા ખાજી મા છો. ટુકમાં બધાં છેકરાં ઉપરના તમારા આહતી મારા લવજી જાખજ તારીફ કરેછ.”

બચું ચૂપ બેઠી. લવજીને જોડેલા શી-રીન “મારો” કેહેછે તેટલાજ બચુંનો પણ “મારો લવજી” તે હતો!

“તમારે અમીને છોડી જવું નહી જો-ઈયે, મરૂમ.” શીરીને કાલાવાલા કરવા મા-ડ્યા. “તમીને અમે જવા દઈયે તે પણ અણધટવું છે. ખેહેસતી જાલની ચાકરી કરતાં તમે આજારી પડ્યાં અને તેવી આ-જારી હાલતમાં અમે તમીને જવા દઈયે તો પછી અમે લોકમાં મેહેડું શું બતાવીયે?”

“એ તમારી લાયકી બોલોછ, પણ હવે હું બાંધો વખત જીવવાનીખી નથી.”

“નહી, એમ ના બોલો, મરૂમ! તમે સાજાં થશો તો અમીને—આ બચ્ચાંને—કામનાં થશો. અને તમે જાલદીથી સાજાં થશો—અગરજો તમે જરા દવા કરશો અને અમીને તમારી બનતી માવજત કરવા દેશો તો.”

“અંહી આલસુ પડીને તમારો સુકતનો પગાર ખાવામાં મારી શોભા નથી.”

“છોકરાં તમારી સાથે રહેછ, એજ અ-મીને પુરતો બદલો તમારીથી મળેછ. તમે આજસુધી છોકરાં પછપાર એટલી મેહેનત લીધીછ કે હવે થોડા દહાડા તમે કામ નહી કરો અને આસાએસ લેવો એમાં હરામ યા આલસુપણું કાંઈ નથી. તમે આસા-એસ લઈને પાછાં ટટાર ધાવો તે તમારાજ હકમાં નહી પણ અમારા—આ બચ્ચાંના હકમાં ગુણગારે છે.”

“હું સાજી થઈશ, તોપણ બચ્ચાંને કામ લાગું એટલી તો કોઈ કાલે સાજી થઈશ નહી.”

“એમ શું બોલોછ, મરૂમ? જા બા. તમે મને ખીહીવડાવીને કુખી કરોછ. માંદ-ગીમાં આપણે બધાં જણ એમ પોતાની આશા છોડી દઈયેછ. હમણા મને એટલી નખલાઈ લાગેછ કે મેં પણ એવા પેલા પેલા વિચાર પાંચ મિનિટ અગાઉ કીધા હતા અને મારા લવજીને પણ હું એજ વાત કેહતી હતી કે આ વેતની સુવાવડ મારી સલામત પાર ઉતરવાની નથી. પણ મારા લવજીએ મને કેટલીબધી ધીરજ આપીને મારો બધો વેહમ બાંજી નાખ્યો! હું ચાહુંછ, મરૂમ, કે તમેારી હાલતી હાલતમાં તમારાં દિલનો ખતરો બાંજવાને તમારો બર્ધાર પણ તમારી પાસે હોતે તો તમે આમ નિ-રાશા નહી બતાવતે. બર્ધારનું સુખ નેહાંજે છે. બર્ધારના રાખુનોમાંજ ગોયા કુઃખની દવા બરેલી છે.”

બચું આ બાજનારા રાખેદો ઉપર ચૂપ બેઠી. બચુંના બર્ધારે બચુંને એમજ ધીરજ આપી હતી અને તે જ શીરીનનો બર્ધાર થયોછે તેજ હતો.

“હું માગી લઉંછ, મેડમ, કે તમે જવાનો વિચાર ના કરો. તમે જાલનો ગમ વિસારી દેવો. જરા દવાદાર અને ખાનું પીણું શરૂ કરો ને અંછીજ સુખમાં રહો.”

“હું કાંઈ જાલને હાથે આજારી પડી નથી.” બચુંએ હવે મેજબુતથી જવાબ દીધો. “પણ બસ, મને હવે રજા આપો. મને માફ કરો. હું તો જવાની.” મેં ડરાવ કીધોછ.”

“વારં તમે જવાનો ડરાવ કીધોછ, તો થોડી મુદતની રજા ઉપર જવો. હવા ફેર-કાર કરવા જવો. જુઓ, માંડે કહ્યું માનો તો હું એક રસ્તો બતાવું, મેડમ. તમે હમણાં અંછી આવ્યાની અગાઉ મારા લવજીએ મને માથેરાન જવાની બોલિંસ કીધીછ. મેં કહ્યું કે જાલ જેવા કીકરને હજી તો દસ દહાડા થયા તેટલામાં હું તો નથી જવાની. લવજી માનતા નથી. તેવણુ બોલિંસ કરેછ કે જાલને બોલવાનું હુ:મ્મ મોટું તો છે પણ તે હુ:મ્મને સાંરે શું જાલની માને પણ બોલવી? મારી જે સુવાવડ નજદીક આવીછ તેને મોટે લવજી જરૂરનું વિચારેછ કે મારે માથેરાન જાલને મારી તનદરેસતી આગમચ-થી સુધારવીજ જોઈયે. મને કેહેજે તારે શોક માથેરાનમાં ગમે એટલો પાલ્યા કરજે પણ માથેરાન જવું તો જોઈયે. આ હજીત આગળ માંડે કાંઈ ચાલતું નથી. મારા વ-રનો શુખ્ત મારાથી રદ કરાય નહી. મોટે મેં માથેરાન જવાનું હમણાજ, તમારા આવ્યાની અગાઉ કપૂલ કીધુંછ. હવે હું એમ કેહેવા માગુંછ કે તમે પણ સીકના સીક ચાલોછ, તમે પણ અંછી રેહવાથી કંટાલી ગયાંછ, તમેને હવા ફેરકારની અગત્ય છે અને તેથી તમે એમને તદન છોડી જવાને બદલે મારી સાથે માથેરાન આવો. મેં વિચાર તો એકલીએજ જવાનો કીધોછ, પણ જો તમે સાથે આવો તો આપણે બધાં-જણ સાથે જઈયે.”

“નહીજી. મને માફ કરો.” બસ મેડમ તો એકજ મમત લઈ બેઠી. “માથેરાન

જવાથી મારી તનદરેસતી સુધચ્ચાને બદલે આર બિગડશે. મને એકાંતપણું જોઈયેછ અને તેથી હું બાહાર જઈ એકલીજ રેહવા માગુંછ. મોટે મને એકદમ જવાની રજા આપો. અગરજો વધારે મેહરબાની કરવા ચાહતાં હોવ તો એકલીજ મેહરબાની કરો કે તમારી, ચાકરી છોડી જવા મોટે એક મહીનાની નોટિસ આપવાની મારી જે ફરજ છે, તે ફરજમાંથી મને મોકલી કરો અને મને ગમે ત્યારે જવાની રજા આપો.”

“ઠીક છે. જેમ તમારું મરજી.” શીરીને અંતે રજા આપી. “તમે બોલિંસજ કરોછ ત્યારે હું નાચાર છું. તમે અમારી સાથે એટલી બધી લાયકીથી ચાલ્યાંછ કે છેલી ઘડીએ તમેને હું નાખુશ કરીશ નહી. તમે જેમ કહો તેમ મને કપૂલ છે. તમારે ગમે ત્યારે જાલો અને ગમે ત્યારે પાછાં પણ આવજો. હવે કાંઈ છે?”

“તમારી મોટી મેહરબાની થઈ.” બચું ઉઠતાં ઉઠતાં બોલી.

“પણ વારં હવે મારી એક છેલી અરજ સાંભળશો?” બચું ઉઠવા જતી હતી તેને અટકાવીને શીરીને માગી લીધું. “હું માથેરાન જવું તેટલાજ દહાડા અંછી રેહવાની મેહરબાની કરો. તમે છોકરાંની આગલ રેહશો એવા ભરસા ઉપર તો મેં માથેરાન જવા કપૂલુંછ, પણ તમે જશો તો પછી હું છોકરાંને કોણુપર મુકી જઈશ? હું ધણા દહાડા માથેરાન રેહવાની નથી. લવજી સાથે મેં માત્ર પંદર દહાડાની શરત કીધીછ અને માથેરાન એવી તો શીતલ જગ્યા છે કે ત્યાં હવા ફેરકારને મોટે પંદર દહાડા ધણા છે. વળી મારી સુવાવડનો હિગમ એટલો પાસે આવ્યોછ કે પંદરથી વધારે દહાડા મારીથી ત્યાં રેહવાયેજ નહી. મોટે બેહેસતી જાલના માસીસા અગાઉ તો હું પાછી આવશ. તેટલા દિવસ હું માગી લેવુંછ કે, તમે અંછી છોકરાંની પાસે રહો. મંદરથી સોલમો દહાડા થાય તો તમે સુખેથી ચાલી જાવો, પણ તમારીથી છુટી પડવા આગળ હું પંદર દહા-

ડાની મેડેતલ માયુંછ. કાલાવાલા કરીને માયુંછ, તે ના પાડી મને કુખી કરશે નહીં.”

આ કાકાલુદી બરેલી અરજ બચુંથી કેમ રદ કરાય ?

એખી બચુંનાં બચ્ચાંનાજ કાલદાની અને સુખની વાત હતી. જે બચ્ચાંની જાતન સાર તે અંહી આવીછે તેજ બચ્ચાંની જાતન ચાલુ રાખવાની એ વાત છે. શીરીન તે બચ્ચાંને છોડી થોડા દિવસ દૂર જાય તેજ વખતે શું બચુંએખી તેમને વીહલાં મુકીને ચાલી જવું ઘટે ? મા હાજર રહી ત્યારે એકને બદલે બે મા રહી, અને જવા નીકળી ત્યારે શું બેઠું માએએ સાથે જવું જોઈયે ? સાવકી મએ તો આ બચ્ચાંને એકલાં મુકી જવા ચાલું, પણ તેવાજ વખતમાં સગી માએખી શું તેમને છોડી જવાં ? નહી, શીરીનની આ અરજ બચુંથી રદ કરાય એવી નહી હતી. આ ઘેર છોડી જવાના સબલા પકા કરાય છતાં અંહી રેહવાની તેને કરજ પડી.

પંદર દિવસ વધારે રેહવાનું “મેડમ બુથો” એ તાચારીથી કબૂલ કીધું.

“ઠેક યુ ! ઠેક યુ !” ઘણી ખુશી થઈ શીરીન તેનો ઉપકાર માનવા લાગી. “આ પંદર દિવસ હું તમેને અંહી રાખુંછ ખરી, પણ ફક્ત છોકરાંની આગળ રેહવાને માટે રાખુંછ. બુચી-જરી હવે દહાડેનું બચ્ચું થવા આવીછ, તેવા વખતમાં તેને એકલી મુકીને જવાનું સારું નથી. તેની સંબાલને માટે કોઈ ખી વડું બેઈ તેની આગળ જોઈયે અને એટલાજ માટે મેં તમેને બોહોંસ કીધીછ. પણ તેમ કરતાં તમે ‘સીક’ છો તે હું બુધી જાતી નથી. તમે પંદર દિવસ વધારે

અમારી ચાકરીમાં રેહશે ખરાં, પણ તમારી આવી નબ્બી હાલતમાં હું તમારીથી ચાકરી માગીરા નહી. હું અમીનાને તાકીદ કરીશ કે તમારી પુરતી ચાકરી કરે, તમારી આગળથી જરૂરી ખીસે નહી અને તમેને કશું પણ કામ કરવા દેય નહી. મેડમ, આ પંદર દિવસની વધુ ચાકરીમાં ફક્ત એટલા દહાડાની તમેને છુટી માત્ર ગણજો. અંહી રેહવું એજ તમારું કામ છે અને ખીજું કશું કામ નથી એમ ગણજો. છોકરાંએની કેળવણી એટલા દહાડા બંધ રાખજો. તેમની સારવાર કરવાની તમેને અગત્ય નથી. એ બધું કામ અમીના કરશે. હું માથેરાન રહું તેટલા દિવસ તમે છોકરાં આગળ, અગત્ય કરીને બુચી-જરીની આગળ રેહશે એજ તમારા રેહેવાનો પુરતો બદલો હું સમજીરા.”

શીરીન ફેટલીબધી મેહરબાન થઈછે ! અને તેખી શેણુપર ? વાંચનાર, ઘણાં વર્ષ ઉપરનો પેલા દહાડો તમેને યાદ છે કે બ્યારે બચું લવજી સાથે પરણી આવ્યા પછી શીરીન પેહલવેહલીજ મળવા આવી હતી અને બચું ઉપર લવજી કેવો ખ્યાર કરેછે તે દૂરથી જોઈને એજ શીરીન કેવી બળતી હતી. કેમકે તેણે તો લવજી સાથેના લગન ઉપર પોતાની ઉમેદ બાંધેલી હતી અને તે ઉમેદ આ બચું જેવી શોખના આવ્યાથી તદન ભંગ થયલી તે સમજતી હતી !

આજે કેવો ફેરફાર ! આજે પોતાની તે શોખ ઉપર શીરીન શોખ થઈ આવીછે અને તોપણ પોતાની એ શોખને બોહોંસ કરીને રાખેછે.

એ શું હશે ? એમાં મોટો ભેદ છે. પણ શીરીન પોતેખી એ ભેદ જાણતી નથી.

પ્રકરણ ૩૯ થું.

પવિત્ર હવાલાઓ.

પંદર દહાડાની મેહતૂબ કપૂલ કરીને બચું શીરીનના ઝારડાની ખાહેર નીકલી.

મોઠા દાદર ઉપર નાનો મસ્તીખોર રસ્તમ “જરી! બુચી-જરી!” કરી હાંક મારતો મળ્યો અને જરીને મોઠે હાંક મારતાં મારતાં “મેરમ બુચી” સામી મળ્યાથી જરા ડરી ગયો.

“બુચી-જરીને કાણ તેડછ?” મેરમે પૂછ્યું. “તને શું છે?”

“હું તેડુંછ તેને—હું શાઈંછ.” રસ્તમે જવાબ દીધો.

“કાં? તેને કાં તેડાછ, ખા?”

“મને કામ છે. બુચીનું મને કામ છે.”

“શું કામ છે? તે તો શિખવા ખેડેલી છે. તેનાથી ઉઠાશે નહીં. મને કામ કેલેશે અને મારી નજરમાં આવશે તો તેને રજા આપીશ.”

“હું તેને ફરવા લઈ જવા માગુંછ. મને એના ખાપે રજા આપીછ.”

“તમારીથી ફરવા લઈ જવાય નહીં. રસ્તમ, તું મસતીખોર છોકરો છે, તારી સંબાલમાં છોકરાંને એકલાં મોઢામાય નહીં.”

“હું શું કાંઈ નાનાખાનો છું કે?” રસ્તમે પોતાના ધારા પ્રમાણે તીખાસ બતાવ્યો. “બુચી-જરીને અને ખીજાં છોકરાંઓને મારી સાથે ફેરવવા લઈ જવું ત્યારે તો મને વધારે સંબાલ લેવી પડે. એની સંબાલને વાસતે ખામખા હું વધારે સાવધ રહીશ. કેમકે—કેમકે તમે જાણતાં નથી. મેરમ કે—”

“શું? કેમકે શું?” બચુંએ પૂછ્યું.

“બુચી-જરી સાથે હું પરણવાનો છું.” રસ્તમે તેના કાનપર પડીને ઘણી ગંભીરશબ્દો પણ ઘણા હર્ષથી જવાબ દીધો.

નાના રસ્તમની આ મનની મુરાદ વાંચનારે આગળ સાંભળીછે. નાનો રસ્તમ આગળ

પણ એકવાર એજ પ્રમાણે બુચી-જરીને પરણવાની પોતાની ઉમેદ “મેરમ બુચી” આગળ ખેલ્યો હતો.

“એ કાનપર પડીને શી યુસઝુસ ચલાવેછ?” અંહી એક અવાજ તેઓની વચે અચપ્પચ સંભળાયો. “રસ્તમ, તું જાણતો નથી કે ‘મેરમ બુચી’ દબિયારી સીક છે. તેવણને દાદર ઉપર રોકી માખીને શું કંટાણો આપેછ?”

આ અવાજ રસ્તમના ખાપ જાંહગીરનો હતો. તે અને લવજી બેહુ જણ હેઠલથી માળા ઉપર આવતા હતા, ત્યાં દાદર ઉપરજ “મેરમ બુચી” હેઠલ ઉતરતાં મળી અને નાના રસ્તમને ગંભીરશબ્દો મેરમના કાન ઉપર પડી હલસે વાત કરતો જોવાથી તે એને ઘણી નવાઈ ઉપજી.

“ઓહો! રસ્તમ, ઘીકરા કાંઈ ડાહ્યો થઈ ગયોછ” કે મેરમ આગળ શાન સહુકથી વાત કરેછ?” લવજીએ તેની ટકોર કીધી “એ રહીમથી અગતની શી વાતે વલગ્યોછ?”

મેરમ બુચીના કુખી હોઠ આજે ઘણે દહાડે જરા હસતા દેખાયા. તે જવાબ દઈ શકી નહીં. પણ રસ્તમના જવાબની વાર જોતી હતી.

“લેવાની, શી વાત હતી તે હું ખરેખરી કહી દેવું!” રસ્તમે જરા આનાકાની બતાવ્યા પછી ખરું બોલવાની એકદમ હીમત કીધી. રસ્તમ ગમે એવો મસ્તીખોર હતો, પણ હીમતવાન હતો—અને સાચોખી હતો. તે સાચો હતો તેથી હીમતવાન હતો કે હીમતવાન હતો તેથી કરીને સાચો હતો?

ગમે તેમ હોય પણ રસ્તમ બ્યારથી પોતાના ખાપની સંબાલ તલે આવ્યો ત્યારથી તેના ખાપ જાંહગીરે તેને મરદાનગી ભરેલી કેળવણી આપી હતી. અને સાચું બોલવું એ મરદાનગીનો એક ભાગ માત્ર છે. ખચીત

આ નાજવાન છેકરે જો પોતાની મા છ-
જીવીવાળી રતનખાઇની સંભાલ તણે રહો
હોત તો અત્યારમાં બહો ભિગડી ગયો હોત.
તેને નહારી માની નહારી આશિયતો તણે
ભિગડી જવાના બયથી તો આમઆ તેના
દશે દશ બટકતા ખાપે તેને પોતાની સાથે
રાખ્યો હતો.

“હું મેરુમ ખુશોને ખુચી-જરી સાથે પર-
ણવાનો મારો વિચાર કેહતો હતો, ખાવાજી.”
इसतम ખોલ્યો.

લવજી હસી જડ્યો, જંહગીરે જરા નેણ
ફેરવ્યાં, પણ इसतમે પોતાની છીમત છોડી નહી.

“અરે ખોલવાને હું ખીહતો નથી, ખાવા.
મેં મારા મનમાં ડરાવ કીધોજ કે હું ભ્યા-
રખી પરણીશ, ત્યારે ખુચી-જરી સાથેજ
પરણીશ. હમણાં નહી. હમણાં તો અમે બેહુ
જણુ નાનાં છીયે. પણ ભ્યારે અમે મોટાં
થઈશું અને હું ખારિસ્ટર થઈશ ત્યાર પછી
અમે બેહુ જણુ માઠી ખેયર થઈશું. તમે તે
પસંદ કરશો અને લવજીકાકા અમેને
રજા આપશે.”

“હમણાં નહી, હમણાં નહી.” લવજીએ
રહુજમાં કહ્યું “હું દરખાસ્ત કરુંજ કે એ
વાત આપણે આજથી દસ વર્ષ શુધી મુલ-
તની રાખીયે.”

“એડો છોકરો! નાદાન તે નાદાનજ!”
જંહગીરે પોતાના દીકરાને નરમ ડપકો
આપ્યો. “શરમ છે કે એક ખચ્યાંને વા-
સતે તું એવા વિચાર ખાંધી ખેડોજ! સેક-
ચલી! મોટો થાય ત્યારની વાત! તેટલાં
અગાઉથીજ હવાપર કીલા ખાંધી ખેડોજ?”

“હું સેકચલી નથી. મેં મારો પાકો
વિચાર ખાંધોજ. હું હવે પછીની મારી ચાલ
એજ વિચારને મળતી ચલાવીશ. લવજી-
કાકા એ વાત દસ વરસ પછી કરવા કેહેજ
તો હુંખી તેમજ કહુંજ. પણ હું તે વીસર-
વાનો નથી. દસ વર્ષ પછી લવજીકાકા
મને જરી સાથ પરણાવવામાં વાંધો નહી
લઈ શકે એવી રીતે હું ચારી ચાલચલણ
ચખીશ. જેવા લવજી છે તેવાજ હું પણ

થવાની કેશીશ કરીશ અને તે એજ કે હું
એક આખરદાર ગૃહસ્થ થઈશ. અને પછી
લવજીકાકાનું કાંઈ ચાલશે નહી. તમે તે
જાણું એટલે ઠીક છે ને હું હવે જલદીથી
માયજીને પણ માઠીએ ધારણા કહીશ.”

“પછી ટોટોટો પીસાશે. એક છુરી લેશે
ને ખીજો ચુહુલીયો લેશે.” જંહગીરે પો-
તાની ખાવડી વિષેનું હલકું મત ખતાવ્યું.

“તેમ નહી થશે.” इसतમે ધીરજ
આપી “મારો એ વિચાર માયખી પસંદ
કરશે. આગળ કરતાં હમણાં હું માયને વ-
ધારે સમજાવી શકુંજ.”

આ વાત વધારવા બાયક નહી હતી.
इसतમ પોતાના ખાપ અને લવજી સાથ
આ વાત કરતો ચાલી ગયો અને જલદીથી
એ વાત વીસરી ગયો.

ખચું પડતી ખડતી પોતાની એકાંત
ખંગલીમાં ગઈ, પણ તે એ વાત વીસરી
ગઈ નહી.

તેજ સાંજે इसतમ ખાગના પાછલા ખ-
ણમાં એકલો રમતો હતો. તે ફરતો ફરતો
“મેરુમ ખુશો”ની એકાંત ખંગલી તરફ
આવ્યો કે ભ્યાં એ માઠી મડમ પોતાના
આટલા ઉપર ખેસીને મૃતતોલ મુડદાલપણાં-
માં ગોયા ઝુપતી હતી.

इसतમ તેના હાલ ઉપર ગોયા દયા બાવી
તેની પાસે ગયો અને વાતે વલગ્યો.

ખચુંને તેવુંજ જોઈતું હતું. इसतમની
આગલી વાત આગળ વધારવાનો તેણે વિ-
ચાર કરી રાખ્યો હતો.

શીરીને इसतમને છોકરાં સાથ એકલો
જવાની રજા નહી આપી તે ઉપરથી શીરી-
નની અને શીરીન ઉપરથી તેના સાવકાં
ખચ્યાંની અને સાવકાં ખચ્યાં ઉપરથી ખુચી-
જરીની વાત इसतમજ કાહડી ખેડો અને
ખચુંએ જોઈ કે આ ચાલાક છોકરો ખચું-
નાં ખચ્યાંને ચાહેછે તે ખચુંને ખાતરજ
ચાહેછે. ખચુંના નામની યાદને પવિત્ર ગ-
ણનાર જોડાઈખી આ ઘેરમાં રહ્યું હોય તો તે
इसतમ છે.

“સ્તમ, દીકરા, તું બુચી-જરીની આ-
ટલી મમતા દેખાડતાં એ બુચીની મા બ-
ચુંને બુલી ગયો?” બચુંએ વાતપરથી
વાત કાઢીને પૂછ્યું.

“બચુંની શી વાત? હું કાંઈ બુલી ગયો
નથી.” સ્તમે જોસાથી જવાબ દીધો.

“બચુંની આગલી ચાલની વાત?” બ-
ચુંએ અજાણી થઈને યદ્દ આપવાનું ચાલુ
રાખ્યું. “તે આ ઘેરને બદનામી લગાડીને
જતી રહી તે બદનામીની વાત તું બુલી ગ-
યો કે તેવી બચુંની બુચીને તું આટલી
ચાહે?”

“પણ બુચી તે કાંઈ બચું નથી?”

“તોખી બુચીની માને લીધે બુચીને
પણ ચાહવામાં હરકત થતી હશે? તારા
બાપા અને મા તારી ઉમેદમાં આડાં
આવશે?”

“નહી આવે. બાપા તો બચુંને ચાહતા
હતા. આજ વેર તેને યાદ કરેછ, મોટે તે-
વણુ બુચીને નહી ચાહે એમ નથી. તમે
એને ચાહેછ કે, મેડમ?”

“હું પણ બુચીને ઘણી ચાહુંછ. હું
અંહી નાકરીમાં આવીછ ત્યારથી એ બુચી
મને તો મા કરી ગણેછ અને હું તેને માતા
જેટલી ચાહુંછ.”

બચું આ બોલો ઉપર અચ્ચત્ત જોસમાં
આવી ગઈ. સ્તમ ગુચવાડામાં પડ્યો.

“સ્તમ! સ્તમ! મારી અરજ સાંભ-
ળશે?” તે સ્તમનો હાથ પોતાના હાથમાં
જોસથી દાખીને બોલી. “મારી એક છુપી
અરજ છે.”

“હા. કહે, મેડમ, કહે.” સ્તમ તેને
અચ્ચત્તથી એકી ટગરે ટીકતાં બોલ્યો.

“દીકરા, હું હવે અહી થોડા દહાડાની છું.”

“તમે ચાકરી છોડી જવો?”

“હું જવાની છું અને સદાની જવાની છું.
હું ત્યાં જવાની છું કે ત્યાં સર્વે દુઃખના
છેડા આવેછ અને ત્યાં સર્વેને તે સાહેબ
એક સપાટી ઉપર ગણેછ અને ચાહેછ,
ત્યાં આપણા કુખોની દાદ મળેછ અને

ત્યાં પાપોની સજા મળેછ, ત્યાં હું જવા-
ની છું. હવે આપણે ફરીથી મળવાનાં નથી,
દીકરા સ્તમ, મોટે ભેગી અંતની ધડીએ
હું તારી પાસેથી એક મેહરબાની માચુંછ.”

“એ તમે શું બકોછ? મેડમ, તમે
બેલાં થયાંછ.”

“નહી, હું ખરું કહુંછ. આ મારી છેલ્લી
અરજ છે અને તે એ કે આ મારી નાની,
લાડકલી બુચી-જરીનો તું હાથ પકડજે
અને તેને આ ભવસાગરમાં તોરવજે.”

“એટલે? એટલે?”

“તું એ મા વનાની સુંદરીને ચાહેછ તો
પુરેપુરી ચાહેજે. નિંદાખોરની નિંદક જીભ
સામે એ નિંદોરાને બચાવજે. અગરજો
એ કુંવરીનું ધનિમ લખમાં તારે હાથ આ-
વે તો તેની તરફ તું વફાદાર રહેજે, અને
તેની માની કસુરને લીધે એ દીકરીને કોઈ
પજવે નહી, કોઈ સતત નહી તેની સં-
ભાલ રાખજે. માતા દોરાનો દીકરીને ડાઘ
લાગવા દેતો ના. માની ખામીને મોટે એ
દીકરીને એક વાંકો રાખુત બોલવા દેતો ના.
તેના ખાલનેખી અલવલ આવવા દેતો ના.”

“કદીખી નહી! કદીખી નહી.” સ્તમ
પણ આ રાખ્દોથી જોસમાં આવી ગયો.
તેની આંખોમાંથી પાણીના કતરા વેહત
થયા. તે બોલ્યો “મેડમ, તમે ખાતરી રા-
ખજો કે બિચારી બચુંને હું પેહલાં જોવી
ચાહતો હતો તેવી આજેખી ચાહુંછ અને
તેવીજ મારાં લખ પછીખી ચાહીશ—પછી
તે લખ મરને ગમે એટલાં દૂર હોય. બુચી-
જરીને તમે તેની માની યાદ બુલાવા મા-
ગોછ. પણ એ બુચી મારી થયા પછી હું તો
તેને સદા બેહેસ્તન બચુંની યદ્દ દર્શા અને
સારીજ યાદ દર્શા. બુચીને હું ચાહુંછ તે
તેની માને લીધેજ ચાહુંછ. મારી મા બેહે-
સ્તન બચુંની કાકી થાયછ. તેવણુ ત્યારે
બચું ઉપર જીલમાઈ ગુજરતાં ત્યારે બ-
ચુંની દયા ખાનીએ એકલો હુંજ હતો. તેવી
મારી માયાલુ જે બચું તેના અચ્ચાને તે-
નાજ નામથી શું હું ડાઘ લાગવા દર્શા?

કરી નહી. મેડમ, હું રસ્તમથી તેથી આરા કદી રાખશો ના.”

આ કેવા ધીરજવૈત રાખે! બચુંનું જી-ગર આ વેલા કેવા રંતોરાથી ઉછલતું હતું! આ કેવો જીગરનો દોસત તેની દયા આતો હતો! બચુંની કેવી મરજી થઈ કે જે બચુંને તે આહુછ તે બચું કાપલ પોતાને જાહેર કરે!

પણ નહી. આ “છેલી ધડીએ” ખી બચુંએ પોતાનું મન માર્યું. પોતાનો બેદ છુપાવ્યો.

“દીકરા, મને બેટ.” તે રસ્તમને રં-તોરાથી કોઠી કરીને બોલી “તે તારા રા-ખુનોથી એક મરણ પામતાં, કુખી માણ-સને સદાનો આરામ બખ્શયોછ. દીકરા, આ દીકરીને તું ખારથી પાળજે, એજ મારી મરતી વખતની અરજ છે.”

રસ્તમે પણ મેડમ ખુશાને માંખીને કોઠી કીધી, પણ તે સમજી શક્યો નહી. “મેડમ, મેડમ, તમે મરવાની નાખુરા વાતો શાની બો-લોછ? તમે સારીપેડે છે. તમેને કાંઈ નથી.”

આ વખતે મેડમની આંખોમાંથી નવ-ધાર આંસુ ચાલુ થયાં. તેણે રસ્તમને સલામ કરી કાઢાડ્યો અને પોતે ત્યાંથી ઉઠી જઈ પોતાના અરડામાં પોતાના બિ-છાના ઉપર એકાંત જઈને પડી.

અંહી પડી તે પડી. તે પડી તો પાછી ઉઠવા પામી નહી. તે પડી તેથી બિછાને અડી. તેને સેવટનો, સદાનો આટલો લાગ્યો.

આ બિછાના ઉપર “આંખ પાણી બરવા” નો તેને લાંબો અંતર નહી મળ્યો.

તેને તાંહાડનું લખલખું ચઢેડું હતું, તે થડથડ ધ્રુજતી હતી તેવામાં કોઈએ તેના અરડામાં આવવા માંડ્યું.

સાદ ઉપરથી બચુંએ તુર્ત પીછાણ્યું કે એ તેનો આગલો બર્થાર અને હાલનો શેઠ લવજી હતો.

“આવોજી, અંદર આવોજી.” એમ કે-હેતાં બચું ઉઠવા ગઈ પણ તે પાછી બિ-છાના ઉપર પડી ગઈ.

“ના ઉઠો, મેડમ, ઉઠવાની તસદી ના લેવો, સુષ રહો.” લવજીને કેહવાની ફરજ પડી.

“ઉઠવા જવું, એટલે ફર આવેછ, સાહેબ.” બચું હજી પણ ઉઠવાની કોશિશ કરતાં કરતાં બોલી.

“પણ તમે લોકોને ક્યાં જવોછ, મેડમ?” લવજી તેને કોણમાં પોતાના હાથનો ટેકો દેતાં બોલ્યો.

“હું કેથે જતી નથી. માત્ર બિછાનામાં બેસવા જતી હતી, કે બેઠાં બેઠાં વાત થાય.” લવજીની મદદથી તે બિછાના ઉપર અડેલી બેઠી.

“પણ તમે ઘણાં સીક થઈ ગયાંછ, મેડમ.” પોતાનો હાથ આપવાથી લવજીને તેની ખરી હાલત માલમ પડતાં ગભરાટ ઉપભવ્યો અને તે ગભરાટમાં બોલ્યો. “ત-મારા દીલમાં રાખત બોખાર છે. તમારે આખું અંગ ધ્રુજેછ.”

“મને તાંડનું એક લખલખું ચઢેડુંછ, ખીજું કાંઈ નથી.” તે જેમ અને તેમ પોતાની માંદગી છુપાવવા લાગી. “હવે તો હું સારીપેડે છું. સાહેબ, અંહીવર કાં તસદી લીધી?”

“શીરીને કેહવાથી મેં તો જાણ્યું કે તમે ઘણાં સીક થઈ ગયાંછ અને તેથી હું તમારી હકીકત પુછવા આવ્યોછ.” લવજી કહ્યા વગર એક ખુરશી લઈ બેઠો.

“હવે તો મને ઠીક લાગેછજી.” એટલું બોલી બચું પાછી ચૂપ થઈ ગઈ.

“મને શીરીને કેહેછ, મેડમ, કે તમે અમાને કોઠી જવા માગોછ?”

“હાજી.”

“પણ કાંઈ અડચણ નહી હોય તો મને કેહશો કે તમેને શું છે?”

“નખલાઈ છે. ખીજું તો કશું હું ખારતી નથી.”

આ વખતે લવજી ઠીક ઠીકાને જોતો હતો અને “મેડમ ખુશાં” નો જોડલો ચેહેરા ખુલ્લો હતો તેટલા ચેહેરા ઉપરથી તેને મજબુત બય પેડો કે જેવા બેહેસતી

જાલના હાલ થયા હતા તેવાજ હાલ આ તેની મેહેનતુ મેડમના પણ દીસતા હતા.

“મેડમ, જાલની રાત દીસ ચાકરી કરતાં એ બેહેસતીનું દરદ તમોને ઉડયું તો નહીં હોય?” લવજી ગભરાટ ખતાવવા લાગ્યો. “મેં સાંભળ્યું કે ખીનીનો મરજ પણ એકથી ખીજને ઉડે.”

“તે ગુલામ સરખાં બચ્ચાંને શો દોરા દેવો?” તે પોતાનો ભરાધ આવેલા દીવો દાખીને બોલી. “એમ કાં નહીં હોય સાહેબ, કે મારો મરજ તેને, તે ખીચારાને—”

“વારસામાં મળ્યો હોય” એમ તેનાથી ભોલાઈમાં બોલાઈ જવાનું હતું, પણ તે બોલતાંજ તેની બાણુ આવી અને તે અટકી પડી.

“તમારો મરજ તેને ઉડ્યો હોય?” લવજીએ આ આંચો પુચ્ચો. “છટ છટ! તમે નાકુવત છો, પણ તમોને મરજ કાંઈ નહીં હોતો. આટલું તો ચોકસ છે કે તમે એંછી આંચા પછીજ તમોને માંદગી વધારે લાગીજ અને મારાં બચ્ચાંની અથાગ માવજતથીજ તમે સીક પડ્યાંજ માટે તમોને સાળાં કરવાની અમારી ફરજ છે. અને તેથી તમે ડાકટરને બોલાવો દેવો એટલીજ મારી અરજ છે.”

“ડાકટરથી શું થવાનું છે, સાહેબ? ડાકટર મને સાજી કરવાનો નથી.”

“તમે ડાકટરને બોલાવોજ નહીં તો તે તમોને સાળાં કેમ કરે?” લવજીએ હવે લગાર ગંભીર ધાકતા આવાજથી વાત ચલાવી. “પણ મને કેહેવાની રજા આપો, મેડમ, કે મારાં ઘેરમાં કોઈખી માડું માણસ માંદગીમાં રીખ્યા કરે તે મને પસંદ નથી અને તેમ હું ચાલવા દેવાનો નથી.”

“ડાકટરો મારો જીવ બચાવવાના નથી.”

“તમારા જીવને શું છે? શું તમે પોતાને પાસતીમાં વિચારો?”

“હું પુર્ત મરી જઈશ એમ સમજતી નથી. પણ હવે હું લાંબા દહાડા જીવીશ નહીં એટલું જાણું.”

“અને તે છતાં તમે ડાકટરની મદદ ના પાડો?” હવે તો લવજી તેને ધમકાવા લાગ્યો. “મેડમ, મેડમ, તમે ડહાપણ નથી કરતાં. તમે જાણીજીજીને અમારાં ઘેરને બદનામી તો નહીં લગાડશો.”

આ તાણો બચુને માટે ધણો શાખત હતો. “એક વાર તો હું બિચારાને બદનામી લગાડી ચુકીજ.” તે મનમાંજ બોલી.

“શું કહેજ? ડાકટરને તેડાવું?” તેને ચૂપ બોલી જોઈ લવજીએ બોહોંસ કીધી. “કાવસજી ડાકટરનું ઘેર પાસજ છે. પણ તમે કહે તો મોટા ઈશ્રેજ ડાકટરને તેડાવી મંગાવું.”

“નહીજ, નહીજ,” બચું ગભરાઈને બોલી “મારા જીવને માટે બધે ડાકટર કેવો? કાવસજી ડાકટર આવશે તે ખસ છે. તેનીખી હમણા જરૂર નથી. સહવારે હું ચીઠી બખીને તેડાવીશ.”

“એટલી તસદી લેશો ના.” લવજી ઉઠીને જતાં જતાં બોલ્યો. “હું હમણા પાહાર જાણુંજ, તે ડાકટરને ઘેર થઈને જઈશ અને તેને કાલને માટે હું પોતેજ તેડું કરીશ.”

“વાંંજી. મોટી મેહરબાની.”

“અને હવે હું અરજ કરુંજ, મેડમ, કે મારી, મારી બાયડીની, મારાં બચ્ચાંની કે મારા નોકરોની ગમે એવી મદદ યા નોકરી માગવાને તમે જરાખી એસકાતાં યા રાર-માતાં ના. અમીનાને હું મોકલુંજ કે તે તમારી આગળની આગળ રહે અને જરા ખીસે નહીં. હમણા હું આંચો ત્યારે તમોને ઉડવામાં મદદ આપનાર કોઈ નહીં હતું. એમ નહીં જોધયે, અમીના તમારી આગળ બેસી રહેશે અને મેરીઅન તમારે માટે સઘલી ફેરાઆંટી ખાશે.”

“એટલીબધી મદદરત મારા જીવને માટે!” બચું કરગરીને બોલી.

“એ તમારે વાસતે નથી. અમારે વાસતે, અમારાં બચ્ચાંને વાસતે હું એ ચાહુંજ. તમે સારાં થશો, તો મારી ખાતરી છે કે, મને અને મારાં બચ્ચાંને તમે છોડી જવા નહીં ચાહશો. હું ફરીથી અરજ કરુંજ કે તમે

નાહીમત થવાને બદલે હીમત રાખો અને તમારી તનદરેસતી સુધારવાના બનતા ઉપાય લેશો.”

“હું તમારે પાડ કેમ વાળીશ, સાહેબ?”

“પાડ તો તમારે થયોછ.” લવજી બચુંને પોતાનો હાથ આપી તથા તેના હાથ પોતાના હાથમાં જોરથી ચાંપીને ખેલ્યો. “પાડ તો તમે કીધોછ કે મારા ખેડેસતી જલની સગી માથી નહી અને એટલી માવજત તમે કીધી. એ તો અમારાં બાગ્ય ફુટેલાં કે એટલી માવજત છતાં તે તાજે ગોળાળ ગુજર પામ્યો અને આરતેની માવજત કરતાં તમે પટકાઈ પડ્યાં.”

આમ ખેલતાં લવજીની છાતી બરાઈ આવી. તે રડ્યો.

પોક મુકીને રડ્યો. લવજીને આમ ખુશી રીતે રડતાં બચુંએ કદી દીડો નહી હતો,

કોઈએ દીડો નહી હતો. તે આજેજ હરસે, રડ્યો, એકાંત રડ્યો—બચુંની આગલજ રડ્યો!

આવે વખતે બચુંનું રડવું કાંઈ થોભે? તે પોક મુકીને ડસકાં આવા લાગી અને લવજીનો જહાસો હાથ તેની પીઠ પસવારવા પર ગયો.

“સાહેબજી! મેડમ, સાહેબજી!” તે ફરીથી શેકેડું કસી ગયો.

“સાહેબજી!” કરતાં બચું નાજુક ગુંગ-લાઈ જતા અવાજે કાંઈ ખેલી. લવજી તે સાંભળી રાક્યો નહી.

“હવે જાલને માટે વધુ ગમ નહી કરશો, મેડમ, સાહેબજી!” પારણાની ખાદેર જતાં લવજી એક છેલી અરજ કરી ગયો.

પણ બચું તો કાંઈ ખીજુંજ ખેલી હતી. લવજી તે માત્ર સમજ્યો નહી હતો.

પ્રકરણ ૩૯ ચું.

પાપો પત્યાં.

હાસમ ધાંચીએ મરીઅમ સાથના પોતાના લગ્નને માટે મોટી ધામધૂમ સાથ તૈયારીઓ કીધી હતી. ભ્યાં સુધી લુછા જમસુ ઉપરનો ગુનાહ સામેત થયેલો નહી હતો ત્યાં સુધી હાસમ અને મરીઅમ એકેકને પસંદ કરતાં હતાં. પણ આ વખણાયલા મુકદમા-એ આ વખણાયલી જેડીનું રૂપ બદલી નાખ્યું.

એ તપાસ પછી મરીઅમનું એટલું ભા-પાલું નીકલ્યું કે હવે તો તેને પોતાની ખાશડી કરવી એ હાસમને ભારી પડ્યું.

તે મરીઅમ સાથનો પોતાનો સંબંધ તોડી નાખવાનો વિચારમાં હતો અને એ વાત મરીઅમને કેહેવી શી રીતે તેની ફિ-કર માત્ર રાખતો હતો. પણ ખીજીગમથી વળી મરીઅમખી પોતાનું આ જોડું બાંધ-વાને ખેદિલ થઈ અને તેખી જમસુની તપાસ પછીજ થઈ હતી. હાસમ ધાંચીના પૈસા ઉપર તે પોતાની ખુશીથી લોભાઈ હતી. હાસમના હાથ ઉપર પરણી જવા તે એક

ખેલે રાજ થઈ હતી. પણ જમસુની તપાસ પછી અને તે લુછો ગુનેહગાર ડચ્છા પછી મરીઅમ પણ હાસમ સાથનું કારજ તોડી નાખવા ટાંપી હતી. હવે હાસમના પૈસા તેને આછા પડ્યા, ધાંચીના ધંધા વિષે તેને ધિકાર લાગ્યો અને એવા એક હલકા ધાંચી સાથે પરણવામાં મરીઅમ પોતાની “આ-બર” જવાનું સમજી!

ભ્યારે મરીઅમે હાસમ ધાંચીને હા કહ્યું હતું ત્યારે જમસુની તપાસ ચાલકની હતી અને હીરાભોગીનો દોલી પાછો આવશે એવી કોઈના સ્વપ્નામાંખી વકી નહી હતી. પણ ત્યાર પછી તપાસ ચાલી અને દોલી તો જીવતો—હપતો, અપતો—નીકલી આવ્યો એટલે મરીઅમનું મન એકવાર વળી પાલું હાસમ ઉપરથી પાછલ હૈને દોલીનાં નવાં એચાણ તરફ ખેંચાયું.

મરીઅમે હાસમનો હાથ પૈસાને માટે કપૂલ કીધો હતો, પણ દોલી ખાસે તો વધારે

પૈસાની પુંજ નીવડશે. તેના બાપ પાહાલ-
જીજી હીરમિયી મરવા પડ્યોછે અને દોલી
તેવણનો એકપુરો દીકરો છે. અને મરીઅ-
મને તે આગળ પોતાની બાપડી કરવા મા-
ગતો હતો, તે વિચારીને જો હમણા પ્રાર
પાડે તો મરીઅમ કેવી બાગશાહી અને
સુખી થાય વાંદે?

“અને પછી હું” તે મનમાં મલકાવી
કે “લવજી અને શીરીન જેવા કૂલવાનની
મગપણમાં જઈશ અને પેલી જીંદિયા હમા-
યજી, જે મને સદા ધિકારેછ, તેના ઉપર
મારી ચહડતી થશે, અને હું તેને ચીલીડ-
વીશ તથા ધિકારીશ.”

દોલી તેના હાથ ખચીત કચ્છલ રાખશે
એવા ભરસા ઉપર તેણે હાસમ ધાંચીનો
હાથ ના પાડવાનો નકી કરાવ કીધો. દોલી
સાથ પરણીને વધારે પૈસે ટકે સુખી થવાના
લોભમાં એ હાસમના પૈસાનું આવતું આ-
ધતું સુખ તેણે મોટા મરડાટથી ના પાડ્યું.

બ્યાંસુધી “જમશેદજી શેઠ”ની તપાસ
ચાલતી હતી ત્યાંસુધી હાસમ અને મરી-
અમને એક પણ મુલાકાતની તક મળી
નહી હતી. મરીઅમ પોલીસની નજર તલે
લગભગ કેદ સરખી હતી અને હાસમ
પણ તેને મળવાનું બનતાં સુધી ઉડાવતો
હતો. માટે મરીઅમ સાંનું કારજ નકી
થવા પછી ઘણા દહાડાનો એક ખાંચો પડ્યો,
કે જે ખાંચા વચે હાસમે તો કારજ તોડી
નાખવાનો આગમચથીજ વિચાર ખાંધેલો
હતો, અને મરીઅમે તો પાછલથી એ
વિચાર ખાંધેલો હતો—જે ખાંચામાં તેઓ
એકેકને છોડી દેવાનું એકેકને કેહેવાના રહી
ગયાં હતાં અને તેકેમ કેહેવું કેહેવડાવવું તેના
અંદેશામાં હતાં.

અતે જમસુને ફાંસીની ટેપ મળ્યાપછી,
દોલી નવો જુનો થઈ જવા પછી, મરીઅ-
મની પેહલી શરમ વખત જતાં બાગ્યા પછી,
તેણે એક દહાડે વિચાર્યું કે હવે તો હાસ-
મને ભરસે રાખવો ઠીક નથી, માટે એક
પડોસણને વચે નાખીને હાસમ સાથનું કા-

રજ તોડી નાખવા માગ્યું. હાસમને તો
જેવું જોઈતું હતું તેવુંજ આ થયું—પણ
તોખી સઘળો દોરા મરીઅમને માથે ના-
ખીને પોતે ઝાલો થવાની તેને આ સારી
તક મળી. પોતાની પારેલી ધણિયાણીના
સામે વાંક ગણે પડીને તેના અંધણમાંથી
તે આપોઆપ છુટકારો પામ્યો.

પેહુને મનથી “પાપ પાતું”, અને હવે
હાસમને કાહાડ્યા પછી મરીઅમે દોલી
તરફની પોતાની દોસતી પાછી માડવાના
માર્ગે પડ્યા. હાસમને મારી હડાવ્યા પછી
હવે આ પીડા જલોની મીશલે દોલીની પ-
છવાડે વલગી. પેહેલાં તો દોલી ઉપર પો-
તાના અસલી, અથાગ, અનંત પ્યારનાં
પત્રો પોતાને લખતાં નહીં આવડ્યાથી પ-
ડોસણ પાસે લખાવ્ય. પણ દોલીએ તેમને
કશું કોડું દીધું નહી, ત્યારે વળી પોતે દોલા-
ને મળીને મોહરેમોહરું વાતથી તેને લલચાવા-
નો એ કસકુનમે વિચાર કીધો. તે પણ
ધસકી ખોરાકમાં બપકાદાર શણગાર સજી
દોલીના ઘેરના દરવાજા તરફ ચાર દહાડા
ફેરા ખાઈ આવી કે તે આવતો જતો તેના
માર્ગમાં ઘેરી તેની સાથે વાત ચલાવે. પણ
દોલીની મુલાખાત થઈ નહી અને દોલીની
દોલતની સેકચલી સહી તેની ઉમેદ બંગની
બંગ થયા કીધી.

અંતે ઘણે દહાડે એક સાંજે દોલી
બાહેરથી આવી પોતાના ઘેરમાં દાખલ
થતો મરીઅમને તેના દરવાજા ઉપરજ
મલ્યો. દોલીએ પોતાની આ પુરાતન પિછા-
ણવાળીને પીછાણી ખરી, પણ તે પોતાની અ-
સલી અણગમતી પિછાણ તાજી કરવા ચા-
હતો નહી હતો અને તેથી અમાડા કરી
ચાલી જવા કરતો હતો. પણ મરીઅમે તેને
હાંક મારી અને તેને ઉભો રેહવાની ફરજ
પડી. દોલી ઉભો રહ્યો પણ તેની અપમાન
બરેલી માગણીએને ધિકારી કાઢીને એક
વખત તડ ને ફૂડ છેડા છેડવી આવવા
માટેજ ઉભો. તેણે મરીઅમને સારીપેઢે દમ
ખરાવીને હડકાતી કાઢી અને એ દધને

કુળએતી બરેલા એહેરાથી પાછી જવા સિ-
વાએ પીળે ઉપાય નહી રહ્યો.

હવે તો હાસમંધાંચી જોવા છે તેવા
બોલો દેખાચો અને તેના હાથની પાછી મા-
ગણી કરવાની તેણે ઉતાવળ ચલાવી. પણ
હાસસે ચોખી ના પાડી અને કુવો તલાવ
કરવાની મરીઅમની ધમકીનો શકડો જ-
વાય દીવો કે “કાલે કુવો તલાવ કરતા હો-
ય, તો, કેહે કે, આજે કરે! એ કુવો પુરશે
તો ગામનું પાપ ધાવશે.”

આ “પાપ” અરેઅર માત્ર એક હાથ
ઉપર દોલીથી અને પીળા હાથ ઉપર હાસ-
મથીજ પાતું નહી. પણ ગામમાંથી પતી
ગયું. ઉપલા બનાવ પછી પીળેજ દહાડે
મરીઅમને પોલીસે પકડીને પાછી બંદી-
ખાને નાખી.

ગાંધીબાઈની નાનીબાઈ તરફથી વારંટ
કાઢીને મરીઅમને પકડી હતી. એ લુછીને
આપણે છેલી આ બાઈની નોકરીમાં દીઠી
હતી. લુછા જમસુની તપાસમાં પોતાને
શાક્ષી નહી પુરવી પર એટલા માટે તે નાની-
બાઈની નોકરીમાંથી જુદું બાહનું કાઢીને
નાસી ગઈ હતી અને તેવામાં શાક્ષી સમન
તણે તે સપડાઈ હતી. એ વખત પછી ના-
નીબાઈએ તેને કાઢી મેળી હતી, અને એક
જુદું પેર માંડીને કોઈ સગાં સાથે તે ગઈ હતી.
વગર નોકરીએ તેના આમ નિભાવ કેમ
ચાયછે તે વિષે ઘણા જાણને વેહમ આવતો
હતો, કે જે વેહમનો ખોલાસો આજે મલ્યો.
તે નાનીબાઈની નોકરીમાં તેને “નહવાડી
આવી હતી” અને તેમાંથી પોતાનો નીભાવ
ચલાવતી હતી. મરીઅમના જવા પછી
નાનીબાઈના વકોરામાંથી નોટોની નોટો અને
કુખટ પેટીઓમાંથી સારીઓ અને વીટીઓ
ગૂમ થઈ હતી. તુર્તજ શક મરીઅમ ઉપર
ગયો, પણ ગાંધીબાઈ બાહરગામ ગયલા
પાછા આવે ત્યાં સુધી નાનીબાઈ એ વિષે
ચૂપ બેઠી હતી. ગાંધીબાઈએ આવીને મ-
રીઅમને પકડાવી, અને કેહવાની શું કાંઈ
અગત્ય છે વાંદ કે ચોરીનો અપરાધ સાબિત

થવાથી મરીઅમને બે વર્ષનું રાખત મજૂરી
સાથનું બંદીખાનું મલ્યું?

ઉપલું “પાપ પાતું” છે, પણ હજી સહુ-
થી ચોટું પાપ તદન પાતું નથી. “જમશે-
દજી શેઠ” ખુની સુખિત થયો અને ફાંસીની
શિક્ષા પામ્યો તેથી તેનું પાપી નામ નાશ્વર
થયું નહી.

ગમે એવા ખપ્પીનો પણ બચાવ કરનારા
દાસ્તો તો હોયછે. ગામના કેટલાક ખોરીઆ
ખાપરિયા, શામજી બામજી જુઠાચોરાએ
“જમશેદજી શેઠ” ની ફાંસીની સજા એાછી
કરવા માટે સરકારને અરજી કરી હતી. તે
અરજી ઉપર એકુ બે શેઠીયાઓની પણ સ-
હીઓ હતી! તેખી ઘણાપરા આબરદાર
આસામીઓ આ અરજીમાં સામેલ થવાથી
અલગ રહ્યા હતા. અરજી ઉપર સહી કર-
નારા નજીવા કચરાજી પુજ્યાજીઓ હતા.
પસતાકિયાઓ, ઇડાંવાલાઓ, કેલાંવાલાઓ,
દારવાલા, તાડીવાલા, કુખાસો અને એવાજ
લોઠોની આ અરજી હતી. પણ કચરો પુળે
એકડો કરતાં સહીઓની સારી સંખ્યા થઈ
હતી. કોઈપણ દસતાવેજ ઉપર ઘણી સરખી
સહીઓ લેવાને ચોટાં શેહેરામાં કશું મુશ-
કેલ નથી. વાંચનાર જાણે છે કે લુછા જ-
મસુની આ પક્ષ કરનારાઓમાં તે લુછાની
દયા જાજી નહી હતી, પણ લાયકીવાલા
લવજી અને હીમતવાન હીરાભાગી તરફની
કુરામની અને અદેખાઈનું તત્વ આ અરજી-
માં વધારે હતું. એઓની હુજતપર આ
અરજી થઈ હતી.

આ અરજીમાં સામે થવાને લવજીને ઘણી
તરફથી સુચના થઈ પણ લવજીએ તે સાફ
ના પાડી. લવજી પેહલે ધરથી આ પાપી-
ના પાપમાં વચે પડ્યો નહી હતો. તેને તેના
પાપે મરવા મુકયો હતો. તે તેના પાપે મુવો
તો હવે લવજીને કશું લાગતું વલગતું નહી
હતું. શીરીનની પણ થોડી ઘણી મરજી થઈ
ખરી અને તેણે પોતાના વરને પડાવ્યો પણ
ખરો કે આવા ઘાતકી ચંડાલના છુટકારાને
માટે ગામના થોડાક નફ્ટ અને બેહયા લોકો

તેને ફાંસીની શિક્ષામાંથી છોડવવાની અરજી કરેછે તો લવજીએ તેની વીરૂધ્ધ વગવાલી અરજી કરવી. અને જો લવજી એ કામ માથે ઉઠાવે તો ઘણા વગવાલા શેઠેડીએ તે વીરૂધ્ધ અરજીપર સહી આપવાને તૈયાર હતા.

પણ લવજી એકથા પીળે બોલ નહીં બોલ્યો. તેણે જવાબ દીધો કે “એ પાપીનું પાપ પોતાની મેળે કુટુંબ અને તે યુનેહગાર ઠગ્યો એટલે હવે તેની સામે વધારે કામ રહ્યું નહીં. તેને જોધયે તો સજા થાય કે જોધયે તો નહીં થાય. એક લુછાને યુનેહગાર ઠગવાનું આપણું કામ છે—સજા કરવાનું સરકારનું કામ છે. તેને યુનેહગાર ઠગ્યો એટલે આપણી ફરજ પુરી થઈ. પછી સરકાર પોતાની ફરજ ગમે એમ બજાવે તેમાં આપણને કાંઈ નથી. ધડીબર સરકાર તેના ઉપર દયા કરે—તેને તદ્દન છોડી મુકે, તોપણ દયા ખોદાને ધેરથી ઉતરતી આવેલી છે અને આપણુ માણસોએ કોઈના ઉપર થતી દયામાં આડે આવવાની જરૂર નથી.”

એ રીતે દયાલુ દિલના લવજીએ જમસુ વીરૂધ્ધની અરજી કરવાને ના પાડયાથી સરકારમાં એકલા જમસુની તરફથીજ અરજી ગઈ અને સરકારને ખરેખર એટલી દયા ઉપજી કે તેની ફાંસીની શિક્ષા ઘટાડીને ગવરનરે જન્મ દેશનિકાલની ટેપ આપી. જમસુના પક્ષકારો પોતાની કૃતેહ સમભ્યા. તેઓ ખુશી થયા કે જમસુ ફાંસીએથી બચ્યો અને તેના જીવ સલામત રહ્યો.

પણ ખરેખર તેમ નહીં હતું. જન્મ દેશનિકાલ કરતાં તો ફાંસી બળી. ફાંસી તો તડનેફડ એક પાપી જીવની નિકાલ લાવેછે. એક યુનેહગારને માટે મોત છુટકારો અને સુખ છે. પણ જન્મ દેશનિકાલમાં તો રીખી-રીખીને મરવાનું છે.

જમસુ પોતે તેમ સમજેછે. “કાળાં પાણીએ મને જન્મ સુધી તરીપાર કાઢાડયો” તે જોલના દારોગા આગલ બડબડયો “એ મારે મનથી ખુશ ખબરી નથી. મારાં કુખના છેડાં મોતથી આવત તેને બદલે

આ તો મારા દેસ્તોએજ મારાં કુખને લંબાવાનું કાપુંછ. જો મારી ખરીજ દયા ખાવી હતી તો મને ફાંસીએ જવા દેવો હતો. મને ખોદા મારી નાંખે તો મારી દયા લાગેલી ફરે. પણ ખોદા મને મારતો નથી તે એટલાજ માટે કે મારાં પાપની સજા ભાગવવા મને જીવતો રાખેછ. તેમ છે ત્યારે ધનસાફે મારો જીવ લેવા. માગ્યોછ તેમાં મારા દેસ્તોએ આડે આવી મને જીવાડ્યોછ.”

આવા વિચારો સાથે લુછો જમસુ—“જમશેદજી શેઠ”—એક કાળી અંધારી રાત્રે આનડામન જતી આગખોટે ચહડયો. તેને મુંબઈ આણ્યો, એક દહાડો મુંબઈની જીતી તુરંગમાં રાખ્યો અને ખીજે દહાડે પગમાં બેડી સાથે અને અંગમાં બંદીવાનના આદીનાં કપડાં સાથે આગખોટે ચહડાવ્યો. એ સઘલું એવું તો યુપચુપ અને છાનુમાનુ બન્યું કે કોઈને ખબર થઈ નહીં—જમસુના દેસ્તો કે સગાંહાલાંને ખબર થઈ નહીં—તેના પોતાના કુટુંબને પણ ખબર થઈ નહીં.

કુટુંબ! કમનસીબ કુટુંબ! ગરીબ બિચારી પીરોજબાઈ! વાંચનાર જાણેછે કે જમસુના હાથ ઉપર તેની સાથે પરણીને ફસેલી તેની બાયડીને આ કેવો કારી બા લાગ્યોછે.

પીરોજબાઈએ એકવાર મુંબઈમાં લવજીને મળીને જમસુથી તલાક લેવાની સલાહ પુછી હતી.

જમસુનાં ફાંસી જવાથી એ બિચારીને કુદરતથીજ તલાક મળવાની તક પેદા થઈ હતી. ફાંસીની શિક્ષાથી જમસુ છુટકારો પામત, એજલુંજ નહીં પણ બિચારી પીરોજબાઈ જે પાપીને વશ પડી હતી તેનાથી છુટી થાત.

પણ નહીં. જમસુ જન્મ દેશનિકાલ થવાથી તે અંડાલની બાયડી દાખલ બિચારી પીરોજબાઈ પણ જન્મ સુધીની તેની સાથે જોડાઈ રહી. આ માત્ર નામની ખાતર જોડાયેલી હતી. પોતાના ભર્તારને

હવે ફરીથી તે કદી મળવાની નહીં હતી. આજ પછી તે ભર્તાર પીરજીઆઈને મનથી સુવેણા હતો. આજથી તે જીવતાં જીવત રંડાઈ છે. અને તોપણ ધારે—તમારો સુધરેલો ધારે—આવા ધાતકી સંબંધથી તેને છોડવવાને ના પાડે છે. પીરજીઆઈને આ પાપી જોડાંતી જંજીરથી તલક આપવાને લગ્નનો ધારે અડત છે.

તેખી આ પણ એક “પાપ પત્યું છે”—બિચારી પીરજીઆઈને મથેથી પણ પત્યું છે. જમસુ સાથ તે સગાંજાલાંઓની મરજી વીરૂધ્ધ પરણી ત્યારથી તેણે ભર્તારનું સુખ કદી ભોગવ્યું નહીં હતું અને વડાંઓની સલાહની વીરૂધ્ધ જઈ પરણવાના પસ્તાવામાં પોતાનો આખો ભવ તેણે ખાલી નાખ્યો હતો. પણ હવે તેના પસ્તાવા તથા ખલાપાના દહાડા પણ પતી ગયા. હવે તો તે માત્ર જીવતા ભર્તારે રંડી છે. હવે તો ભર્તારનું નામજ તેને લેવાનું નથી.

જે પંદર દહાડાની મેહતલ મોઢી ડાસ-ટલમાંજ ગુજારવાની બચુંને મળી તે પંદર દહાડાના ઉપલા બનાવે છે. એ પંદર દહાડામાં ઉપલા પાપો પત્યાં અને સઘળું આગળની પેઠે પાછું સમાધાન થયું.

એ પંદર દહાડામાં બિચારા પાહાલણજી

હીરાભાગીની માંદગી દૂર થઈ નહીં. લકવાના છેલા હુમલા પછી તેવણ હોશ્યારીમાં આવ્યા ખરા, પણ કુખિયારી ૨૬ થઈ પડ્યા. તેવણ સુખ અને નાદાન થઈ ગયા. તેવણ બચ્ચાં સરખા સદા અને ભોલા બન્યા. તેવણનું બેજીં પોચું થતું ચાલ્યું. તેવણ જરાજરામાં રડતા અને જરાજરામાં હસતા હતા. તેવણ બચ્ચાથી ખીહી જતા અને પટાવ્યાથી ખુશી થતા હતા. તેવણના પોતાના વિચાર જેવું કાંઈ હતુંજ નહીં. જે કોઈ ખીજાં બોલે તે તેવણ બોલતા અને તેખી જેમ બોલાવે તેમ બોલતા.

આ ખુદાપાના દુઃખમાં દોલી તેવણના બચાવની ઠાલ થઈ પડ્યો હતો. તેમજ તેની મા હીરાંબાઈના સુખ અને શાંતિનું છત્ર પણ તેવણનો આ દીકરોજ થઈ પડ્યો હતો. પેલી મકરખોર મરીઅમનું પાપ દોલીએ દરવાજા ઉપરથીજ પતાવી કાઢાડ્યું તે હીરાંબાઈએ પોતાની બારીએથી જોયું અને એ નીચ આરત દોલીને ફસાવાની કાંઈ જાલ યા છટકયું માડતી હોય એમ હીરાંબાઈને લાગ્યું. દોલી ખેર આવતાંનીવાર તેવણે તેને આ સવાલ પુછ્યો પણ દોલીએ પાક વચન આપ્યું કે “માતા, તમે ફિકર ના કરો, એ કપાત્ર કાભાની જાલના ફાંદામાં હવે હું કદી ફસીશ નહીં.”

પ્રકરણ ૪૦ મું.

છેલી ઉમેદનો ગુચવાડો..

કુખિયારી બચુંની પંદર દહાડાની મેહતલ ને દરમ્યાન અને શીરીનની હમેલદારીમાં હવા ફેરફારને મોટે માથેરાનની ગેરહાજરીને દરમ્યાન લવજીનું ધણું ધ્યાન “મેડમ બુશો” (બચું) માંજ રેકાઈ રહ્યું.

શીરીન માથેરાન સિધારવાની એક દહાડા આગમ્ય અંતે લવજીએ જગાર ધમકી વાપરીને વૈદાની મદદ લેવાની તેને ફરજ પાડી હતી.

શીરીને “મેડમ બુશો” ને મોઢી કાસ્ટલમાં રહેવાની ફરજ એવે બાહને પાડી હતી કે માથેરાન આતેની પોતાની ગેરહાજરીમાં મેડમ મોટાં બચ્ચાંની આગળ રહે. પણ એ બાહનુંખી લવજીએ બળવવા દીધું નહીં. શીરીન નાના બુલકાંઓને પોતાની સાથે લઈ ગઈ, એટલે લવજીએ મોટાં બચ્ચાંઓને હમાયજીને ઘેર મોકલાવી દીધાં કેમકે “મેડમ બુશો” ને પુરતી આસાએસ

આપવી અને કાંઈ પણ કામ કાજની ફિકર મિત્રાથી દુર રાખવી એવી લવજની આદેશ અને તેના વૈદાની સલાહ હતી.

લવજ તેનું બહું ચાહે છે તે બચું સારી પેઠે જોતી હતી. પણ જિમ જેમ તે પોતાના બહાલા ભર્તારની બલાઈથી અનુભવવી તેમ તેમ પોતે પોતાનાં પાસે આવતાં માટે આ ઘેરમાં મરણ પામ્યાથી અને મરણાંતે બચું દાખલ આ ઘેરમાં જાહેર થવાથી પોતાની ફજવતી ભાગી અને પોતાના ધીણીના ગુન્નવાડા ભાગી વધારે ને વધારે તારા પામતી હતી. લવજ ગમે એટલું બહાલ કરે છે તો શું થયું? અને બચું બહાલ તેના બહાલા લવ ઉપર ગમે એટલું દોડે છે તો શું થયું? પણ પોતે મરતી વખતે માદી કાસ્ટલમાં મરી જઈ પોતાના પ્યારા પતિને બે બાયડીઓના ભર્તાર દાખલની કંઠેગી જગ્યામાં લાવી મુકવે તેના કરતાં મરણ કાંઠે જઈ પોંદાયવા અગાઉ આ ઘેર છોડી જવું અને અંછીથી જવા પછી મરવું એવી બચુંની ઉમેદ પોતાના પતિ તરફના પ્યારને માટે વધારે ને વધારે મકમ થતી ગઈ હતી. શીરીને પંદર દહાડા માગી લીધા છે તો હવે ફીક છે. પંદર દહાડા વીતી જતાં શી વાર લાગવાની છે? અને પછી તો આ દુઃખનું ઘેર છોડી જવાનું છે જ.

બચુંએ ધારણા તો ધણીની કીધી, પણ તે પાર પડી નહી. પંદર દહાડાની મેહતલ પુરી થવા આગમ્ય તે મરણ કાંઠે આવી પડી. તેના મોતની ધડી ઉતાવલી પાસે આવી લાગી. તેની બેહેશ્તન મા અને તેનું બેહેસતી બચું મરણ પાગ્યું તેમજ બચુંનું ક-મોતનું મોત પણ અણધારેલું આવી લાગ્યું અને વળી તેની તેનાં બાપીકાં અને તેનાં ધણિયાતાં ઘેરમાં જ!

લવજને આ સંધળી ખપ્પર નહી હતી. મથિરાન પુણાની પાસે આપ્યાથી તે ધણો ખરે ત્યાંજ રહેતો હતો અને પોતાને ઘેર રાજદા આવતો નહી હતો. જો દુરસદ મ-જે તો ઘેર આવતો હતો નહી તો કેટલીકવાર આફ્રીસમાં પાધરોજ આવતો અને ત્યાંથી

પાધરોજ પોતાનાં બચ્ચાંને તેડાવી તથા મિત્રી પાછો મથિરાન જતો હતો.

અમીતાને તથા ખીજી એક આપાને બ-ચુંની આગળની આગળ રાખી હતી. તે બચુંની માવજતમાં અથાગ ઉલટમંદ હતી. પોતાની જુની શેઠાણીને આગળી ચુંકેલી હોવાથી એ નિમકહલાલ દાયાની દયા અને માવજતનો કાંઈ અંત નહી હતો. પણ તેની બચુંને આ મકાનમાં મરવા દેવાને રાજ નહી હતી. મ-રણ આગમ્ય માદી કાસ્ટલની બાહર “મડમ” ને મોકલી દેવા તે ખંતી હતી, પણ બચુંના બચ ભરેલા મંડવાડથી તેમ કરવાનો વખત અચ્છમ્ય જતો રહ્યો તેથી બચુંની સાથે અમીના પણ ગભરાટમાં હતી.

શીરીનની વિદાયગીરી પછીના પેહલા શનિવાર રવિવાર મથિરાન ગુજરવા પછી સોમવારે લવજ ઘેરમાં આવનાર હતો. રાતે ઘેરમાંજ રહેવાની તેણે વરદી મોકલી હતી, અને એ વરદી વચે શું કરવું તે અમીનાને મુજબ નહી હતું.

એની એકજ રાત અગાઉથી બચું તદ-નજ આટલે અડી હતી. તેનામાં ઉડવા બેસવાની રાડિત નહી હતી. તે વખતેવખત “ઝીમાઈ જતી” હતી. ડાકટર અમીતાને હલુસે કહી ગયો હતો કે “મેડમ તણ ચાર દહાડા ભાયગેજ કાહાડશે,” માટે તેને ત-પાસતાં રહેવું.

પણ તેની સાથે ડાકટર આ દયાલુ દાયાને ખૂબ ચોંકાવીને કહી ગયો હતો કે મેડમની આ પારીક હાલત તેને જાણવા દેવી નહી. માટે હવે માથે આવી લાગેલા પારીક હિગમને સાર અમીના ગમે એટલી અ-સુજતી હતી તોપણ પોતાની શેઠાણીની હા-લત વિષે તેની આગળ વાત કરવી નહી હતી. તેની એ ચુપકીદી તેને વધારે સુજવનારી હતી.

“સોમવારે શેઠ આવી તેને મેડમની આ માઠી હાલત જાણાવવી તો ખરી” તેણે પોતાના મન સાથ બમ્મી કીધું “પણ અગ-રજે તે અંછી મરણ પામી અને બચું દા-

બધાં જાહેર થઈ તો પછી મારી ઉપર કેવું વાદલ આવશે! મને શેઠ પુછશે ‘કે આગમચથી જાણવા છતાં તું કેમ નહીં બોલી?’ ત્યારે હું શું જવાબ દઈશ? મારી આગલી બાઈની જામુસ દાખલ મારા ઉપર શું શકે લઈ જવામાં નહીં આવશે? હું ઘણુંબી ના કહીશ કે આ બાઈનો ભેદ મું છેક પુછવાડેથી જાણ્યો અને હું એની સાથે આગમચથી મળી ગયલી નથી. પણ મારું એવું કહેલું કોણ માનશે?”

આ ગુચવાડા વચ્ચે દાયા અમીનાને એક જ રસ્તો સુજ્ઞો. તે એકે હમાયજી આગળ સઘળો ભેદ આગમચથી ફાડી દેવા. પણ તેથી શું પોતાની શેઠાણી તરફ વચન બંગ અને વચકાઈ નહીં યાય? તેના ભેદ છુપાવાનું આ દયાલુ દાયએ વચન આપેલું અને તે વચન આજવેર વફાદારીથી પાલેલું તે વચન શું છેલી ધડીએ તોડી નાખવું? નહીં—એ વિચારખી અમીનાને ગમ્યો નહીં.

એક ખીજો નવો ઉપાય અમીનાને યુજ થયો તે એ કે મરતી વખતે પણ બચુંએ પોતાનો ભેદ ફાડવો નહીં—પારસણ દાખલ નહીં પણ યુરોપીયન દાખલ મરવું—બચું દાખલ દોખમે જવું નહીં પણ “મેડમ બુશો” દાખલ દટાવું. એટલું જો “મેડમ બુશો” કબૂલ કરે તો તેના પોતાનો, અમીનાનો અને લવજીનો પણ હવે પછીનો ગુચવાડો મટી જાય.

પણ શું બચું એ વાત કબૂલ કરશે? સદાની સાચી એ અખલા શું મરતી વખતે એક અપવિત્ર જીવું પોતાના મોહમાં રાખીને મરશે? ગમે એટલી મુસીબત વચે જે પોતાનો ધર્મ જાણ્યો અને પોતાનું સાચવટ પાલ્યું તે શેઠે તોડી નાખશે?

અમીનાને સુજ્ઞો આ ઉપાય આજુઘટતો હતો, અશક્ય હતો, અજ્ઞાનમાં આવે એવો નહીં હતો, તોપણ એ સઘળું છતાં જો એ વાત બચુંના ધ્યાનમાં ઉતરે તો, અમીનાને લાગતું કે, તે બજાવવા લાયક ઉપાય હતો—અરાખર બોલીએ તો એકલો એજ ઉપાય

હતો કે જેથી મારે આવેલો ગુચવાડો ચુપચુપ ટલી જાય.

પણ એ વાત બચું આગળ છેડતી કેમ? બચું પોતે એ વાત છેડે તોજ અમીના એ વિષે સલાહ આપી શકે.

અને કદાચ બચું પોતેજ પોતાની આજની બચ બરેલી પાઠી હાલત ચેતીને એ વાત કાઠડે એવી આશામાં અમીના આજે બચુંની આગળને આગળજ રહી.

સાંજ પડી પણ આ વાત નીકળી નહીં. એક હાથ ઉપર ધકધકતા તાવ અને ખીજા હાથ ઉપર અતિવંત સુસતી અને બેભાણી વચે બિચારી બચું પોતાના સેવટના કલાકો ગુજારતી પડી હતી.

સાંજે લવજીને આવવાનો વખત થયો તેમ તેમ અમીનાનો ગભરાટ ઘણો વધતો ગયો. પણ હવે ઉપાય કાંઈ રહ્યો નહીં હતો, જે બને તે અરે એમ સચ્ચરી રાખીને અમીના રહી.

સાંજે બચુંની હેશ્યારી જરા જરા વધતી ગઈ અને તે કાંઈ વિચારમાં હોય એમ દીસ્યું, પણ અમીના જે વાત કરવા માગતી હતી તેની તક આવી લાગી નહીં.

અમીનાએ સેજ એસારો છેડ્યો કે “બાઈ, આજે શેઠ ઘેર આવનાર છે.”

“આજે? ઘેર?” બચુંએ આ વાતથી અમીનાનો વક્રી રાખેલો ગભરાટ અતાવવાને બદલે કાંઈ ઉમેદબર, ખુશીબર સવાલ પુછ્યો. “આજે શેઠ ઘેર આવેછ? બલે! બલે!”

અમીના શું જવાબ દેય? તે મુગી બેઠી, અને બચું પાછી ઊંડા વિચારમાં પડી.

“અમીના, શેઠ કેટલે વાગતે આવનાર છે?” બચુંએ થોડીવારની ચુપકાદી પછી પુછ્યું.

“છ વાગતે આવવા કેહેવડાવુંછ.”

“ને હમણા કેટલા વાગ્યાછ?”

“સાડા પાંચ થઈ ગયાછ.”

“ત્યારે તો વખત થયો?” બચુંએ વધારે ઉલટબર થઈ અરજ કીધી “અમીના, મને જરા જામકી ખસાડ.”

“કાં બાઈ? ડાકટરે તમને ખેસાડવા ના કહેલું છે.”

“નહી, નહી! અમીના, તું મારા ઉપર કાઢાણી ના પાડ.” બચું ખોંલસે પડી. “ડાકટરના પછાડા છોડી દે. મને સાજી કરવાના એ બધા પછાડા હતા, પણ હવે હું મરવાની જ છું ત્યારે એ પછાડા શા અપના?”

“તમે ખેસવા માગો છ, બાઈ, પણ શેઠ આવી લાગશે ત્યારે?” અમીનાએ ધાસતી આપી.

“આવી લાગે તો આવવા દે. શી ફિકર છે? મારા ધણી છે! મારા શેઠ છે! તેવણ આવનાર છે તેથી જ હું ખેસવા માચું છ. હું આ જીવતી છું, મરી જીવું છ એમ દેખાડી તેને કુખી કરવા માગતી નથી. એવણને ધીરજ આપીએ કે હું તો સારી પેઠે છું.”

“બાઈ! બાઈ! તમે—” અમીના આ તકે પોતાનો ગભરાટ સુચવવા જતી હતી, પણ બચુંએ તેને બોલતી જ અટકાવી. તે કાલાવાલા કરવા લાગી કે—“અમીના, સુતાં સુતાં મારો બરડો ભરાઈ આવ્યો છ. હું માગી લઉં છ કે મને જરા ખેસાડ.”

આ અરજ અમીના ના પાડી શકી નહી. તેને તેના બિછાણમાં તકિયાનો ટેકો આપી અંદેલી ખેસાડી અને તેના અંગ ઉપર એક મોટી શાલ ઓઢાડી.

આ ગડબડમાં લવજીને આવતાં બાકી રહેલો અડધો કલાક સેજમાં નીકલી ગયો.

છ કલાકની ટકેરી અગાઉ ગાડી બારણા આગળ આવી અને લવજીનાં પ્યારાં, પનોતાં, મનમાં પત્રોટાઈ ગયલાં પગલાં અમીનાને, બચુંને સર્વેને સંભલાયાં.

અમીના ગભરાઈ. તેણે વેહલી વેહલી પોતાની બાઈને સારીપેઠે ઠાંકી. તેનો પેલો જ, જીવો બિહમણો ચસમો તેને પાંચે પેહરાવ્યો. તેનો જડો જીરવો તેના ચેહરા ઉપર પાંચે ઠાંક્યો.

ટુકમાં, અમીનાની સઘલી દોડધામ બચુંની ઓળખ પિછાણ ઠાંકવાની હતી. પોતાની બાઈ બચું રખે પોતાના શેઠની આગળ ઓળખાઈ આવે એવી તેની ખીંક

આ તેની સર્વે હીલચાલના હેઠાણમાં હતી. બચુંમાંખી એ હંમેશાની ખીંક હતી.

પણ આજે તે એ બાંધે ખંતી નહી હતી. આજે પોતાનો ચેહરો, પોતાની ઓળખ, પોતાની પિછાણ જાહેર થાય તેને બચું જીવ ખીંકતી નહી હતી.

“અમીના! અમીના!” થોડીવાર સુધી વળી કાંઈ ઉંડા વિચારમાં ચુપ ખેસી રહીને બચુંએ હાંક મારી.

“બાઈ! બાઈ! શો હુકમ?” અમીના પુછવા દોડી.

“અમીના, હું મરી જીવું છ જો!” બચું ગંભીરાધથી બોલી.

“એમ નહી બોલો, બાઈ! મરવું જીવવું બોધને હાય છે!”

“અને હવે મરતી વખતે એવણને બેઠીને મરીશ તો સુખી થઈશ.” અમીનાના બોલવા ઉપર કશું ધ્યાન આપ્યા વગર બચું નબલા આવાજે બડબડતી રહી.

અમીના દધધને ઉભી જ રહી.

“હું એવણને મળીને મરું તો સાચું અમીના.”

“તેવણને? કોણને? બાઈ, કોણને?” અમીના ધ્રુજતી છાતીએ પુછવા લાગી.

“હું છતી અંહી મરી જીવું છ, મારા ઘેરમાં મરી જીવું છ, તો શું મલ્યા વગર મરી જીવું?”

“બાઈ, બાઈ, એ શું બકો છ? તમે કોણને મળવા માગો છ? લવજી શેઠને કે?”

“હા. અમીના, તેને જ! મારા લવજીને! મારા ધણીને!”

“અરે! શું કરીશું? શું થશે?” અમીના ગભરાટમાં અંહી તંહી ફરવા લાગી.

“હવે હું મરવા જોવી તો થઈ જ.” બચુંએ આજીજી કીધી. “જીવવાની નથી. પાછી ઉડવાની ખી નથી. ત્યારે ફિકર શાની? અમીના, હું તો અત્યાર અગાઉની મરી ગઈ હોત, પણ મારા લવજીને મળવાનો પરીશ મને લાગ્યો એને તેને લીધે જ આજવેર જીવતી રહી છ. જા! અમીના! લવજીને તેડી આવ.”

“નહી, નહી, નહી, બાઈ, જરા વિચાર કરો. હું તો નથી તેડવાની.”

“અમીના તું મને છેલી ધડીએ દુખી કરેછ? જા શેઠને ખોલાવ. હું આજની રાત જીવીશ નહી. તેડી લાવ કે મારા ધણીની ગોદમાં મરું, મારાં બચ્ચાંના ખોલામાં હું મરું.”

હવે શું કરવું તે અમીના સમજી શકી નહી. પણ તેના એ ગુચવાડો એક ચાકરે સેજમાં આવીને ટાલ્યો. તે ચાકરે ફરમાવ્યું કે “અમીના, તુંને લવજી શેઠ ખોલાવેછ.”

“શેઠને કેહે કે હું હમણા આવી.”

“નહી, હમણાને પછી ના કર. એકદમ તાબડોતોબ તુને ખોલાવેછ.” ચાકરે ખોંહસ કીધી.

અમીનાને તુર્ત દોડી જવાની ફરજ પડી. લવજી પોતાના દિવાનખાનામાં આશીસથી તુર્તના આવેલો નાના ફૂલ સાથ રમતો હતો.

“કેમ, અમીના, ‘મેડમ બુશાં’ કેમ છે?” અમીનાના આવતાંવાર લવજીએ પુછ્યું.

“ઘણાં ખેહાલ છે, સાહેબ.” અમીનાને ખરું કેહવાની ફરજ પડી.

“ખેહાલ? ઘણાં ખેહાલ?” લવજીએ અચરત યદ્ય પુછ્યું.

“ખેહાલથીતી વધારે, ધડીપલ છે, સાહેબ!” અમીના ઘણા દુઃખ સાથ ખોલી.

“ધડીપલ છે? ને મને તેની અબરજ નહી? મને કોઈએ ચેતવ્યું નહી?” લવજી ફૂલ સાથ રમવાનું છોડી દધ એકદમ ઉભો થયો.

“મેડમ બુશાં મરી જાયછ, શેઠ!” અમીના કીખે તાણીને રડી પડી. “અરે શેઠ, કેવું સારું માણસ! પણ આજની રાત લે નહી કાઢાડશે!”

“પણ શયી? એકાએક? ડાકટરને ખોલાવો કે નહી?”

“ડાકટર સવારે આવે ગયો, સાહેબ.”

“છેક સવારે? પણ હમણા તે ધડીપલ છે ત્યારે ડાકટર કાં નથી ખોલાવ્યો?”

“ડાકટર શું કરવાનો છે? નકામો છે.”

“એ શું બકેછ, અમીના?” લવજીએ અચ્ચત્ચ ધણેજ ગુસે કીધો “અમારી ગેરહાજરીમાં અમે તુને રાખી ગયાં તો તું મારાં ઘેરમાંના મમ્મીસાની આવી માવજત કરેછ કે? આજની માણસને મોટે ડાકટરનો ખપ નથી એમ તું તારા મનથીજ સમજેછ અને તે માંદાને પોતાની મેલે મરવા દેવછ? જા, અતરણી કાવસજી ડાકટરને તેડવા મોકલ. હું હમણા મેડમ બુશાં પાસે આવુંછ.”

આ છેલા હુકમથી અમીના વધારે ગભરાટમાં પડી. તે ખારણાની વચે લવજીને જતાં અટકાવવા ઉભી. તે ખોલી કે “અરે શેઠ! શેઠ! તમે ક્યાં જાવોછ?”

“મેડમ બુશાં પાસે.”

“નહી સાહેબ, મેઅદખી માફ છે, પણ તમે ના જાવો. એ મેડમ પાસે જવાનું સારું લાગશે નહી. તમને સારું થશે નહી. તમે ના જાવો.”

“કાં? શું મારા ઘેરમાં મારાથી ગમે ત્યાં જવાય નહી?”

“બાઈને ગમશે નહી. તમે મેડમને જોવા જશો તે શીરીનબાઈને પસંદ નહી આવશે.”

“એ શું બકેછ, અમીના? તું દેવાની બનીછ કે શું?” લવજી અમીનાની આ આંખથી ધણેજ અચરત યદ્ય પુછવા લાગ્યો. “તને એ શો કાંટો આવ્યોછ? હું મારા ઘેરમાં એક આજની અબલાને જોવા જાવું તેમાં શીરીને નાખુરા શાની યાય?”

“હમાયજીખી ઠપકો આપશે, શેઠ.”

“જા જા! તુંને થોડે થોડે દહાડે એકાંએક કાંઈ થેવું થઈ આવેછ. જા! મેડમ બુશાંને કેહે કે હું હમણા તુર્તજ જમી લઈને આવુંછ.”

અમીના ગભરાટમાં ગઈ અને લવજી જમવા ખેડો. તે અડધું જમી રહ્યો. નહી તેટલામાં તેની ખેહન હમાયજી દોડતાં અને હાફતાં પોતાને ઘેરથી આવી લાગ્યાં. તેવજી

થણું યુસામાં હતાં, કોઈ ભાડુતની ફરિયાદ
લાવ્યાં હતાં. પણ લવજીએ તેવણની ફરિ-
યાદ સાંભળ્યા અગાઉ હમાયજીને “મેડમ
જીશો” પાસે મોકલી દેવા કાઢાડયાં. •

“હમાયજી, તમારું વાત પછી થયે.
જરા પેહલાં જાવો તો જાલદી ‘મેડમ જીશો’
પાસે. અમીના મને હમણાજ કહી ગઈ કે
તે ખિચારી મરી જાયછ. હું હમણા આ-
લુંછ તેટલાં તમે દોડી પોહ્યો. સાહે થયું
કે તમે આવ્યાં. નહીં તો શું થતે? ઘેરમાં
કોઈ નથી, જરા જાવો તો.”

“મેડમ મરી જાયછ? એકાએક શું થયું?
મરેરે! મરેરે!” હમાયજી આવી મેનીજના
કામમાં હુશ્યાર હતાં તેવણ દયાથી વતવ-
તવા લાગ્યાં.

“હુંબી નથી જાણતો કે શું થયું? હું
માર દહાડે ઘેરમાં આવ્યો.”

“હા, તું શું કામ ઘેરમાં આવે?” હ-
માયજીએ પોતાની સરેસતાની શિખામણો
ચલાવી “ઘેરમાં મરેછ કોણ ને જીવેછ
કોણ તેની તુંને શી દરકાર છે? બેરીની
સાથે મથેરાન જઈને પડ્યો એટલે બસ.”

“પણ વાત કરશો કે મેં કહ્યું તે કરશો?
જાવો, દોડી જાવો.”

“પણ મુઠ એક અડચણ આવીને ન-
ડેછ તે?” હમાયજીએ અડધાં ગયલાં
પાછાં આવીને સુચવ્યું. “એ મડમ તો
દુરવંદ પડી ને ખોદા ન કરેને કાંઈ કળ
રજ થઈ તો આપણે શું કરશું? આપણ
પારસીના ઘેરમાં એને કેમ રાખીશું? હું તો
એને નહીં અડકું.” •

“પણ તે વખત આવે ત્યારે કે હમ-
ણાજ?” લવજીએ હમાયજીને મોકલવાની
પાછી ઉતાવળ ચલાવી. “તે ખિચારી
સુવા પછી સહુ થઈ રહેશે. પણ હમ-
ણા તો જાવો.”

“નહી—પણ હું મફતે એની જાત-
વાલા કોઈ પાદરી બાદરીને ચેતાવી રાખીએ
કે અગાઉથી લઈ જાય. • દુરવંદના મુડદાનો
નસો આપણા ઘેરમાં નહીં જોઈએ.”

“એમ તો પારસીના ઘેરમાં દુરવંદ નોકરી
અચળુચ મરણ પામતા નથી કે, હમાયજી?
આ જીદદીન અપલા છે, પણ ફરેસ્તા
ખરાબતની કોઈ અમીરજીદી છે, તે શું
તમે જોતાં નથી? નહારા, પાપી, અપરાધી,
લુછા, નિંદાખોર, હરામખોર જરતોરાતીઓ
કરતાં તો બલા અને • અથો જીદદીન
બેહતર. દુરવંદ જેમ જીદદીન હોયછ તેમ
પાપી અને નહારા જરતોરાતીઓ પણ દુર-
વંદ હોયછ. તમે પાપી જરતોરાતીને અડકો
પણ પવીત્ર જીદદીનને નહીં અડકો? પણ
હમણા તે વાત ના કરો. તમે પેહલાં
જાવો તે ખિચારી આવળ.”

“મરેરે એ શું થયું હશે? માઠાંના માં-
ગતાંના ઘેરમાં માંદગી કયાંથી લાગી હશે?
કે પેલી અમીનાની એ વળી સહરાગાત
કીધી હશે! જો એ રાંડ વળી આપણને ખીહ-
વડાચી હશે તો હવે તો એનો ચોઢલો પકડીને
એને ઘેરની બહાર કાઢાડીરા.”

એમ ખીજવાતાં, બડબડતાં, હમાયજી
બચુંને સુવાડી હતી તે ઓરડામાં ગયાં.

અમીના હમાયજીનો સાદ સાંભળી બા-
રણામાંજ આવીને ઉભેલી હતી તે હમાય-
જીને અટકાવવા લાગી.

“અરે બાઈ! બાઈ! અંદર ના જાવો!
સાહે કહ્યું માનો તો ના જાવો!”

“કાં? તું કોણ થાયછ? ખીસતી રેહ,
અમીના, તારે બેજીં ગયુંછ?” હમાયજી
ઓરડામાં દાખલ થતાં થતાં બોલ્યાં અને
હવે શું થશે તેની ફિકરમાં અમીના ધ્રુજવી
ઉભી રહી.

પ્રકરણ ૪૧ ચું.

છેલા એકરાર—બચું દુરવંદ કે મેડેમ બુશોં જરતોશતી?

દાખલ થઈને હમાયત ચું જુવેછે?

હવે કશું છુપું રહ્યું નહી, છુપું રાખવા માગે તોખી છુપું રહી શકેજ નહી. બચુંને છુપી રેહવાનો વખતજ વહી ગયો.

હજી બચું પોતાના બિછાના ઉપર તકિયામ્મીના ટેકા વચે, એક તકિયા ઉપર માથું નાખીને ખેડેલીજ હતી. હજી તેના શીકો ચેહરે સોહરાઈને બિહામણો બનેલા ગ્રાંખા ધીવાના અજવાલામાં દીસતો હતો, પણ તે ચેહરાને છુપાવનારાં ઢાંકણો સઘલાં નીકળી ગયલાં હતાં. અમીના આરડાની બાહરે ગઈ તેટલાં બચુંએ પોતેજ, પોતાના નાજુક હાથે, પોતાને છુપાવનારે તે સોઆંગ કાઢી નાખ્યો હતો.

માથાં ઉપરની ભારી મોટી કાનિયાની ટોપી, નીંદાર ઉપરના પાટા, આંખો ઉપરનો લીલો ચશ્મા, ગાલ અને ગળું સઘણું ઢાંકી નાખનારાં લુગડાં અને છેલે ખીહામણી બ્ર-રમ્બો જેની હેઠલ બચુંએ પોતાને છુપાવી હતી તે સઘણું જતું રહ્યું હતું.

હવે બચુંનો અસલ ખરો ચેહરો ખરાબર દીસતો હતો. અજબતાં તે ઘણો બદલાયેલો હતો, તોપણ અસલ ચેહરો આજ-આતો હતો. તેજ આણીયાં નાક, તેજ નાનું મોહકું, તેજ દુમકી ફુંકડી, તેજ લાંબી ડાક, તેજ કાલી આંખ, તેજ રૂપેરી બાલ, તેજ હસતો કહ્લો. બચુંની આંખો ઉપરથી એકવાર માત્ર ચસમો પડીને ભાગી ગયો તેટલીવરમાં હમાયતને તેના ચેહરા વિષે એટલો બધો વેહમ ગયો હતો કે બચુંના મરણ વિષે તેના કાકા જાંહંગીરની એક આખી ઉલટપાલટ તપાસ તેવણે સ્થાવી હતી, તો હવે બચું ચસમોજ નહી પણ બુરખો અને તેની સાથનું સઘણું જતું રહ્યુંછે ત્યારે શું હમાયતને ચેહરો નહી પિછાણે?

બચું બચારે લવજની બાયડી દાખલ આ મેહલમાં વસતી હતી અને બચારે સુવાવડમાં વેતવેત માંદા પડતી હતી ત્યારે તેની સંધી સઘણા હમાયત કરતાં હતાં. માંદા, ગલાયલી, સોહરાઈ ગયલી હાલતમાં બચુંને રાજ દીસ જોતાને તેવણને માહવેરો હતો. અગરજો આ હાલતમાં તેને પિછાણવાને કોઈ પણ વધારે શક્તિવાન હોય તો તે હમાયત હતાં.

“આ! મારા આદા! આ! પરવર-દેગાર!” તેવણ આરડામાં પેસતાંજ પોકારી ઉઠ્યાં.

થોડીવાર સુધી તો હમાયત અને બચું બંને એકેક તરફ ટીકાટીકીને જોતાં રહ્યાં. બચુંનો ચસમો ભાગી ગયો તે દહાડો હમાયતને યાદ આવ્યો. તે વખત ઉપરના તેવણના શક તેવણના મનમાં સઘલા પાછા ઉભા થયા. બચું કદાચ જીવતી હોય એવો તેવણને તે વખત ઉપર વેહમ ગયો હતો ખરો પણ જાંહંગીરશાહ મુગામોદીએ તેવણની ખાતરી કરીને તે વેહમ ખોટો પાડી આપ્યો હતો કે બચું ખરેખર મરણ પામી હતી અને તે વિષે તેણે સગાજાંઆથી પકડી ખાતરી કરી હતી.

“બચું!” હમાયતએ ફગલાઈને પુછ્યું.

“હા! હમાયત, મારાં માયત, હુંજ બચું!” બચુંએ રડતાં જવાબ દીધો.

“મુગામોદીની બચું?”

“હા, તેજ! એક વખતની તમારી જાંજાઈ!”

અગરજો હમાયત આજના વખતની ખીહીકણ, નાજુક, નબલી, નાદાન છોકરી-આમાંની કોઈ હોત તો બચું સુવેલી જીવતી થઈ આવી એમ માની ત્યાંને ત્યાંજ ખેહરો થઈ હોત અને તેને ત્યાંને ત્યાંજ હીસ્તી-રિયા થઈ આવ્યો હોત, પણ હમાયત તો

જ્યુના વખતનાં હિમતવાન, ખડતલ, દ્રઢ મનનાં બૈરંશ હતાં. તકાવત માત્ર એટલો હતો કે તેવણ આગલા વખતનાં બૈરંશો પેઠે ભૂત પ્રેતને માનતાં નહીં હતાં. 'તોપણ ભુવેલાં ભૂત થઈને આંદરે છે એ વાત જાણે કે ખરી હોય તેમ તેવણને લાગે.'"

પણ તોખી બચુંને જીવતી જોઈ હમાયજી ખીંચાં નહીં. તેવણ તેનાં બિછાના ઉપર જઈને બેઠાં અને કદાચ તે ભૂત થઈ આવી હોય કે ખરેખરી બચું હોય તે બેહુ હાલતને લાગુ પડે એવા સવાલ તેવણે પુછ્યો.

“બચું, જો તું બચુંજ હોય તો કેહ કે અંહી પાછી આવવાની તે હિમત કેમ ચલાવી?” આ સવાલ હમાયજીએ ઘણી નરમાસ અને દયાથી પુછ્યો.

“મારાં બચ્યાંને વાસ્તે.” બચું પોતાની છાતી ઉપર હાથ મુકી બોલી. “હમાયજી, મારાં બચ્યાં કુખી થાય તે હું દેખી કેમ શકું? મારાં બચ્યાંની માદગીની ખીના સાંભળી હું તેઓની માવજતને વાસતે અંહી આવી છ.”

બચુંથી કશું વધારે બોલી શકાઈ નહીં. વધારે બોલવાની અગત્ય પણ નહીં હતી. હમાયજી એકદમ તેને ભેટી પડ્યાં. તેવણ કદી જાણું રડે એવાં નહીં હતાં, પણ બચુંની આ હાલત ઉપર તેવણ તેની કહાણીથી દમ લેતી છાતી ઉપર માથું નાંખી રડ્યાં.

“હમાયજી, મારા ઉપર યુસો કરતાં ના.” બચુંએ તેવણની આજીજી કીધી. “હું આ ઘેરમાં મોજ કરવા આવી, અથવા ધણીનું સુખ ભોગવવા આવી, અથવા સો-અપર સોખ થઈ આવી, અથવા લવજીપર જમુસપણું ચલાવવા આવી એવું કાંઈ ના માનતાં.”

“નહી, હું નથી માનતી.”

“હમાયજી, મેં અંહી આવી સુખ કેહું ભોગવુંછ તે તમે જાણો” બચુંથી નહીં મોલાવા છતાં તેણે જોસથી પોતાના બચાવ આગળ ચલાવ્યો. “અગરજો મેં મારાં બચું

અનેજ જહાણું કીધું હોતે તો હું નહીં આવતે. પણ મારાં સુખ કરતાં મારાં બચ્યાંનું સુખ મેં તો જહાણું કીધું. જલિને સુખી કરવા હું આવી.”

“પણ તું તો મરી ગઈ હતીની?” હમાયજીએ શંકાશિલ સવાલ પુછ્યો.

“હું મરી ગઈ નહીં હતી. હું તો હવે મરી જાવુંછ. હું તો મારા જલને દશીમે જીવી હતી. જલની ખીજમત સારૂ અંહી આવી હતી. પણ જલ મરી ગયો તો હું પણ મરી જાવુંછ. હવે જલની ખીજમત સારૂ બ્યાં તે ગયો ત્યાં હું પણ જાવુંછ.”

“બચું! બચું! હું તો દીધમૂઠ થઈ ગઈ.” હમાયજી માત્ર અચરતી સિવાય ખીજું કાંઈ બોલતી શકતાં નહીં હતાં.

“હમાયજી, હું પેલી જીહાનના રસતા ઉપર છું મોટે મરતી વખત હું જીવું બોલું એમ તો કદી માનતાં ના. હમાયજી, બોધાનું નામ મારા મોહપર છે અને હું અરેજ બોલી છ.”

“બચું, મેં તારો કાંઈ ગુનાહ કીધો નથી,” હમાયજી જે અત્યારે રૂપ હતાં તે હવે મારી માગવા પડ્યાં “પણ જો મેં વાંક કીધો હોય તો મને માફ કરજો.”

“નહી, હમાયજી, જે કાંઈ બચુંછ તેમાં તમારો વાંક કાંઈજ નથી.”

“મેં તારી પાસે આ ઘેર છોડાવ્યું નથી, મેં તારી અદેખાઈ કીધી નથી, હું તારાં ભુડાંમાં નથી. પણ મારો મીજાજ અભાગ્યો મુવેજો તેથી હું માત્ર શખત રહી હતી.”

“મારા જવામાં તમારો કશો હાથ નહીં હતો, હમાયજી. તમારા મીજાજ છતાં મારા ઉપર તમે કુઝા પડવા લીધું નથી. તેથી ઉલટું મારી ચેતેવેતની માદગીમાં તમે મારી માની ગરજ સારી હતી. હું આ ઘેર છોડી ગઈ તેમાં મારોજ વાંક હતો, મારાંજ અભાગ હતાં. મને માફ કરજો. હમાયજી, મેં આ ઘેરને બોટી બદનામી લગાડી તે મને માફ કરજો.”

“માફ તો મારે માગવી જોઈએ, બચું.”

હમાયજી આ બેલોની વખતે ગોથા આ-
ગલાં હમાયજીજ નહી હતાં. “તું તારા
ધણી સાથ સુખથી રહે એમ ધણી રીતે
ખનાવવાનું મારા હાથમાં હતું પણ તે મારા
દાઢાબળ્યા સ્વભાવને લીધે નહી ખન્યું. તું
જવા પછીજ મેં મારી બૂલ જોઈ, પણ
તે મોડી જોઈ. તારું પુરતું સુખ સાચવું
એવું મેં જાણ્યું પણ તે મને આવડ્યું નહી.
તે તારા જવા પછીજ હું શિખી.”

“હું કાંઈ તમારે થકી આ ઘેરથી ગઈ
નહી હતી. ત્યારે તમે શાની દરગુજર
આણેછ? હું તો મારા નાપાક વેહમથી ગઈ
હતી અને તેમાં મારેજ વાંક હતો. આ !
માયજી!” બચું હમાયજીના દિલ ઉપર
પડી રડવા લાગી “આ! માયજી! લવ-
જીને ખોલાવો! મને એની એક છેલી ભેટ
લેવા દેવો! એક મિનિટ મારી આગળ
આવવા દેવો! મરતી વખતે મને મારા
આજી ભર્તારને ભેટી સુખમાં મરવા દેવો!
મારા ખાવિદથી મને મારી સાહવા દેવો!
ખસ એક વખત એવણ મને દેહશે કે
મને માફ કીધું એટલે હું સુખી થઈશ!”

આ કેવી અરજ! હમાયજી વિચારમાં
બેસી રહ્યાં.

“મેં અમીનાને કેવારનું કહ્યું કે જરા
લવજીને તેડી લાવ.” બચુંએ આજીજી
જારી રાખી “અમીના મારે કહ્યું માનતી
નથી, પણ શું તમેથી મારી છેલી અરજ
નાકબૂલ રાખશે?”

હમાયજી ઉપર પુરતી અસર થઈ. તે-
વણ બિછાતા ઉપરથી અચાનક ઉઠ્યાં અને
ઘોરડાના બારણા તરફ ધસ્યાં. ત્યાં અ-
મીના ઉભેલી હતી.

“કેમરે દુડતી? આ વાત તું ઘાટેકની
જાણતી હતી?” તેવણે અમીનાને થથડાવી
પુછ્યું.

“ઘોડાજ દહાડા થયા.” અમીનાએ
હેબત આધેલા આવાજે ખોલાસો કીધો.
“પેલી ભયંકાર રાત જે ભ્યારે મેરીઅને
આગની ખોટી ખૂમ ઉરાડી હતી, તે રાત્રે

બચુંબાધને મેં ઘોલખી. તમને વાદ હશે,
બાઈ, કે મેં તે વખતે જૂતની ખૂમ પાડી
હતી. તે જૂત કોઈજ નહી પણ આ હતો.
તે દહાડાની હું હેબત ખાઈ પડીછ. તે
દહાડાનો મારો દુખોવ જૂત કરતાં ખૂરો
થઈ રહ્યોછ.”

“વારે જા!” હમાયજીએ એ વાત
માડી વાલી દુકચ કીધી “જા, લવજીને
તેડી લાવ.”

“શુંને? ક્યાં? અંછી? અરે! બાઈ!
બાઈ!” અમીના આનાકાની કરતી ઉભી રહી.

“ઘેરનો ધણી તું છે કે હું, કાબા, કે
સામે જવાખ દેયછ?” હમાયજી એકદમ
તેના ઉપર ઉખડ્યાં. “જા, અતરધડી લવ-
જીને ખોલાવી લાવ.”

અમીના દોડી ગઈ અને હમાયજી બા-
રણામાંજ ઉભાં રહ્યાં. લવજી તતકાલ
ખાતાં ખાતાં ઉઠી આવ્યો. ખીહકની મા-
રેલી અમીનાએ તેની આગળ કશી વાત
કીધી નહી.

“શું છે હમાયજી?” લવજીએ આવ-
તાંનીવાર બારણામાંજ પુછ્યું “મેડમ બુથોને
કાંઈ વધારે છે કે?”

“તે તુને મળવા માગેછ?” હમાયજીએ
દુકમાંજ જવાખ દઈ બારણામાં લીધો.

“હા સુખેથી.” એમ બોલતો તે ઘોર-
ડામાં દાખલ થયો, પણ ઉભો રહીને હમા-
યજીને આગળ ચાલવા મોટે હાથ કીધો.

“નહી. હું નથી આવતી, લવજી.” હ-
માયજીએ ગભરાટમાંજ ના પાડી. “તું
એકલોજ જા.” તમે બેહુએ ખાતગી વાત
કરવીછ.”

પણ અમીનાને એ વાત ગમી નહી.
“અરે! બાઈ! બાઈ! અરે! શું! શું!”
તે પોતાના શુંને ધરી રહી તેને અટકાવતી
પોકારવા લાગી. “અંદર ના જવો. જૂત!
જૂત! તમે જૂતના ઘોરડામાં ના જવો!”

“એ શું થયું, અમીના?” લવજી કુ-
ચવાધને પુછવા પડ્યો.

“અરે બાઈ! શુંને અંદર જવા દેવોછ,

તો આગમચથી કહી તો રાખો કે તેવણ અચબુચ જાણીને ગભરાય નહીં.” અ-
મીતાએ હજી પણ લવજીનો હાથ પકડેલો
છોડ્યો નહીં.

“હા—હા—નહી—નહી—” કરી હ-
માયજી ગભરાતાં હતાં. તિવણ જ્ઞાનાં ગભ-
રાયછે તે વિષે અચરત થતો! હવે તો લવજી
અમીતાના હાથ છોડી અંદર ધસ્યો અને
હમાયજીએ અમીતાને બાહર કાઢી બારણું
બાહરથી બંધ કરીધું.

હમાયજીની પૂર ખુશી હતી કે લવજી
અને બચું માટી અને બૈયર દાખલ મળે.
હમાયજીની પૂર ખુશી હતી કે તેઓ એક
છેલી અને છુપી મિટ લેય.

લવજી “મેડમ બુશો” ને બોલાવતો
અંદર આવ્યો.

“હું જાણવાથી ધણો દિલગીર છું, મેડમ
બુશો—” આ નામ બોલતાંજ તે અટકી
પડ્યો. તે આ વાચ્ય પુરો કરી રાક્યો નહીં.
અમીતાની પેઠે લવજીએ પણ કાંઈ ભૂત
દોડા કે શું? ખરેખરો ભૂત નજરે પડે તો-
પણ જેટલો ડર નહીં તેટલો તે આ દેખાવથી
ડર્યો. તે ચાલતો ચાલતો અચકી ઉભો.
બચકે તે બે કદમ પાછળ હઠ્યો.

“લવજી! લવજી!” બચુંએ હાંક
મારી. અત્યાર વેર મેડમ બુશો લવજીને
“મી.” “શ્રે.” અને “સાહેબ” કેહતી હતી.
આજે પેહેલીજવાર તેના મોહમાંથી, જે
નામે તે પેહલાં પોતાના પતિને બોલાવતી
હતી તે નામ બાહાર પડ્યું.

લવજી ખિછાણાની આગળ આવ્યો. બ-
ચુંએ પોતાનો હાથ લાંબો કરીયો અને લવજી-
ને પોતાની નજરીક ખેંચ્યો. લવજી અડધો
મેભાણુ જેવો બચું તરફ ધસડાયો. બચુંના
હાથમાં જોરે તે શું હોય! હાથના નહીં પણ
કોઈ બીજાંજ ખેંચાણથી તે ખેંચાયો—તે
નિર્દોશપણાનું, સ્વચ્છ પ્યારનું ખેંચાણ હતું.

લવજી ડચ્છને આસપાસ જોવા લાગ્યો.
જેમ કોઈ બીહામણું સ્વપનું જોઈ ઉઠતાં
આપણે ઉપરથી હોં ને હોંથી ઉપર જોઈયે

છીયે તેમ લવજી કરવા લાગ્યો. તેણે “મે-
ડમ બુશો” ને “બચું” માં બદલાયલી
દીઠી. પેલા અસમા અને જુરખા વગર, “મ-
ડમ”ના છુપા લેખારા વગર, તેને સુધરેહ તથા
કુસતી સાથ, અંદરના પારસી પેશાક સાથ,
જરતોસ્તી દાખલ મરતી પડેલી દીઠી.

“લવજી! મારા એકવારના લવજી! હું
મરંછ.” તે દૂરથીજ તેના માથાં ઢિપર હાથ
કુકી બોલી.

પણ લવજી હજી દૂરમે દૂર ચૂપ ઉભો
રહ્યો અને બચું બોલતી ધ્રંધ “હું મરંછ,
પણ તમારી મારી વગર હું કેમ મરું! લ-
વજી, મારી ધાંટીમાં માત્ર જીવનો બારીક
કાકરો વલગી રહ્યોછ. તે ટુટવાના અંત
ઉપર મને એટલુંજ કહો, યો! લવજી! કે
મને માફ કરી, અને હું બેહસ્તમાં સુખી
યધરા.”

“બચું! બચું!” અંતે લવજીની ઉપડે
નહીં એવી જીભે લયડતી લથડતી ઉચાચું.
“બચું તું તો ‘મેડમ બુશો’ છે? ‘મેડમ
બુશો’ હતી?”

“નહી, નહી, હું બચુંજ છું.” બચુંથી
લવજી નહીં ધસડાય તોપણ પાસે પોતાને
ધસડવા લાગી અને તે જોઈ તેની દયાની
આતર અંતે લવજીને પોતાનેજ તેની આ-
ગળ ધસડાઈ આવવું પડ્યું. “લવજી, મને
માફ કરો! હું મરી ગઈ નથી. હું તો જી-
વતી હતી. રેલવેના અકસ્માતના જખમોથી
હું સાજી થઈ હતી, પણ તેથી મારા ચે-
હરામાં બય ભરેલો ફેરફાર થઈ ગયો. મને
કોઈ ઓળખે એમ નહીં હતું, માટે ‘મેડમ
બુશો’ નું નામ ધારણ કરી મેં અંહી
પાછી આવવાનું બેહતર વિચાર્યું.” લવજી,
દૂર પડીને જીવલેના જખમ મારાથી વેઠાયો
નહીં. મને માફ કરજો!”

આ બય ભરેલી હકીકતેથી લવજીનું મગજ
ધ્રુમતું ધ્રુમતું ચકભસ થયું. તેની શુધ બુધ
ગુમ થઈ ગઈ. તેના મગજમાં પેહલોજ
ખ્યાલ એ આવ્યો કે “અંતે હું બે બાયડી
કરનાર ડર્યો. તેમ નહીં થાય એટલા માટે

પેહલી બાયડીના મરણની પછી અબર કા-
હડયા વગર હું બીજીને પરણ્યો નહીં અને
તોપણ સેવક એ આંખું કે પેહલીની હયા-
વીમાં મેં બીજી બાયડી કીધી.”

“લવજી તમે અને તમારાં બચ્ચાંથી
જીવી મારાથી જીવી શકાવું નહીં.” લવજીને
ચૂપ બેસી જોઈને બચુંએ એકદમ જોસમાં
આવી એક પેહલીના સરખા અનુનથી કાઢું
કાઢું બકવાની વાત ચલાવી. “હું ભ્યાં રહેલી
હતી ત્યાં મેં જાનને ખાતી થવાની અબર
સાંભળી. આ! તેની મીઠા ચેહરો જોવા વગર
હું જીવતી મા જીવી કેમ શકું? તમે અને
મારાં જાણીએને મળવાની આશામાં હું
રીખવા લાગી. તમારી તલમે હું ટકવવલતી
યઈ તમેને છોડી જવાનું ઘાપ કીધા પછી
એક ઘડીનું સુખ મેં કીધું નહીં. મેં અંછીથી
જવા પછી પસ્તાવા વગરનો એક કલાક ગુજ-
ર્યો નથી. આ! તમેને છોડી જવાની સજા
મેં જાન્યું ભોગવી. કમ્પ્લેટ કરેલ કે મેં વાંક
કીધો, પણ વાંક કરતાં વધુ સજા હું ભોગવી
ચુકી. જીવો એ વાંકથી મારા કેવા ખુશ હાલ
થયો. આ લવજી! મારા ઉપર દયા કરો!
મને માફ કરો!”

“પણ તું ગઈ શા વાસતે?” લવજીએ
ટુકમાંજ પુછ્યું.

“તમે શું નથી જાણતા?”

“નહી. તુંને આ ઘેર છોડી જવાનું
કારણ આજવેર હું પિછાણી શક્યો નથી.”

“તમારી ઉપરના પ્યારની આતર હું
તમેને છોડી ગઈ.”

આમ બોલી બચુંએ લવજીની ગરદન
ઉપર હાથ નાખવાને લાંબા કીધા, પણ
લવજીએ તે હાથ પકડી રાખી પોતાના
અંગને લાગતાં અટકાવ્યા. તેને લાગ્યું કે
બચું જીવે છે. તે કમકમ્યો કે એ
મરતાં મરતાંની જીવે છે. શું તે
લવજી ઉપરના પ્યારની આતર ગઈ હતી
કે ધિક્કારની આતર ગઈ હતી? અગરજો
પ્યારજ હતો તો ઘેરમાં રહેવું હતું કે ઘેર
છોડી જવું હતું?

૫૧

પણ નહીં. બચું જીવી નથી.

“લવજી, મને ધિક્કારો ના” તે વધારે
જાણથી ધુજળતા હાથ ઉંચકીને બોલી “મા-
રામાં કુવત રહું નથી. મારી સમજણ
કે જુદી રહી નથી. કદાચ હું સમજ્યા
વગર બોલતી હઈશ. મારાથી બોલાવું નથી
તેથી હું ટુકમાંજ બોલીશ. પણ મારા ખુ-
લાસો સાંભળ્યો તો તમારી આતરી થશે.
હું તમારા પ્યારને થકીજ તમેને છોડી ગઈ.
તે પ્યારની આતરજ હું તમારા ઉપર વે-
હેમી થઈ. તમે બીજી જાણતીથી સાથે વેહવાર
રાખીને વિષે હું અદેખી થઈ મારો સધલો પ્યાર
તમારી ઉપરજ હતો તેજ તમારો સધલો
પ્યાર મારીજ ઉપર રહે એવી હું આરજીમંદ
થઈ તે આરજીમાં હું પેહી, અનુની, આં-
ધલી થઈ. તે અદેખામાં પેહા નીચ પા-
પીએ પોતાનાં ટરફથી આગમાં તેજ નાખ્યા
કીધું અને અંતે તેના કરેજ ઉપર બુલાવો
આઈ હું તમેને મેવકા સમજી. તેમ હતું
તો નહીજ કે, લવજી?”

“એ પુછવાનું શું?” લવજીને હવે ધીરે
ધીરે પાછી ધીરજ આવવા શાડી. તે હજી
પિછાણતી આગળ ઉઠો રહ્યો પણ પોતાની
સદાની શાંતિ અને ધીરજથી ઉભો. તેણે
આ સવાલ ધીરજથી પુછ્યો કે “બચું, હું
મેવકા નહીં હતો તે તું હજી પુછે?”

“હું નથી માનતી. પણ હું શું જાણું?
જેમ મારો બિદ આજવેર તમે નથી જાણ્યો
તેમજ તમારો બિદ આજવેર મેં નથી જાણ્યો
સિવાય કે બીજાંની મારફતે.”

“તારા જાંઠાંનીર કાકાએ તારી આતરી
કીધી કે નહીં?”

“તેવણે મારી પુરી આતરી કીધી. અને
તેમજ તમેને હું છોડી જવા પછી શું બ-
ચું તે મારા જાંઠાંનીર કાકાએજ તમેને
કહ્યું હશે, લવજી.” આમ કહી બચુંએ
એકવાર ફરી પોતાના હાથ લંબાવ્યા.

“હા, હું પણ તારા કાકાની મારફતેજ
વાકેક થયો.” હવે લવજી તેના હાથ પોતાના
હાથમાં આંખી રાખી બોલ્યો. “બચું, મનશ-

ની, ગવરાતી, અને કુનરાનીથી કહુંછ. કે ન્યાં સુધી તું મારી મોહરદાર હતી ત્યાં સુધી તું અને તું સિવાય મેં કોઈ ખીજતી પ્રીત ધમરતી નહી હતી, એવયરી નહી હતી અને ખજાતી નથી હતી. તું મને છોડી ગઈ તો પણ તું મારી બાપડી હતી એટલે જુદાઈ વચે પણ મેં કોઈ ખીજતું બહાલ રાખી નહી હતી.”

“ખરી વાત છે, લવજી.” બચું તેના હાથ વધારે જોસથી ઘાખી રોખી બોલી “અને તેમજ માનજો, લવજી, કે તમેને છોડી જવા છતાં મેં કોઈ ખીજતું સ્વીતજ્યો નથી કે આજો નથી. મેં આ ઘેર છોડ્યા પછી ધણી મુસીબત ભોગવી હતી પણ તે દરમિયાન તમારા તરફનો પ્યાર મેં કદી તન્યો નથી. તે મુસીબતો તમારી તરફના એક વ-

ચન અને એક પ્યાર સાથે મેં વેઠીછ.”

“હવે બસ કર, બચું.” લવજી તેને પ-સવારી બોલ્યો. ઉપરાંત “અસરકારક બાણજો લવજીની ગમે એવી ઘાડી છાતી પીગલ્યા વીના રહે? તેણે જોણું કે આ બોલ્યાથી બચું થારી ગઈ હતી. તેની છાતી ખેંસતી જતી હતી. એવી હાલતમાં મનને ગમે એટલી રાખતાઈથી મારવા છતાં, લવજીનું દિલ આ કુખિયારી તરફ પીગલ્યું. તેણે આસને રહીને પોતાના હાથ તેનાં ગળાં આગળ વીટાવી તે બેઠી બેઠી અડધી પડી ગયતી હતી તેને બદલે સીધી સવાડી અને કેવી નિર્દોશ અબલા કેવાં નિર્દોશપણમાં કુખી થઈ તેના ખ્યાલથી તે એક હાથ ઉપર કમકમાટ અને ખીજા હાથ ઉપર માયા બતાવવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૪૨ મું.

કુખિયારી બચું સુખિયારી થઈ.

“લવજી! લવજી! હું ઘેલી થઈ હતી! ઘેલાપણા સિવાયો મારાથી એવું કામ કેમ થતે?” બચુંના બમતાં મગજમાં હજી તે આગલાજ ખ્યાલ બમતા રહ્યા હતા. “પણ લવજી, મને માફ કરજો. ગઈયુજરી વીસરી જાવો.”

“બચું, મારો કાંઈ વાંક નથી.” તે પાછો ઉભો રહી બોલ્યો.

“નહી, કાંઈજ નહી. વાંક બધો મારો હતો, લવજી. તમારા પ્યાર, તમારી સંભાળ, તમારી ઉલટ, તમારી આશા સેવેનો મેં કેવાં નયણપણથી બદલો વાળી આપ્યો તે ત્યારે યાદ કરુંછ ત્યારે બોધને પ્યાર જવાતા ઉંચર સુધી હું જઈને હવે કમકમુંછ. આ! લવજી, મેં તમેનેજ બદનામ કીધા નહી પણ મારાં કુમલાં બાળકોને કાલી ટીલી લગાડી. પણ હું માગી લઉંછ કે એ બચ્ચાને કશો દોશ લાગવા દેશો નહી. આ! મારું એક બચ્ચું તો ગયું! તેને હું મળવા

જાવુંછ! પણ મારાં ખીજાં બે બચ્ચાં જો રહ્યાંછ તેમને તેમની માની કમુરનો કલંક યા કપડો લાગવા દેશો ના.”

“આત્યારવેર મારા ઘેરમાં તેવું કશું તેં દી-હુંછ, બચું?”

“નહી, કદી નહી. સાવકાં કે સગાં બચ્ચાં વચે આ ઘેરમાં કશો તફાવત નથી. મારાં બચ્ચાં આંહી સુખી છે, સદા સુખી છે.”

“તેઓના સુખમાં તું પણ સુખી રહેછ અને સદા સુખી રહેશે.” લવજીએ તેને કુવા દીધી.

“આ! લવજી! હું ખરેખર સુખી થઈછ. હું આત્યારે કુખી હતી બાણ આજે ખરે, ખરેજ સુખ પામીછ.”

“તું કુખી હતી, પણ મેં તુને :શું કુ:ખ આપ્યું નથી. આ ઘેરમાં તું પાછી આપ્યા પછી અજાણતાં પણ મેં કાંઈ કુ:ખ થવા દીધું હોય તો તેની માફ માયુંછ.”

“કાંઈજ નહી, કાંઈજ કુ:ખ તમે મને

આપું નથી, લવજી.” હવે બચું સુતાં સુતાં ધણી જીણા અવાજે, પિસતી છતીથી બોલવા લાગી. “એ સેવે દુઃખ તો મેં મારે હાથે મારે માથે હોયુંછ. મેં અંહી પાછી આપ્યા પછી ઘણું અમ્યુંછ પણ તે હાથે કરીને અમ્યુંછ. લવજી, એ મેં કેટલું અમ્યુંછ તેનો ખ્યાલ કરો. મારાજ ઘેરમાં આકરડી તરીકે રહેછે, મારીજ શોખની તાપેદારી ફરી, મને ઘટતો પ્યાર ખીજી ઉપર થતો નજરે નોવો, જે લાડ મને લડાવવામાં આવતો તે સઘલો ખીજી ઉપર લડાવલો નોવો એ કેલું દુઃખ છે! જે તમારો પ્યાર ખીજીપર નહીં જાય તેને માટે હું બળતી હતી, જેને માટે હું આહું તો બળતી ઉઠાતી શકું એવો મારો એક વખત હતો, અને જેને માટે હું આ ઘેર છોડી ગઈ, તે પ્યાર અંતે ખીજી ઉપર ગયો, તે ખીજી અંતે તમારી બાયડી થઈ, તે ખીજી અંતે આ ઘેરમાં આવી, અને હું તે સઘલું નજરે નોવો છતાં એક બોલ પણ બોલી નહીં શકું એવોખી વખત આવ્યો! તમારા પ્યાર ઉપર હું જે હક સમજતી હતી તે હક મારો ગયો અને તે હક કરી માગી નહીં શકું એવી હાલતમાં હું આવી પડી! પણ છેલ્લે જ્યારે મેહસ્તી જાલ મરવા સુતો ત્યારે તેના ગિછાણા આગળ રાત દિવસ ચાકાસી રાખવાની હાલતમાં હું આવી પડી અને તોપણ હું તેની મા છું એમ બોલવાની મારી તાકાત રહી નહીં, તેની મા દાખલ રડવાનો મારો હક રહ્યો નહીં, અને સેવટે તેની મા દાખલ તેનું જ્વાલું મેહડું જોવાનો પણ દાવો હું કરી શકી નહીં! તેની મા હું જીવતી છતે તેની જીવતી મા ખીજી ગણાઈ, હું જીવતી માને બદલે ખીજી મા તરફ તમારો સઘલો દિલગો ગયો! આ! એ સઘલું મેં કેમ અમ્યુંછ તે તો બોધ જાણેછ! પણ એ સઘલું હાથે મેહરેલું મારી મેજે મેં અમ્યુંછ. નથી તમારો વાંક કે નહીં કોઈનો.”

બચુંનો આ બકબકારો એટલો તો વધી ગયો કે હવે લવજી ગભરાયો. તેણે તેને સુગી રાખવા, શાંત કરવાની ઘણી તબવીજ

કાઢી પણ તે ફેકટ ગઈ. બચું બોલતી બંધ પડી નહીં.

“લવજી, આજે સેવટે, હું કેવી હાલતમાં છું. તમારો મારો એક વખતના ભર્તારને હું આજે ભર્તાર કરીને કહી શકતી નથી યા નહીં મને તમે પોતાની મોહરદાર કરી ગણી શકતા. આખાં દિલ અંદરથી દોરેછ, પણ તે દિલ દોડાવવામાં ગુનાહ છે અને તેથી દોડતાં મિત્રને આજીવ અટકાવીએ છીએ. પણ આ લવજી! આ મરવાની ધડાએ હું તારી તરફ મારા ધણિયા વર તરીકે નહીં તોપણ મારા મુરખી તરીકે જોઉંછ. તું મારો શાહ, મારો સરદાર, મારો મુરખી, મારો દાદખાં, મારો પાળવાર, મારો ફરેશતો, અને મારો આ જીહાતનો બોધ છે! આ લવજી! મને તારો પ્યાર નથી ઘટતો, હું તે પ્યાર નથી માગતી, પણ તારી દુવા મને આપ! તારા આશિર્વાદ મને આપ! અને મને સુખી કર!”

“બાપુશીથી બચું.” લવજી અંતે તેના હાથ પોતાની છતીસે દબાવી બેઠો. “મારી નેકમાં નેક દુવા તુને આમીન હોજો! બચું, તું ફરેશતાઈ અપજા ઉપર આદાતાલાની હજારોહજાર મેહર ઉતરજો! તારા દુઃખનો બદલો તે સાદેબ તુંને સુખથી વાલી આપજો.”

આટલી વાત પછી ઘણીવાર સુધી બંને જણ ચૂપ પિસી રહ્યાં. બચું ઘણી થાકી ગઈ હતી—લવજી ઘણો દુખી થઈ ગયો હતો. બેઠામાં બોલવાની શક્તિ નહીં હતી. મેહુની વાચાજ ગયા બંધ પડી હતી.

લવજીનો ગુસ્સારો એ તરેહનો હતો. બચું તેની બાયડી હતીખી અને નહીંખી હતી. તેના દિલમાં દયા અને પ્યાર વચે એક જોસબરી લડાઈ ઉઠીછે. દયા વગર પ્યાર શો હોય? પ્યાર વગર દયા શી હોય? પણ લવજી એ એ જુસાને છુટાં પાડવાની કોશિશ કરેછે, તેથીજ તેનેજ ગુસ્સારો ઉપજ્યોછે અને તેથીજ તે દગ થઈ ગયોછે.

પણ જુસાઓની આ અઠડા અઠડી જાજવાર જીવવા પામી નહીં. બચું જીવે તો જુસાઓ

વચેના આ જમરો જીવે. પણ માત્ર સધલા જમરોને નસાડે છે. માત્ર સધલું શાંત અને શાંતજ કરે છે. ઉપલી વાત પછી બચું ઉપર માત્રના દૂતના દાત હવે ઘણાજ મનજીત અને ઉતાવલા પડવા લાગ્યા. તેની આગળ ખેસી તેને મરતી જોતાં કાણુની છાતી નહી પીગણે? લવજી જેવો માયાલુ, મીલણસાર અને મેહરબાવ આવિદ બચું આ દેખાવ સુગો જોઈ શકે? નહી.

બચુંની આંખો મીંચાવા લાગી, તેના અંગની ખોખાર અનિરાધ વધવા મારી, તેનું અંગ પરમેવથી ભીણાઈ તરખાર થવા માડ્યું, તેની જીભ ખેંચાવા લાગી. બચું હવે ખોલવાને અશક્ત થતી ગઈ. તેના રાખે જીભ ઉપરજ અધુરા મરી જવા લાગ્યા. તે લડડતી જીભાને ભાગી દુટ્ટી બકબક માત્ર કરતી રહી એવો દેખાવ લવજીથી કેમ સહન કરાય?

તેણે આગળથી ઉઠી જવા આહું પણ બચુંએ સઘડી નાકુવતી વચે લવજીનો હાથ એવો તો જોઈ જાણી રાખ્યો હતો કે તે વડોડોડીને છોડ્યા વગર લવજી પીજી કોઈ રીતે છોડવી શકે નહી. અને આવી, અરે! આવી નમુનેદાર નારીને તે છેલી ઘડીએ વડોડોડી કેમ શકે? લવજીએ આંખે રમાજ રાખી રાખ્યો હતો તે સઘડો ભીણાઈ ગયો અને તોપણ એ સઘડો વખત બચુંના કાળાસ મારતા હોડ ઉપર તેના મરી જતા જીભા રાખે તે જોતા ખેસી રહ્યો. તેણે આહું કે હમાયજી વા અમીના આવી કોઈ પણ તેના આ દુઃખ ભરેલા પેહરખી બદલી કરે. પણ કોઈ આવું નહી—ધણી ધણીયાણીની આ છેતી સુલાકાતની વચે આવવાની કોઈએ હીમત અજાવી નહી. અંતે તેણે પોતેજ ઉઠીને તેમને ખોલાવવા જવા આહું, પણ તેના આચકાથી બચું જે હાથ પકડી રહીને આંખો મીંચી પડી હતી તે જાગી ઉઠી. તેણે લવજીનો હાથ પાછો ખેંચ્યો. તેને પાછો ખેસાડ્યો.

“લવજી, મારી આગળથી ના જવો.” તે

ધણી મેહનતે ખેલી અને પછીના તેના રાખે માત્ર ભાગા દુટ્ટા સંભળાયા. “લવજી—હું પાર—પારસી—મડમ નહી—પા—પા—પાક ધરમ—જરતો—જરતોશતી—કીયા—પારસી—”

આ ખોલો ભાગાદુટ્ટા પણ ખુલા સમજાય એવા હતા. અને લવજીએ પુર્તજ તેને સંધારો આપ્યો.

“બચું, ફિફર ના કર. જરતોસ્તી દાખલની દર એક ક્રિયા ઉપર તું ભરસે રાખ. તું પારસી છે તે શું હું કીધી જાણતો? તું પારસીના ઘેરમાં છે તે શું નથી જોતી? મં કદીખી તુને કુઃખ થવા દીધું નથી અને હજીખી તારા જરતોશતી દાખલના હક હું કુખાવા નહી દેશો.”

આ જવાબથી બચુંનું મોહકું હસતું થયું. તે જરા હસી અને હસીને તેણે લવજીનો હાથ આંખોજ માત્ર નહી પણ તે હાથ ઉંચકવા કીધો. બચુંથી હવે હાથ થો ઉંચકાય! પણ લવજી તેની મતલબ સમજ્યો. બચું જ્યાં લઈ જવા માગતી હતી ત્યાં તેણે ખશીથી પોતાની હાથ આંખો અને તે જગ્યા બચુંની આંખો હતી. બચુંએ લવજીનો હાથ હર્ષભર પોતાની આંખમાં આંખો અને ખેલી “મારો જીવ—તમારો જીવ—મેહ—ત—હું જીવું—સુખ—હું સુખી—મરતી—મરતી વખતે—હું સુખ—સુખી—સુખમાં—મરી જીવુંછ—”

આ બચુંજ ખેલોના બાવાર્ય લવજી પુર્તજ સમજી રાખ્યો હતો. તે એટલોજ કે બચું સુખમાં મરણ પામે છે. તે સુખમાં મરે છે એમ પોતે સમજે છે અને એમ પોતાના આગલા આવિદની ખાતરી કરવા માગે છે.

આપણી કૃષિચારી બચું હવે વધુ વાર કૃષિચારી રહી નથી. તે સુખી થઈ છે. પોતાના જલા ભતારના સુખમાં સુખી થઈ છે. પોતાનાં બચ્ચાંના સુખમાં સુખી થઈ છે. પોતાના બાપીકા ઘેરમાં સુખી થઈ છે. પોતાના વતનમાં સુખી થઈ છે. પોતાના મજદુરમાં સુખી થઈ છે.

મરતી વખતનું સુખ તેજ અરેઅરું સુખ છે. મરતી વખતનો કુખી માણસ અરેજ હીણ બાળ્ય અને કુખી જાણે. અને દેહના કુઃખ વિષે ખોલતા નથી—મનના સુખ, અંદરખાનેના આત્માના સુખ વિષે ખોલી શકીયે. દેહનાં કુઃખ છતાં જો મન સુખી હોય તો દેહનાં કુઃખ કશાં લાગતાં નથી. પણ મનનું સુખ નહીં હોય તો કુખી મનને ગમે એવાં તત્ત્વાં સુખ માત્ર કુઃખ સરખાં દેખાયછે. મોટે મન સુખી તો સર્વે સુખી હોયછે અને મરતી વખતે સુખમાં મરી જવું એ એવા મનનું સુખ છે, અને તે સુખ આપણી કુખિયારી બચુંના બાળ્યમાં શૂન્ય છે.

મનનું સુખ તે અંતઃકરણનું સુખ છે. જેનું અંતઃકરણ દંખે તેને મનનું સુખ હોય નહીં. પાક, નિર્મલ અંતઃકરણથીજ મન સુખ ભોગવી શકાયછે. પાતી કમોંથી એવું સુખ મળતું નથી. અરે મનસુખ ભોગવવા મોટે નિર્દેશ મન અને નિરાકલંક હૈડું જોઈએ. દાંધેલ દિલવાલા પાપીઓનાં અંતઃકરણ કદી એવું મનસુખ આપી શકે નહીં. બચું મરતાં સુખી છે. તે મનથી સુખી છે. તેણે તત્ત્વાં કુઃખ વિસાચ્યાંછે અને મરતી વખતે તે મગ્ન દેખાયછે તે મનતા સુખથી છે.

આખી જીંદગી સુખમાં ગુજરે પણ જે મરતી વખતે કુઃખમાં મરે તેનાં ચાખી જીંદગીનાં સુખ ઘુલધાણી સરીખાં છે. પણ આખો બવ કુખના દરિયામાં કુખવા છતાં જે મરણાંતે સુખ સમજી લેય તેણે આખો બવ સુખમાંજ ગુજરચ્છા સરખું તે છે. મોટે બચુંએ ગમે એટલાં કુઃખ દીઠાંછે પણ મરણાંતે સુખ દીઠું છે. તે પોતાના પતિના પાસામાં, પોતાના કુટુંબ મંડળમાં, પોતાના બાપીકાં છરમાં મરણ પામેછે અને વળી પોતાનું નિર્દેશપણું સામેત કરી, પોતાની પાક દામાન પુરવાર કરી, સર્વેની મમતા, સર્વેની દયા અને સર્વેના વખાણ વચે તે મરણ પામેછે—મોટેજ તે સુખમાં મરેછે, અને સુખમાં મરેછે મોટેજ તે આખી જીંદગીથી સુખી થઈ છે.

બચુંનો હાથ લવજીનો પોંદ્યો જાણવાર આલી રાખવાને અશકત હતો. તેની નાજુક મુઠી ઠીલી પડવા લાગી અને અંતે લવજીનો હાથ આ કોમળ કબજામાંથી છુટ્યો.

એકવાર ફરી જવજી જવા ઉઠ્યો, પણ એકવાર ફરી બચુંએ અડધી ખેંચાતી આંખો ઉઘાડી અધમુવા રાખનાં અરજ ગુજરી. “લવજી—ના—જાવો—મોત સુધી—આગળમેસો. સાહેબર—લવજી—સાહેબજી.”

લવજીનું હૈડું એટલું બરાબ આવેલું હતું કે તે જવાબ દઈ શક્યો નહીં.

તેણે વાંકી વળી પોતાના સાહેબ બચુંના ખડખડતાં કપાલ ઉપર લગાડી એક નરમ, મીઠી, છેલી બટ્ટી લાંબી અને તેવાજ તે આગળથી ખીસી ગયો.

હમાયજી અને અમીના તેને ખારણાંની અંદર સામાંજ મળ્યાં.

“કેમ લવજી? હવે શે વિચાર?” હમાયજીએ પૂછ્યું.

લવજીનો કીંબો બરાબ આવેલો હોવાથી તેણે હમાયજીને જવાબ દીધો નહીં પણ માત્ર હંસારતથીજ પોતાની પાછળ પોતાના અંધારામાં ખોલાવ્યાં.

હમાયજીએ અમીનાને બચું આગળ બેસાડી અને પોતે લવજી પછવાડે ગયાં.

એટલા વખતમાં તો લવજીએ જે ત્રણ આંસુ પાડી પોતાની છતી ખલાસ કીધી હતી. તેને ગમે અને દેદાસી તો ઘણી ઉપજી, પણ સદ્યું જોસ તે હવે જુલી ગયો. તે સરેસતા સુજળ શાંત અને સ્વસ્થ થયો.

“હમાયજી, તમે ખીહતાં હતાં કે એક દુરવંદને આપણા ઘેરમાં મરી જવા કેમ દેશું?” લવજીએ ગંભીર અવાજે મરહત અલાવી. “પણ તમારી તે ખીહીક ખાટી પડીછ. જે માણસ આપણા ઘેરમાં મરવા સુઠું છે તે તો જરૂરોશી છે.”

“અને તે કોણ તે જોડું કની?”

“અફસોસ! હમાયજી, અફસોસ! આ કેવી બયંકર શોધ!”

“મને તો પેહલેથીજ રાક જતો હતો અને તે રાક મેં તમો લોકોને જણાવ્યો હતો.”

“તે રાક અરે પડયોછ, અને બિચારી અમીનાનો જૂતનો બચ પણ અરે પડયોછ. તે વગર જોયે, અમરથી બમતાંજ ભિન્ન-માંથી બમતું બોલી નહીં હતી પણ બચુંને તેણે અરેઅરી જોવાથી તેનામાં બચ પેડો હતો. કેવો ઉંધો બનાવ!”

“પણ હવે ઉપાય શે?”

“હવે તો જે બચું તે બહાષ રાખવું એજ ઉપાય રહ્યોછ.” લવજીએ શેવટનો હુકમ આપ્યો. “હમાયજી, તમે ધર્મ ધ્યાનનું જે કાંઈ કરવું હોય તે કરો. આજની રાત બાયગે જવાની.”

“પણ ગામના લોક પુછશે ત્યારે શું જવાબ દેશું? કોણ મરી ગયું તે અરેઅરે કેહવાનું કે?”

“અરે નહીં તો ખોટું કહીશું, હમાયજી?” લવજીએ તકરાર લીધી. “અરી ખીના જાહેર કરવામાં ખોટું શું છે? જે કાંઈ બચુંછ તે ધણું માંડું છે, ધણું કુખ ભરેલું છે, ધણું બેહુલું છે, ધણું માઠાં બાયગનું છે, પણ એમાં રાત્રમ ભરેલું યા બદી ભરેલું કાંઈ બચું નથી. જે બચુંછ તે જેમ જાહેર થશે તેમ બચુંની કીર્તિ જાહેર થશે. પોતાની પાક ધમાન તેણે કેવી જાલવી, એક પાપીના પાપી દસ્ત સામે કેવી બાહાદુરીથી તે લડી, પોતાની આખર જાલવવા તેણે કેટલી હીમતથી કુખો અમ્યાં, અને છેવે પોતાનાં અમ્યાંની ખાતર આ ઘેરમાં પાકું કેવાં સહનશિલ-પણાંથી તેણે સધલું સેહવુંછ તે બાહેર જણાવાથી એ અથો રહતી આખર ઓર વ-ધશે અને તેની વાખવાખી થશે. વાસતે બચુંનો આ ભેદ જાહેર થવાથી, હમાયજી, તમે ડરશે ના.”

“પણ તારી શીરીનને કેવું લાગશે? તે શું વિચારશે?”

“તેને કાંઈખી મનમાં માંડું લાગવું નહીં જોઈયે. અને મારા સમજાવ્યાથી તે મનમાં કાંઈ પણ માંડું નહીં લેશે. વળી આ ભેદ

જાહેર થશે પણ તેના વખતે જાહેર થશે. આ બચુંજ આપણા ઘેરમાં આવીને રહીછ એ વાત જો આગમચથી જણાવે તો કંઈયું અને અગવડ ભરેલું થઈ પડતે. પણ હાલ તો એ ભેદ બરાબર એવે વખતે જણાવોછ કે બ્યારે તે જાહેર થવો જોઈયે. બ્યારે તે પોતાનું આ એકવારનું બાપીકું અને ખીજવા-રનું ઘણિયાતું ઘેર છોડી જાયછ, અને સેવટનું છોડી જાયછ, ત્યારે એવા વખતમાં એ ભેદ જાહેર થવાથી કોઈને અવગડ પડશે નહીં. એમ નહીં કંઈ હોતે તો બેહતર થતે, પણ હવે જે થયું તે પાકું ખંચી લેવાનું નથી અને તેને માટે ખેસાને વિચાર કરવામાં કાંઈ કાયદો નથી. હમાયજી, તમે ઉંડો, જે ઘટનું ને મુખ્ય હોય તે કરો. તેટલાં હું બંહગીરશાહ મુગામીદીને તાર કંઈ કે તે પોતાની બજારીને આવી ભેરે.”

“અને શીરીનને? તેને આ વિચાર? તેને તાર કરી તેજોછ કે તેને માથેરાનમાં જ રેહવા દેયછ?”

“હું એ વિષે હજી શુચવાડમાં છું. શીરીનને વાંકે કરવી ઘટેછ. પણ તેને હાલ રાતોરાત તો વાંકે કરાય એમ નથી. માથેરાનમાં રાતનો તાર રાતેજ પોંદ્યવાનો નથી માટે એ વિષે સવાર પડે ત્યારેજ વાત.”

હમાયજી હવે જરૂરનું કરવાને કામ લાગ્યાં અને તેમજ લવજી પણ કામ લાગ્યો. લવજીએ પેહલી ફરજ એ વિચારી કે બચું સાથે તેના અમ્યાંએને મેળવવાં. જુ-સ્તી-જરી અને નાનો ફરામશેજ હમાયજીને ત્યાં રેહવા ગયલાં હતાં. હજી તો રાતના આઠ વાગવાના હતા અને હજી મોટાં અમ્યાં-એને સુવાનો વખત થયો નહીં હતો. માટે લવજીએ તાપડતોય પોતાની ગાંધી દોડાવીને મારતી ગાંધીએ બચુંનાં બેહુ બાળકોને તે-ડાવી મંગાવ્યાં અને તેઓ આવે ત્યાં સુધી તેમની વાટ જોતો ઉભો.

તેટલાંમાં વળી તેણે બંહગીરશાહ મુગા-મીદી ઉપર ટુકડાં તાર કીધા કે—“અગતની બાખત બનીછે—એકદમ નીકલી પડજો.”

હમાયજી જાહેર જુવેછે. તો બચું એકવાર અચ્ચુચ હુશ્ચારીમાં આવી ત્યારે અમીતાને આજખીને તેણે પોતાનાં બચ્ચાંને જોવાની અરજ કરી હતી. બચ્ચાંની ટગર ધરી રાખીને અંતે પાછી બેથુધીમાં પડી હતી. તેનાં માહમાંથી જીણાં સાદ, ડાંઈ બક-બક, પણ માત્ર હેઠજ હીલતા હોય એટલી હર-સેની બકમક સંભલાઈ. હમાયજીએ કાન કરીને સાંભલતાં નીચલા સ્વરે તેવણને કાને પડ્યા.

“બચ્ચાં! મીરાં બચ્ચાં! લાવો! બે-રાણે!”

“બચું! બચું! માય પેદી જા! છોકરાં તો મારે ઘેર છે, સહવારે તેમને તેડી મંગાવી તારી સાથ મેળવાર હો! મારી દીકરી

બચુંને આરાધ્યો કરા સંભળાયા. તે આવ સંભળ્યા વગર, સમજ્યો ટગર લવારે કરાવી હતી, “બચ્ચાં! — જા-જરી — કરામ — કરામરોજા! ક્યાં

એજ ધડીએ છોકરાં હ — અને ઘેરથી આવી લાગ્યાં અને એજ ડીએ લવજ તેમને લઈને આરડાસ” બલ થયે.

“માય લે, છોકરાં! છોકરાં! બોલ્યા ક-રેજ તો આ તારાં છોકરાં આઆંજ તેમને બેટ!” હમાયજી બચુંના બેટુ છોકરાંને તેના બિછાતાની આગળ ઉભાં રાખી બચુંને મોઢે સાદે હાંક મારીને બોલ્યાં.

“છોકરાંને ક્યાં તેડવાં વાં?” છોકરાં બચું આગળ ઉભાં તેટલે હમાયજીએ લ-વજને પુછ્યું.

“તેમને તેમની માની છેલી બેટને મોઢે બોલાવવાની આપણી ફરજ સમજીને બો-લાઆંજ.” લવજીએ જવાબ દીધો.

“પણ તેઓ પોતાની મા છે એમ સ-મજીને હેવતી જશે.”

“હજી એ બેટ મેં એએને જણાવ્યો નથી. તે પછવાડથી કેહવાને વખતે અને કેહવાની રીતે એમને જાહેર કરીશું.”

આ સમયે વખત બચુંના માયાં આગળ એક બાજુએ બુચી-જરી અને ખીજ બા-

જુએ કરામરોજા ઉભાં હતાં. તેઓ બચુંને હીલવતાં હતાં, હાં મારતાં હતાં, પણ તે બિચારીને હવે હોશ્યાર થવાને વખત વહી ગયો હતો. તે એક લાકડાં પેરે બેઠરી, સુ-હણી, બેઠારા પડી હતી. તેના દમ માત્ર કહણાઈથી ચાલતો તેથીજ તે જીવતી હતી.

“મડમ, મડમ, માય, હું આવીજ.” જરી હાંકે મારવા લાગી અને બ્યારે પો-તાની મડમ આંખ ઉઘાડીને જોતીખી નથી એવું ત્યારે તે રડવા લાગી.

પપા! કેવી મરેની અમારી મ-અને તેના આ કેવા હાલ થયા!”

જી-જરી પોતાના આપના બોળામાં માથું ટાંખીને રડી. “ઓ! હમાયજી, ઓ! બા-વાજી, અમે એને માય કરી ગણતાં અને એ અમેને પોતાનાં બચ્ચાં ગણતી. માય શિવા ખીજાં કોઈના નામથી અમે એને બોલાવતાં નહીં હતાં. એ તો અમારી માય મરી ગયલી પાછી આવી એમ અમે સમ-જતાં હતાં. અને તે પણ હવે મરી જાયજ!”

“ઓ મડમ, મડમ માય, હો હું તમારે વહાલો કરામરોજા આવ્યોજ. મડમ માય, મને જવાબ દેશો!”

આ બચ્ચાંઓના કુદરતી જોસનો ઉભરે આસપાસનાંઓનાં જીગર તેડી નાખનારે હતો. લવજીએ તેમને બિછાતા આગળથી ખીસાડવાનો હુકમ કરીને અને તેઓ એક છેલી ચીસ તથા છેલી પોક મુકી તેની આગળથી અરયાં.

પણ આ ચીસ અને પોક બચુંની ગમે એવી બેહોશી વચે તેને સંભળાયા વિના રહી નહી. તેને એક જખરદસ તાણતી આવ્યકી થઈ આવી, જેની સાથ તેની આં-ખોમાંથી આંસુ પડતાં જણાયાં. મરતાં મા-ણસની આંખોમાંથી પડીવાર છેક છેલી ધડીએ આંસુ પડે તે આ હતાં.

“એણે સાંભળ્યું હો! છેલીવાર બચ્ચાંને સાદ સાંભળ્યું હમાયજીએ શંતોરા બતાવ્યો. “બિચારી આંની ટગર ધરી રહી હતી, પણ હોશ્યારીમાં નથી તેખી

બચાં એની પાસે ઉભાં છ એમ એણે બોલ્યું, છેલ્લી ધડીએ બોલ્યું.”

લવણએ બેંચું કે આ છેલું, જીવ અને મોત વચેનું ખેંચતાણ હતું. તેણે તુર્તજ બાળકોને ખસેડી દીધાં અને તેમને ધણો ખાર ખતાવી તથા રમાડી અને થંડાં પાડી તેમના માળા ઉપર સુવાને અમીના સાથે મોકળી દીધાં.

છોકરાંને મોકલતાં લવણએ હમાયજી તથા અમીના બંનેના કાનમાં હુક કીધો કે “આજ પછી બુચી-જરી નહીં બુચી-બચુંનું નામ એને પાછું આપવું. એણેલી મા બોલવાયા પછી એની નામ પણ આપણે બોલવડાવું હતું, પણ એ ભલી મા કીર્તિ સાથે પાછી આઆથી એ પુત્રીને એનું પછોતું નામ પણ પાછું આપવું.”

એકગમથી લવણ બચુંને આમ ધન-

સાફ આપતો અને ખીજી ગમથી હમાયજી તેના છેલા ધરટલા વચે તેના હાથ પગ દાખી રાખી તેને ધનસારના બોલ કેહતાં કે “અરે બોદા! જે પોતાનાં બચાંને પોતાની આગળથી એક ધડી વીહલાં નહીં મુકતી હતી તે આજે તેમને તજી બચણ. કરામશેજી જરા રડે તો ગમે એવો દુરથી સાદ સભિજતાં નડતી ખડતીખી તેની પાસે દોડી જતી. કેઈ છોકરાંને ધમકાવે તો કે- હતી કે મા વગરનાં બચાંને ધમકાવે ના! બસ એ સગી મા પોતાના નમાયા બચાંનો બોલે કે હક સંભાળવાજી આવી હતી. શાખારા! બચું, શાખારા! તારી નેકીનો બદલો બોદા- પાલા મોટાં બેહસથી તુને વાડી આપશે.”

અને એવા સેવટના ધનસાફ વચે, પોતા કુટુંબ-મંડળ વચે, પોતાના “ધણી વચ, વચે, નિદોરા, અથો બચુંએ સુ- અથી, પથીજ પોતાનો પ્રાણ મુકયો.

પ્રકરણ છેલું.

સમાપ્તી.

રાતના ખાર વાગતાને સુમારે લવણ ઉપર એક તારનો સંદેશો મુંબઈથી આવ્યો. તે જાંહગીરશાહ મુગામોદીનો જવાબ હતો.

“કામતી રોકાણ ભારી છે, હાલ આવવાને બનશે નહીં. જેમ જલદી છુટાશે તેમ આવીશ. તેટલાં શું કામ છે તે જણાવજો.”

આ જવાબ નાસિપાસિ ઉપજાવનારો હતો. પણ એમાં લવણએ પોતાની કમુર કાઢી કે તેણે પોતાના પેહલાજી તારમાં વિગતથી લખી જણાવ્યું નહીં. તેણે તુર્તજ એક ખીજો વખાર તાકીદનો તાર મુકયો.

“આમારાં બચાંની ગવરનેસ મેડમ બુચોં કોઈજ નહીં પણ તમારી ભત્રીજી બચું-બાઈ માલમ પડીછ. એને છેલ્લા તાર કીધો ત્યારે તે જીવતી હતી, પણ મોતના કાંકા ઉપર હતી. મરતી વખતે સધલું કાંકા કીધું કે તે રેકવેના અકસમાતમાં અરે મુક નહીં હતી. તેને મળવા સાર તમોને વા તાર કીધો હતો. તે રાત્રે ૯ કલાકે અને

જો તમે તેના સેજ કરવા આવો તો તાર ક-રજીકે રવાનને સાંજે હાડીશું. તમારી તરફના પત્રોમાં આ મરતીઉક ઉપાવજો.”

આ વિગતવાર તારથી હવે ગમે એટલું કામ મુકીને પણ નીકલી આવવાની જાંહગીરને ફરજ પડી. તેણે તુર્તજ તારમાં જવાબ વાલ્યો કે—“હું આવું છું. રવાન રાખજો.”

ખીજે દહાડે સહવારના પત્રોમાં આ નો-ધ લેવાઈ.

“મરતીઉક—શ્રી પૂણે, મોરી કાસ્ટલમાં, બચુંબાઈ તે મરહુમ મનચેરશાહ મુગામો-દીની બેટી, ઉમર વરરા ૩૫.”

આ નોધમાં કોણની બાયડી તે જણાવેલું નથી, કેમકે તે હવે કોઈની પણ બા-યડી નથી. આ ખબર તેના ભત્રીજાને નામે નહીં પણ તેના બાપને નામે લેવી પડીછે—કેમકે લવણ તો આજે ખીજીનો ભત્રીજા થયોછે. તારમાં પણ લવણએ જાંહગીર ઉપર “તમારી ભત્રીજી” ફરીને લખ્યુંછે.

